

ISSN 2311-8040

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія юридична

Випуск 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

УДК 34(05)
НЗ4

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична: збірник наукових праць / головний редактор Ю. Назар. Львів: ЛьвДУВС, 2023. Вип. 1. 96 с.

Виходить двічі на рік.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації від 27.12.2019 р. КВ № 24290-14130ПР.

Рекомендовано Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ до друку та поширення через мережу Інтернет (протокол від 29 березня 2023 р. № 9).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор – НАЗАР Юрій, доктор юридичних наук, професор, ORCID 0000-0002-8059-4413 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна)

Відповідальний секретар – СПОДИНСЬКИЙ Олександр, доктор філософії в галузі знань «Право», ORCID 0000-0001-8059-4413 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна)

Члени редколегії:

ЗАБЗАЛЮК Дмитро – доктор юридичних наук, професор, ORCID 0000-0001-5565-4675 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

БАЛОБАНОВА Дар'я – доктор юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0001-7247-0560 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

ХИТРА Олександра – доктор юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0002-3632-5101 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

АНДРУСІВ Уляна – кандидат юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0003-2300-5114 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

БОНДАРЕНКО Вікторія – кандидат юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0003-2326-4394 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

ВЕРБА Ольга – кандидат юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0001-9254-9575 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

СТЕЦЮК Наталія – кандидат юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0001-8895-3153 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна).

У публікаціях висвітлено результати досліджень у галузі права, здійснених фахівцями у теоретичних і практичних напрямках.

У статтях висловлено позицію авторів, яку не завжди підтримує редакційна колегія.

За достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу відповідають автори і рецензенти. Під час передруку матеріалів посилання на Науковий вісник обов'язкове.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl

Офіційний сайт видання: <https://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law>

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.1; 341.9.01; 346.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-1-1>

Кучер Віталій Орестович,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії права,
конституційного та приватного права,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0877-5735>

Парасюк Василь Михайлович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права,
конституційного та приватного права,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8195-7597>

Здреник Іванна Василівна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії права,
конституційного та приватного права,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8645-0701>

ПУБЛІЧНИЙ ПОРЯДОК ТА ІНТЕРЕСИ ДЕРЖАВИ І СУСПІЛЬСТВА: КАТЕГОРІЇ ПРИВАТНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню понять «публічний порядок» і «інтереси держави та суспільства». На підставі аналізу положень міжнародного приватного права, норм цивільного та господарського законодавства виокремлено проблеми тлумачення зазначених понять.*

Відсутність чітких меж застосування публічного порядку та інтересів держави та суспільства призводить до злиття й ототожнення цих понять. У статті розмежовано публічний порядок та інтереси держави та суспільства.

Публічним порядком є публічно-правові відносини, які мають імперативний характер і визначають основи суспільного ладу держави.

Зроблено висновок, що «інтереси держави та суспільства» слід тлумачити у широкому розумінні. Оціночний термін «інтереси держави та суспільства» виконує універсальну заборонну функцію.

Інтереси держави та суспільства порушуються у разі порушення нормативних актів, у яких вони закріплені. Безпосереднім об'єктом посягання з боку учасників незаконного правочину є публічно-правові акти за своєю природою. Під інтересами держави і суспільства в цивільному законодавстві необхідно розуміти публічні інтереси, які знайшли своє законодавче закріплення в актах публічного законодавства у вигляді відповідних імперативних приписів. Зокрема, це приписи кримінального, адміністративного, податкового, митного законодавства.

У правозастосовній практиці важко розмежувати публічний порядок від інтересів держави та суспільства, що потребує подальших наукових розвідок. Правильне формулювання підстави недійсності правочину

(суперечність публічному порядку чи інтересам держави та суспільства) впливає на його правові наслідки. Для правочину, що порушує публічний порядок, такими наслідками є двостороння реституція. Натомість наслідком вчинення правочину з метою, що завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, також може бути недопущення реституції або її односторонній характер (в залежності від наявності у сторін умислу на протизаконний результат).

Ключові слова: публічний порядок, інтереси держави та суспільства, міжнародне приватне право, правочин, недійсний договір, господарське зобов'язання, судовий розгляд цивільних справ, правозастосовна практика.

Kucher Vitalii, Parasiuk Vasyi, Zdrenyk Ivanna. PUBLIC ORDER AND INTERESTS OF THE STATE AND SOCIETY: CATEGORIES OF PRIVATE AND BUSINESS LAW

Abstract. *The article is devoted to the study of the concepts of “public order” and “interests of the state and society”. On the basis of the analysis of the provisions of international private law, norms of civil and economic legislation, the problems of interpretation of the mentioned concepts are singled out.*

Public order is public-legal relations that have an imperative character and determine the foundations of the social order of the state.

The lack of clear boundaries of the application of public order and the interests of the state and society leads to the fusion and identification of these concepts. The article distinguishes between public order and the interests of the state and society. It was concluded that «interests of the state and society» should be interpreted in a broad sense. The evaluative term “interests of the state and society” performs a universal prohibition function.

The interests of the state and society are violated in the event of violation of the normative acts in which they are enshrined. The direct object of encroachment by the participants of an illegal transaction are public legal acts by their nature. Under the interests of the state and society in civil legislation, it is necessary to understand public interests, which have found their legislative consolidation in acts of public legislation in the form of relevant imperative prescriptions. In particular, these are prescriptions of criminal, administrative, tax, customs legislation.

In law enforcement practice, it is difficult to distinguish public order from the interests of the state and society, which requires further scientific research. The correct formulation of the grounds for the invalidity of the deed (contradiction to public order or the interests of the state and society) affects its legal consequences. For an act that violates public order, such consequences are bilateral restitution. The consequence of committing a deed with a purpose that is known to be contrary to the interests of the state and society may also be the prevention of restitution or its one-sided nature (depending on the presence of the parties' intention for an illegal result).

Key words: *public order; interests of the state and society, international private law, agreement, invalid contract, economic obligation, judicial review of civil cases, law enforcement practice.*

Вступ. Цивільне право регулює майнові та особисті немайнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. Цивільні відносини характеризуються диспозитивністю: надають можливість вибору між кількома варіантами поведінки в межах, встановлених законом, а також у відповідних випадках визначити зміст цивільних прав і обов'язків, розпоряджатися суб'єктивними правами на свій розсуд.

Водночас у цивільному законодавстві достатньо імперативних норм. При цьому особливе місце поміж імперативних норм посідають норми, що охороняють публічні інтереси. Питання механізмів захисту публічних інтересів в цивільному праві є багатоаспектним та складним. Цивільне право оперує такими термінами, як «публічний порядок», «інтереси держави та суспільства», не розкриваючи їх змісту.

Стаття 203 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) визначає загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину. Однією з умов дійсності правочину є вимога, що зміст правочину не може суперечити далі – ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам.

Законом України від 2 грудня 2010 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України» внесено доповнення до ст. 228 ЦК України, яка визначала правові наслідки вчинення правочину, що порушує публічний порядок. Відповідно до внесених у ЦК України змін стаття доповнена частиною 3, яка передбачає правові наслідки вчинення правочину, що суперечить інтересам держави і суспільства, його моральним засадам. Внесеними змінами назва статті стала іменува-

тися «Правові наслідки вчинення правочину, який порушує публічний порядок, вчинений з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства».

Використовуючи категорії «публічний порядок» та «інтереси держави та суспільства» як підстави недійсності вчиненого правочину, ці поняття у літературі та цивільному законодавстві чітко не визначаються. Відсутність меж застосування публічного порядку та інтересів держави та суспільства призводить до злиття й ототожнення цих понять між собою, що має наслідком порушення норм цивільного законодавства та суперечливу правозастосовну практику.

Матеріали та метод. Питання змісту категорій «публічний порядок» та «інтереси держави та суспільства» були предметом широкої дискусії в науці цивільного та господарського права. Зазначені дефініції розкривалися в працях Бичкової С.С., Білана О.П., Беяневича О.А., Гринько С.Д., Дзери О.В., Жекова В.І., Личенко І.О., Перова О.В., Потопальського С.С., Романюка Я.М., Саленка В.Ю., Семушиної О.В., Спасибо-Фатєєвої І.В. та інших. При цьому чіткі критерії розмежування цих понять не окреслено.

Окремі науковці вказують на тотожність цих понять [1, с. 10]. Проблема полягає в тому, що в будь-якому разі порушення публічного порядку здійснюється всупереч інтересам держави і суспільства [11, с. 33]. Судова практика також зазнає постійних змін, що зумовлює актуальність наукових досліджень у визначеній сфері питань. Тому метою даного дослідження є розмежування понять «публічний порядок» та «інтереси держави та суспільства»; аналіз відповідних положень міжнародного приватного права, норм цивільного та господарського законодавства; визначення правочинів, які підпадають під такі, що порушують публічний порядок, а також інтереси держави та суспільства.

Сучасне розуміння публічного порядку сформувалося передусім наукою міжнародного приватного права, зокрема англійською, французькою, німецькою правовими системами. Насамперед це стосувалося охорони

національного публічного порядку держави під час розгляду й вирішення спорів за участю іноземного елемента. Згодом термін «публічний порядок» поширився у інші галузі права.

Відповідно до ч. 1 ст. 12 Закону України «Про міжнародне приватне право» [2] публічний порядок законодавець розглядає як синонім основам правопорядку. Відповідно до названого закону норма права іноземної держави не застосовується у випадках, якщо її застосування призводить до наслідків, явно несумісних з основами правопорядку (публічним порядком) України.

Тому в міжнародному приватному праві публічний порядок охоплює сукупність норм права, дія яких спрямована на обмеження (виключення) застосування іноземного права у випадку, коли їх реалізація суперечить основним засадам правопорядку країни місця суду.

Як зазначає М. Латинський, публічний порядок використовується у таких значеннях:

1) публічний порядок як стан впорядкованості державно-правових відносин у галузі реалізації державної політики (передусім у сфері адміністративно-розпорядчих відносин);

2) публічний порядок як імперативне правило, що виключає реалізацію домовленостей сторін, закріплених у приватноправовому контракті;

3) публічний порядок як принцип, на основі якого оцінюється можливість застосування зарубіжного права;

4) публічний порядок як принцип, на основі якого оцінюється можливість реалізації приписів юрисдикційних актів зарубіжних судових та арбітражних установ [3, с. 25].

Як зазначає І.Н. Звягіна, публічним порядком є публічно-правові відносини, які мають імперативний характер і визначають основи суспільного ладу держави [4, с. 92].

Публічний порядок є насамперед принципом права, спрямованим на реалізацію державної політики щодо недопущення завдання шкоди фундаментальним інтересам і цінностям суспільства й держави: правам людини й громадянина, державному устрою та суверенітету, основоположним принципам і засадам

нормативного регулювання в певних галузях права тощо [5, с. 77].

Потребують обґрунтування погляди науковців, які публічний порядок намагаються поєднувати з громадським порядком [6]. Як зазначають І.О. Личенко та І.М. Жаровська, необхідно визначитися з співвідношенням термінів «публічний порядок» та «громадський порядок», їх тотожністю чи різним смисловим навантаженням [7, с. 307].

В результаті термін «публічний порядок» необхідно тлумачити як оціночний критерій, елементи якого закріплені у публічно-правових нормативних актах держави, що визначають основи державного ладу країни.

Схожу позицію має судова практика. У Постанові «Про практику розгляду судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України» від 24 грудня 1999 р. № 12 Пленум Верховного Суду України вказав, що під публічним порядком належить розуміти правопорядок держави, визначальні принципи і засади, які становлять основу існуючого в ній ладу (стосуються її незалежності, цілісності, самостійності й недоторканності, основних конституційних прав, свобод, гарантій тощо) [8].

У постанові Верховного Суду України від 13.04.2016 р. (справа 6-1528цс15) суд наголосив, що категорія публічного порядку застосовується не до будь-яких правовідносин у державі, а лише щодо суттєвих основ правопорядку. Публічний порядок – це публічно-правові відносини, які мають імперативний характер і визначають основи суспільного ладу держави. Статтею 228 ЦК України визначено правові наслідки вчинення правочинів, що порушують публічний порядок, вважаються серйозними порушеннями законодавства, мають антисоціальний характер і посягають на істотні громадські та державні (публічні) інтереси, та встановлено перелік правочинів, які є нікчемними та порушують публічний порядок [9]. Аналізуючи спірні правовідносини, Верховний Суд України врахував зміст самої протиправної дії та небез-

пеки її для інтересів держави і суспільства загалом, а також значимості порушених інтересів внаслідок вчинення такого правочину.

Відповідно до ч. 1 ст. 228 ЦК України правочин вважається таким, що порушує публічний порядок, якщо він був спрямований на порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина, знищення, пошкодження майна фізичної або юридичної особи, держави, Автономної Республіки Крим, територіальної громади, незаконне заволодіння ним.

При цьому залишається незрозумілим, якими критеріями керувався законодавець при віднесенні до випадків порушення публічного порядку лише порушення конституційних прав громадян, пошкодження та незаконне привласнення чужого майна, на що зверталася увага науковців. В дійсності можлива велика кількість правопорушень, що безпосередньо не пов'язані з посяганням на конституційні права або заволодінням майном, знищенням чи пошкодженням матеріальних цінностей. Тим не менш, такого роду правопорушення нерідко ставлять під загрозу суспільну безпеку, національну економіку, функціонування державної влади і зачіпають, як правило, не окремих суб'єктів або організації, а невизначене коло учасників суспільних процесів [10, с. 66].

Як зазначає С.С. Бичкова, правочин, що порушує публічний порядок, може бути спрямований на порушення не лише конституційних прав і свобод людини і громадянина, пов'язаних із обігом об'єктів права власності, а й інших, визначених у ст. 21–68 Конституції України прав і свобод [11, с. 31].

Якщо зміст терміна «публічний порядок» як критерію оцінки правовідносин у законодавстві розкрито, то зміст терміна «інтереси держави і суспільства» ані цивільне, ані господарське законодавство не визначає, що дає підстави тлумачити його надзвичайно широко.

Термін «інтереси держави та суспільства» не є новим у законодавстві України, адже використовувався у попередніх кодифікаціях цивільного законодавства, зокрема у Цивіль-

ному кодексі УРСР 1963 року (ст. 49).

Цивільне та господарське законодавство оперує таким поняттям, як «інтереси держави та суспільства», встановлюючи таку підставу недійсності правочину як порушення інтересів держави та суспільства.

Відповідно до ст. 208 ГК України недійсним є господарське зобов'язання, що вчинено з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства. Відповідно до зазначеної статті при наміру в обох сторін – у разі виконання зобов'язання обома сторонами – в дохід держави за рішенням суду стягується все одержане ними за зобов'язанням, а у разі виконання зобов'язання однією стороною з другої сторони стягується в дохід держави все одержане нею, а також все належне з неї першій стороні на відшкодування одержаного. У разі наявності наміру лише у однієї із сторін усе одержане нею повинно бути повернено другій стороні, а одержане останньою або належне їй на відшкодування виконаного стягується за рішенням суду в дохід держави.

Після внесених 2 грудня 2010 року змін в цивільне законодавство ст. 228 ЦК України була доповнена новим недійсним правочинном: правочинном, що суперечить інтересам держави і суспільства. Стаття 228 ЦК України фактично містить окремі склади таких недійсних правочинів, як: 1) правочин, що порушує публічний порядок; 2) правочин, що суперечить інтересам держави і суспільства; 3) правочин, що суперечить моральним засадам суспільства.

Частина 3 цієї ж статті зазначає, що у разі недодержання вимоги щодо відповідності правочину інтересам держави і суспільства, його моральним засадам такий правочин може бути визнаний недійсним. Якщо визнаний судом недійсний правочин було вчинено з метою, що завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, то при наявності умислу у обох сторін – в разі виконання правочину обома сторонами – в дохід держави за рішенням суду стягується все одержане ними за угодою, а в разі виконання правочину однією стороною з іншої сторони за рішенням суду стягується в дохід держави все одержане нею

і все належне – з неї першій стороні на відшкодування одержаного. За наявності умислу лише у однієї із сторін все одержане нею за правочинном повинно бути повернуто іншій стороні, а одержане останньою або належне їй на відшкодування виконаного за рішенням суду стягується в дохід держави.

Для з'ясування поняття «інтереси держави та суспільства» показовим є рішення Конституційного Суду України від 8 квітня 1999 р. у справі за конституційним поданням Вищого арбітражного суду України та Генеральної Прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень ст. 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави та суспільства), де розкривається зміст поняття «інтереси держави». Суд вказав: державні інтереси закріплюються як нормами Конституції України, так і нормами інших правових актів. Інтереси держави відрізняються від інтересів інших учасників суспільних відносин. В основі перших завжди є потреба у здійсненні загальнодержавних (політичних, економічних, соціальних та інших) дій, програм, спрямованих на захист суверенітету, територіальної цілісності, державного кордону України, гарантування її державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, охорону землі як національного багатства, захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання тощо [12].

Тому інтереси держави та суспільства порушуються у разі порушення нормативних актів, у яких вони закріплені. Безпосереднім об'єктом посягання з боку учасників незаконного правочину є публічно-правові акти за своєю природою [13, с. 186]. Одним із таких нормативно-правових актів є, наприклад, Закон України від 19.06.2003 р. «Про основи національної безпеки України», який у ст. 7 визначає основні реальні та потенційні загрози національним інтересам і національній безпеці України у зовнішньо- та внутрішньополітичній, економічній, соціальній та гуманітарній, воєнній, екологічній, науково-технологічній, інформаційній сферах, а також у сферах державної безпеки та безпеки дер-

жавного кордону України. Так, основними загрозами національній безпеці України в економічній сфері є ослаблення системи державного регулювання й контролю у сфері економіки; нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, зокрема фіскальної політики держави; тінізація національної економіки тощо.

Як зазначає О.П. Білан, під інтересами держави і суспільства в цивільному законодавстві необхідно розуміти публічні інтереси, які знайшли своє законодавче закріплення в актах публічного законодавства у вигляді відповідних імперативних приписів. Зокрема, це приписи кримінального, адміністративного, податкового, митного законодавства [14, с. 194].

Визначаючи недійсність господарського договору з підстав суперечності інтересам держави та суспільства, В.Ю. Саленко до таких правочинів відносить договори, що вчиняються з умислом щодо порушення нормативно-правових актів, що регулюють господарські відносини та пов'язані з захистом економічної конкуренції, управлінням об'єктами державної власності, оподаткуванням тощо. До таких договорів слід відносити договори, що спрямовані на ухилення суб'єктами господарювання від сплати податків, незаконне відчуження або користування об'єктами права власності, обмеження конкуренції, зайняття забороненими видами господарської діяльності, а також інші договори [15, с. 192].

Вищий Господарський Суд України у п. 3.6 Постанови Пленуму від 29 травня 2013 р. № 11 «Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними» вказав на орієнтовний перелік правочинів, що суперечать інтересам держави та суспільства. До таких господарських договорів Пленум відніс ті, що посягають на суспільні, економічні та соціальні основи держави і суспільства і спрямовані, зокрема, на: використання всупереч законів державної або комунальної власності; незаконне заволодіння, користування розпорядження (зокрема відчуження) об'єктами права власності українського народу – землею як основним національним

багатством, що перебуває під особливою охороною держави, її надрами, іншими природними ресурсами (статті 14, 15 Конституції України); відчуження викраденого майна; виробництво і відчуження певних об'єктів, вилучених або обмежених у цивільному обігу (відповідні види зброї, боєприпасів, наркотичних засобів, іншої продукції, що має властивості, небезпечні для життя та здоров'я громадян, тощо); виготовлення і поширення літератури та іншої продукції, що пропагує війну, національну, расову чи релігійну ворожнечу; приховування від оподаткування доходів, інше ухилення від сплати податків; виготовлення чи збут підробних документів і цінних паперів; незаконне вивезення за кордон валютних коштів, матеріальних чи культурних цінностей; використання власного майна на шкоду інтересам суспільства, правам, свободі та гідності громадян [16].

Висновки. Вищенаведене дає можливість зробити висновок про багатоаспектність правової природи й функціонального призначення категорій «публічний порядок» та «інтереси держави та суспільства». Ці поняття пов'язані між собою єдиним спрямуванням – захистом публічних інтересів. Поняття «інтереси держави та суспільства» слід тлумачити у широкому розумінні. Оціночна конструкція «інтереси держави та суспільства» покликана виконувати універсальну заборонну функцію.

У правозастосовній практиці важко розмежувати публічний порядок від інтересів держави та суспільства, що потребує подальших наукових розвідок. Правильне формулювання підстави недійсності правочину (суперечність публічному порядку чи інтересам держави та суспільства) впливає на його правові наслідки. Для правочину, що порушує публічний порядок, такими наслідками є двостороння реституція. Натомість наслідком вчинення правочину з метою, що завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, також може бути недопущення реституції або її односторонній характер (залежно від наявності у сторін умислу на протизаконний результат).

Список використаних джерел:

1. Білан О.П. Правочини, зміст яких суперечить інтересам держави і суспільства в цивільному законодавстві України. *Форум права*. 2019. № 1. С. 6–13.
2. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>.
3. Латинський М. Публічний порядок як комплексна категорія в сучасному міжнародному приватному праві. *Наукові записки інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 4. С. 24–29.
4. Звягіна І.Н. Застосування застереження про публічний порядок у сучасному міжнародному приватному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2018. Випуск 48. Том 1. С. 90–93.
5. Гринько С.Д., Костяшкін І.О. Публічний порядок та його роль в сучасному цивільному праві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021. № 51. С. 76–80.
6. Комісаров С. Структура та основні елементи дефініції «публічний порядок». *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 9. С. 116–120.
7. Личенко І.О., Жаровська І.М. Проблеми оновлення нормативного регулювання (на прикладі проекту Закону України «Про публічний порядок»). *Наука і правоохорона*. 2019. № 1. С. 305–313.
8. Про практику розгляду судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 грудня 1999 р. № 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-99#Text>.
9. Постанова Верховного суду України від 13.04.2016 р. (справа 6-1528цс15). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/57731753>.
10. Кубко А. Захист публічного порядку в цивільному законодавстві України: проблемні аспекти сучасного регулювання. *Юридична Україна*. 2010. № 4. С. 64–69.
11. Бичкова С.С. Правові наслідки вчинення правочину з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства. *Приватне право і підприємництво*. 2016. Вип. 15. С. 29–34.
12. Рішення Конституційного Суду України від 8 квітня 1999 р. Справа № 1-1/99. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-99>.
13. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая: Общие положения. Москва : Статут, 2001. 842 с.
14. Білан О.П. Правочини, які порушують інтереси держави і суспільства, його моральні засади в цивільному законодавстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2021. 219 с.
15. Саленко В.Ю. Щодо питання про поняття недійсного господарського договору, що суперечить інтересам держави та суспільства. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 3. С. 190–193.
16. Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними: Постанова Пленуму Вищого Господарського Суду України від 29 травня 2013 р. № 11. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0011600-13/print1387798147064288>.

References:

1. Bilan O.P. Pravochny, zmist yakykh vyklykaye interesy derzhavy i suspil'stva v tsyvil'nomu zakonodavstvi Ukrayiny [Legal acts, the content of which contradicts the interests of the state and society in the civil legislation of Ukraine]. *Forum prava*. 2019. № 1. S. 6-13. [in Ukrainian]
2. Pro mizhnarodne pryvatne pravo [On private international law]: Zakon Ukrayiny vid 23.06.2005 № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> [in Ukrainian]
3. Latyn's'kyu M. Publichnyy poryadok yak kompleksna katehoriya v suchasnomu mizhnarodnomu pryvatnomu pravi [Public order as a complex category in modern international private law]. *Naukovi zapysky instytutu zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2018. № 4. S. 25 24-29. [in Ukrainian]
4. Zvyahina I.N. Zastosuvannya zasterezhennya pro publichnyy poryadok u suchasnomu mizhnarodnomu pryvatnomu pravi [Application of the public order clause in modern private international law]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya «Pravo»*. 2018. Vypusk 48. Tom 1. S. 90-93. [in Ukrainian]
5. Hryn'ko S.D., Kostyashkin I.O. Publichnyy poryadok ta yoho rol' u suchasnomu tsyvil'nomu pravi [Public order and its role in modern civil law]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiya*. 2021. № 51. S. 76-80. [in Ukrainian]
6. Komissarov S. Struktura ta osnovni elementy defynitsiyi «publichnyy poryadok» [The structure and main elements of the definition of «public order»]. *Pidpryyemstvo, hospodarstvo i pravo*. 2019. № 9. S. 116-120. [in Ukrainian]

7. Lychenko I.O., Zharovs'ka I.M. Problemy onovlennya normatyvnoho rehulyuvannya (na prykladi proektu Zakonu Ukrainy «Pro publichnyy poryadok») [Problems of updating normative regulation (on the example of the draft Law of Ukraine «On Public Order»]. *Nauka i pravookhorona*. 2019. № 1. S. 305-313. [in Ukrainian]

8. Pro praktyku rozhlyadu sudamy klopotan' pro vyznannya y vykonannya rishen' inozemnykh sudiv ta arbitrazhiv ta pro skasuvannya rishen', postanovlenykh u poryadku mizhnarodnoho komertsyynoho arbitrazhu na terytoriyi Ukrainy [On the practice of consideration by courts of petitions for the recognition and enforcement of decisions of foreign courts and arbitrations and for the annulment of decisions rendered in the order of international commercial arbitration on the territory of Ukraine]: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 24 hrudnya 1999 r. № 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-99#Tekst> [in Ukrainian]

9. Postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 13.04.2016 r. (sprava 6-1528tss15). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/57731753> [in Ukrainian]

10. Kubko A. Zakhyst publichnoho poryadku v tsyvil'nomu zakonodavstvi Ukrainy [Protection of public order in the civil legislation of Ukraine: problematic aspects of modern regulation]: problemni aspekty suchasnoho rehulyuvannya. *Yurydychna Ukrayina*. 2010. № 4. S. 64-69. [in Ukrainian]

11. Bychkova S. S. Pravovi slidky vchynennya pravochynu z pytan', shcho nakopychuyut' interesy derzhavy i suspil'stva [Legal consequences of committing a deed with a purpose contrary to the interests of the state and society]. *Pryvatne pravo i pidpryyemnytstvo*. 2016. Vyp. 15. S. 29-34. [in Ukrainian]

12. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy vid 8 kvitnya 1999 r. Sprava № 1-1/99. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-99>. [in Ukrainian]

13. Brahynskyy M. Y., Vytryansky V. V. Dohovorneo pravo. Knyha pervaya: Obshchye polozhenyya [Contract law. Book one: General provisions]. M.: Statut, 2001. 842 s. [in russian]

14. Bilan O.P. Pravochyny, yaki porushuyut' interesy derzhavy i suspil'stva, yoho moral'ni zasady v tsyvil'nomu zakonodavstvi Ukrainy [Acts that violate the interests of the state and society, its moral principles in the civil legislation of Ukraine]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.12. Kyiv, 2021. 219 s. [in Ukrainian]

15. Salenko V. yu. Shchodo pytannya pro ponyattya nediysnoho hospodars'koho dohovoru, shcho takozh spryyaye interesam derzhavy ta suspil'stva [Regarding the issue of the concept of an invalid business contract, which is contrary to the interests of the state and society Regarding the issue of the concept of an invalid business contract, which is contrary to the interests of the state and society]. *Chasopys Kyyivs'koho universytetu prava*. 2011. № 3. S. 190-193. [in Ukrainian]

16. Pro deyaki pytannya vyznannya pravochyniv (hospodars'kykh dohovoriv) nediysnyy [On some issues of invalidating transactions (business contracts)]: Postanova Plenumu Vyshchoho Hospodars'koho Sudu Ukrainy vid 29 travnya 2013 r. № 11. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0011600-13/print1387798147064288>. [in Ukrainian]

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.951:35.078.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-1-2>

Бондаренко Вікторія Анатоліївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення,
Інститут з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2326-4394>

Пустова Наталія Олександрівна,

аспірантка кафедри кримінального права і кримінології,
Інститут з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9406-5790>

ПРИНЦИПИ ГАРАНТІЙ ПРАВ ФІЗИЧНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ (КОНТРОЛЮ)

Анотація. У статті на підставі комплексного системного підходу до дослідження правових явищ здійснено аналіз чинних і таких, що втратили чинність, нормативно-правових актів, які розкривають принципи гарантій прав фізичних і юридичних осіб під час здійснення державного нагляду (контролю) в Україні. Принципи-гарантії – це закріплені нормами права належні умови для забезпечення прав і свобод, законних інтересів фізичних і юридичних осіб під час проведення державного нагляду та контролю. Актуальність теми дослідження зумовлена впливом наглядових і контрольних заходів на соціально-економічний стан країни та конкурентоспроможність економіки. Розглянуто такі принципи державного нагляду (контролю), як: пріоритетності безпеки в питаннях життя та здоров'я людини, функціонування та розвитку суспільства, середовища проживання та життєдіяльності перед іншими інтересами та цілями у сфері господарської діяльності; підконтрольності та підзвітності органу державного нагляду відповідним органам державної влади; рівності прав і законних інтересів; гарантування прав і законних інтересів суб'єкта господарювання; об'єктивності та неупередженості здійснення державного нагляду (контролю); відкритості, прозорості, плановості та системності державного нагляду; неприпустимості дублювання повноважень органів державного нагляду; невтручання органу державного нагляду в діяльність суб'єкта господарювання, якщо вона здійснюється в межах закону; відповідальності органу державного нагляду та його посадових осіб за шкоду, завдану суб'єкту господарювання; презумпції правомірності діяльності суб'єкта господарювання; орієнтованості державного нагляду на запобігання правопорушенням у сфері господарської діяльності; допущення встановлення планових показників чи будь-якого іншого планування щодо притягнення суб'єктів господарювання до відповідальності та застосування до них санкцій. Визначено, що формування принципів-гарантій державного нагляду (контролю) залежить від закономірностей економічного розвитку, а їх зміст є відображенням соціально-економічної ситуації у країні. Зазначено, що доцільно здійснювати пошук нових ефективних принципів-гарантій.

Ключові слова: суб'єкти господарської діяльності, заходи державного нагляду (контролю), контролювані особи, реалізація, система.

Bondarenko Viktoriia, Pustova Nataliia. PRINCIPLES OF GUARANTEES OF THE RIGHTS OF INDIVIDUALS AND LEGAL ENTITIES DURING STATE SUPERVISION (CONTROL)

Abstract. The article, based on a complex systematic approach to the study of legal phenomena, deals with an analysis of current and obsolete normative and legal acts, which reveal the principles of guaranteeing the rights of individuals and legal entities during state supervision (control) in Ukraine. Principles-guarantees are the proper

conditions laid down by law for ensuring the rights and freedoms, and legitimate interests of individuals and legal entities during state supervision and control. The relevance of the research topic is provided by the influence of supervisory and control measures on the socio-economic state of the country and the competitive ability of the economy. The principles of state supervision (control) are the priority of safety in matters of human life and health, the functioning and development of society, the living environment and life activities over other interests and goals in the field of economic activity; controllability and accountability of state supervision body to the relevant state authorities; equality of rights and legitimate interests; guaranteeing the rights and legal interests of the business entity; objectivity and impartiality of state supervision (control); openness, transparency, planning and systematic way of state supervision; inadmissibility of duplication of powers of state supervision bodies; non-interference of the state supervisory body in the activities of the economic entity, if it is carried out within the law; liability of the state supervisory body and its officials for damage caused to the business entity; presumptions of legality of the business entity's activity; orientation of state supervision on the prevention of offenses in the sphere of economic activity; allowing the establishment of planned indicators or any other planning for holding business entities accountable and applying sanctions to them. It is determined that the formation of principles-guarantees of state supervision (control) depends on the laws of economic development; their content is a reflection of the socio-economic situation in the country. It is noted that it is advisable to search for new effective principles-guarantees.

Key words: subjects of economic activity, measures of state supervision (control), controlled persons, implementation, system.

Вступ. Цивілізований державний нагляд (контроль) у суспільстві затребуваний і необхідний: він дає змогу оберігати правопорядок, охороняти та захищати права й інтереси громадян, підприємців, організацій та інших суб'єктів права. Водночас практика, на жаль, свідчить, що система державного нагляду (контролю) працює неефективно, наглядовими (контрольними) органами допускаються численні порушення прав і законних інтересів контрольованих осіб, унаслідок яких підприємці та громадяни зазнають великих матеріальних і репутаційних втрат. На нагляді (контрольні) органи покладено обов'язки щодо визнання, дотримання та захисту прав контрольованих осіб.

Велике значення для розроблення цієї проблеми мали праці вчених: В. Авер'янова, О. Андрійко, В. Бевзенка, А. Берлача, Ю. Битяка, І. Бородіна, П. Діхтієвського, І. Гриценка, Є. Додіна, Р. Калюжного, Л. Кисіль, А. Козловського, М. Козюбри, Т. Коломоєць, В. Колпакова, О. Кузьменко, В. Курила, Є. Курінного, Р. Мельника, В. Настюка, Н. Оніщенко, О. Остапенка, А. Селіванова, Ю. Шемчушенка й інших. Тема принципів гарантій прав фізичних і юридичних осіб під час здійснення державного контролю та нагляду розглянута на сторінках наукової літератури, але серед інших характеристик державного нагляду.

Мета статті – дослідження принципів гарантій прав фізичних і юридичних осіб під час здійснення державного нагляду (контролю).

Матеріали та методи. Методологічну основу дослідження становили універсальні наукові методи пізнання: історичний, діалектичний, логічний, емпіричний, аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, узагальнення. Зі спеціальних методів у дослідженні застосовувалися: системний, структурно-функціональний, формально-юридичний методи, метод порівняльного правознавства й інші.

Ці методи створили основу для всебічного дослідження принципів правових гарантій прав фізичних і юридичних осіб під час здійснення державного контролю та нагляду, дали змогу порівняти принципи правових гарантій з іншими правовими категоріями, що супроводжують діяльність держави щодо забезпечення прав контрольованих осіб.

Результати. Функціонування суспільства неможливо уявити без державного управління, ефективність якого забезпечується різноманітними заходами, серед яких важливе місце належить контрольним. Управлінська діяльність є загальною функцією для всіх гілок влади, відповідно, контрольна діяльність, яка виступає частиною управлінської діяльності, є для них загальною. Контрольну діяльність можна схарактеризувати або з управлінського, або з юридичного погляду.

У першому випадку йдеться про функцію управління, стадію управлінського циклу, реалізацію принципу зворотного зв'язку в управлінні. У другому – про засіб забезпечення законності в реалізації виконавчої влади [1, с. 462].

Національна економічна стратегія на період до 2030 року ставить завдання щодо посилення гарантій захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарської діяльності у сфері державного нагляду (контролю) [2]. За формою вираження гарантії прав контролюваних осіб можна розділити на групи: гарантії-норми та гарантії-дії. Норми-гарантії – це безпосередньо визначені норми, закріплені в актах адміністративного права, які містять ідеальну модель поведінки учасників наглядових (контрольних) відносин, що дозволяє не допускати порушення прав контролюваних осіб, захищати їх у разі порушення.

Передбачені нормами права моделі правових засобів гарантій прав фізичних і юридичних осіб під час здійснення державного нагляду (контролю) набувають утілення через дії – юридичні й організаційні, які здійснюються компетентними державними органами, громадськими об'єднаннями, фізичними та юридичними особами. Дії – це вольові акти активності суб'єктів права, зміст яких становлять реакції, учинки, вербальні акти та їх комбінації.

У правовій науці юридичні дії розглядаються як різновид юридичних фактів, що зумовлюють виникнення, зміну та припинення правовідносин. В адміністративному праві під ними розуміють явища реального життя, які приводять правові норми в рух, перетворюють суб'єктів адміністративного права на суб'єктів конкретних адміністративних правовідносин. Правомірні юридичні дії здійснюють учасники контрольно-наглядових відносин. Вони породжують правові наслідки, які забезпечують реалізацію прав контролюваних осіб.

Скажімо, громадянин подав до вищого наглядового (контрольного) органу скаргу на результати перевірки. Подання скарги породжує активність вищого органу у вигляді вивчення скарги та документів, що додаються,

ухвалення рішення про перевірку відомостей, що містяться у скарзі, проведення перевірки.

Кінцевим результатом розгляду скарги може бути скасування результатів проведеної перевірки. Оскільки юридичні дії спричиняють рух контрольно-наглядових відносин в односторонньому порядку, то до порядку здійснення юридичної дії пред'являються спеціальні вимоги, які виражаються в певних технологіях.

Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» установив порядок оскарження рішень наглядових (контрольних) органів, дій (бездіяльності) їхніх посадових осіб [3].

За змістом юридичні дії, які призводять до юридичних наслідків чи мають певну юридичну спрямованість, різноманітні: реєстраційні, дозвільні, наглядові, запобіжні, припинення, забезпечувальні, ліцензійні, санкціонування.

Правові форми не вичерпують усіх форм здійснення державної влади. Існують неправові форми, які називаються організаційною діяльністю. Ця діяльність вимагає повного та суворого юридичного оформлення, пов'язана зі вчиненням юридично значущих дій і передбачає настання правових наслідків. Але це не означає, що організаційна активність учасників наглядово-контрольних відносин не регулюється правом. Вона є підзаконною та здійснюється в межах чинного законодавства та в межах компетенції суб'єкта адміністративно-правових відносин щодо загальної правової процедури вчинення дій.

Результати організаційних процесів можуть фіксуватися юридично: роз'яснення контролюваним особам прав, вивчення розпорядження проведення наглядового (контрольного) заходу фіксуються в акті чи відповідним актом. Наприклад, суд визнав незаконними дії наглядового (контрольного) органу через те, що розпорядження про проведення перевірки було видано після проведення перевірки, що суперечить вимогам закону, згідно з яким видання розпорядження або наказу про проведення перевірки та його

вручення посадовій особі мають передувати проведенню перевірки.

Теоретичний і практичний інтерес становить систематизація правових гарантій прав контрольованих осіб за способом впливу на суб'єктів права. Будь-який правовий засіб, яким і є гарантія, використовує для регулювання суспільних відносин різні прийоми.

У юридичній літературі зазвичай виділяють три основні методи, властиві будь-якій галузі права, зокрема й адміністративному праву: розпорядження (зобов'язання), заборони та дозволи. Практика набагато різноманітніша: регулюючий вплив на соціальне середовище можна здійснювати іншими засобами. Зокрема, регулюючий характер визнається за принципами правового регулювання, заохочувальними засобами, заходами відповідальності. Ученими визнається існування способу рекомендацій.

Залежно від способу гарантування всі правові гарантії прав фізичних і юридичних осіб під час здійснення державного нагляду (контролю) можуть бути розділені на сім груп: ідеолого-правові (гарантії-принципи); що зобов'язують (гарантії-обов'язки); забороняючі (гарантії-заборони); що дозволяють (гарантії-дозволи); заохочувальні (гарантії-заохочення); несуть характер відповідальності (гарантії-санкції); рекомендаційні (гарантії-рекомендації).

Певний гарантійний заряд щодо позицій дотримання прав контрольованих осіб несуть принципи наглядової (контрольної) діяльності.

Принципи, як правові норми загального, найбільш абстрактного характеру, у концентрованому вигляді виражають основні властивості наглядової (контрольної) діяльності та виконують роль ціннісно-орієнтаційних засад для наглядових (контрольних) органів у відносинах із контрольованими особами.

Особливо значущі загальні правові орієнтації ухвалення рішень у нерегульованих правом ситуаціях. Основні спеціальні засади наглядової (контрольної) діяльності закріплені в Законі України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності». Порівняно з редак-

цією зазначеного Закону до внесення доповнень Законом «Про внесення змін до Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» щодо лібералізації системи державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» (2016 рік), що вніс ще три принципи, кількість принципів збільшилася до сімнадцяти [4]. Нові принципи державного нагляду та контролю набули яскраво вираженої гарантійної спрямованості для контрольованих осіб.

У реальному вигляді система принципів державного нагляду (контролю) виглядає так: законність і обґрунтованість; стимулювання сумлінного дотримання обов'язкових вимог; пропорційність втручання в діяльність контрольованих осіб; охорона прав і законних інтересів, повага до гідності особистості, ділової репутації контрольованих осіб; неприпустимість зловживання правом; дотримання таємниці, що охороняється законом; відкритість і доступність інформації про організацію та здійснення державного нагляду (контролю); оперативність під час здійснення державного нагляду (контролю), дотримання умов міжнародних договорів України; незалежність органів державного нагляду (контролю) від політичних партій і будь-яких інших об'єднань громадян; наявність одного органу державного нагляду (контролю) у складі центрального органу виконавчої влади; недопущення встановлення планових показників чи будь-якого іншого планування щодо притягнення суб'єктів господарювання до відповідальності та застосування до них санкцій.

Не зупиняючись на всіх вимогах, назвімо основні, які безпосередньо стосуються забезпечення дотримання та захисту прав контрольованих осіб.

Відповідно до принципу законності й обґрунтованості, діяльність з організації та здійснення державного нагляду (контролю) повинна здійснюватися на підставі та відповідно до законів і ухвалених відповідно до них нормативно-правових актів України, а дії та рішення наглядового (контрольного) органу та посадових осіб, які здійснюють

контрольне (наглядове) провадження, мають бути законними й обґрунтованими.

Велике значення для дотримання прав контрольованих осіб має вимога цього принципу про те, що відкриття наглядового (контрольного) провадження, проведення наглядових (контрольних) заходів, здійснення наглядових (контрольних) дій, збирання доказів, ухвалення рішень за результатами наглядових (контрольних) заходів, оцінка виконання рішень наглядових (контрольних) органів повинні здійснюватися уповноваженим органом, посадовцем у межах компетенції, установленій відповідно до закону.

Принцип стимулювання сумлінності орієнтує контрольно-наглядові органи для проведення превентивних заходів, вкладених у зниження ризику завдання шкоди. Превентивне регулювання як випереджальний правовий вплив, зумовлений негативними явищами [5, с. 42]. Ці заходи є пріоритетними щодо проведення наглядових (контрольних) заходів. Іншою важливою вимогою є застосування контрольно-наглядовими органами заходів, які забезпечують стимули до сумлінного дотримання контрольованими особами обов'язкових вимог і мінімізації потенційної вигоди від порушення обов'язкових вимог.

Керуючись принципом пропорційності втручання в діяльність контрольованих осіб, наглядові (контрольні) органи під час вибору контрольно-наглядового або профілактичного заходу, ужиття запобіжних заходів або усунення порушень обов'язкових вимог зобов'язані виходити з того, що ці заходи мають бути пропорційні шкоді, якої завдано або може бути завдано цінностям, що охороняються законом, обмежуватися тільки тими заходами, які достатні для забезпечення дотримання вимог. Не допускається завдання неправомірної шкоди контрольованим особам, їхнім представникам чи майну.

Основна вимога принципу охорони прав і законних інтересів контрольованих осіб, поваги до гідності особи, ділової репутації контрольованих осіб у тому, що під час організації та здійснення державного нагляду (контролю) наглядовий (контрольний) орган зобов'язаний

визнавати, дотримуватися та захищати права та свободи контрольованих осіб.

Посадові особи наглядового (контрольного) органу під час проведення наглядово-контрольних заходів зобов'язані роз'яснювати контрольованій особі (її представнику), іншим учасникам наглядового (контрольного) провадження права, обов'язки та відповідальність, забезпечувати можливість здійснення прав. Під час організації та здійснення державного нагляду (контролю) забороняється ухвалення рішень і вчинення дій (бездіяльність), що приносять гідність особи або необґрунтовано применшують ділову репутацію.

Принцип неприпустимості зловживання правом вимагає від посадових осіб наглядових (контрольних) органів не допускати використання повноважень із метою запобігання законній діяльності контрольованих осіб, затягування чи перешкоджання нормальному перебігу наглядового (контрольного) провадження.

Відповідно до принципу дотримання таємниці, що охороняється, інформація, що становить комерційну, службову, іншу охоронювану законом таємницю, отримана посадовими особами наглядового (контрольного) органу під час здійснення повноважень, не підлягає розголошенню. Виняток становлять випадки, установлені законами.

Для забезпечення прав контрольованих осіб велике значення має реалізація принципу відкритості та доступності інформації про організацію та здійснення державного нагляду (контролю). Наглядовий (контрольний) орган забезпечує відкритість і доступність для контрольованих та інших осіб наявних відомостей, установлених законом.

Інформаційні ресурси й інформаційні системи державного нагляду (контролю) відповідно до закону містять різні відомості, пов'язані з організацією та здійсненням нагляду (контролю). Усі вони, а також реєстри, які використовуються для ведення обліку об'єктів контролю, і реєстр скарг на рішення наглядових (контрольних) органів, дії (бездіяльність) їхніх посадових осіб є відкритими. Виняток становлять відомості, вільне поши-

рення яких заборонено чи обмежено відповідно до законодавства України.

Принцип оперативності наглядово-контрольних заходів означає, що вони проводяться у строки, що не перевищують установлені законом. За можливості, необхідно скорочувати ці терміни, беручи до уваги такі обставини, як: достатність і ефективність наглядово-контрольних дій, мінімізація взаємодії посадових осіб наглядового (контрольного) органу з контрольованою особою, загальна тривалість наглядового (контрольного) провадження, характер порушення вимог, ступінь і розмір шкоди, якої завдано або може бути завдано цінностям, що охороняються законом, у результаті порушення вимог. Строки наглядового (контрольного) провадження можуть бути продовжені у випадках та в межах, установлених законом. Обставини, пов'язані з організацією роботи наглядових (контрольних) органів, не можуть братися до уваги як підстави для перевищення термінів здійснення наглядового (контрольного) провадження.

До системи принципів наглядової (контрольної) діяльності входять ще чотири принципи гарантійної спрямованості, як-от: результативність і ефективність державного нагляду (контролю); неприпустимість множинності державного нагляду (контролю); презумпція сумлінності діяльності контрольованих осіб; відповідальність наглядових (контрольних) органів за порушення прав контрольованих осіб.

Останні три принципи закріплені в Законі «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності». Результативність і ефективність державного нагляду (контролю) означає, що в разі браку або неефективності недержавних форм контролю результативними є ті перевірки та заходи щодо контролю, де були виявлені порушення вимог, що створюють загрозу завдання шкоди цінностям, що охороняються законом, за підсумками яких порушення були усунені. Відповідно до вимог цього принципу не допускається встановлення показників видів контролю, що ґрунтуються на кількості проведених наглядово-контрольних і превен-

тивних заходів, кількості виявлених порушень і кількості контрольованих осіб, притягнутих до відповідальності.

Варто зазначити, що каральна спрямованість перевірок ще зберігається. Побічно про це можна судити за результатом наглядової (контрольної) роботи у 2021 році, який був нетиповим із погляду здійснення державного нагляду (контролю) у зв'язку з ухваленими керівництвом держави заходами та рішеннями щодо обмеження кількості перевірок [6]. Хоча кількість перевірок скоротилася, знизилася кількість застосованих адміністративних стягнень, середня сума розміру штрафу, що накладається на порушника, збільшилася.

Зниження адміністративного навантаження на бізнес несе принцип неприпустимості множинності державного нагляду (контролю). Під час установлення видів контролю не допускається дублювання предметів державного нагляду (контролю), повноважень наглядових (контрольних) органів щодо тих самих об'єктів державного нагляду (контролю), проведення державного нагляду (контролю) з метою оцінки дотримання одних вимог кількома контрольованими органами щодо одного об'єкта контролю.

Принцип презумпції сумлінності діяльності контрольованих осіб довів ефективність і затребуваність із боку осіб, що перевіряються. Вказана норма-принцип зобов'язує посадову особу, яка здійснює державний контроль, довести наявність порушення, щоб зазначена особа мала право видати припис. Суди неодноразово вбачали порушення цього принципу в діях наглядових органів.

Принцип відповідальності наглядових (контрольних) органів за порушення прав контрольованих осіб безпосередньо корелюється з нормою статті 166²¹ «Порушення порядку здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» Кодексу України про адміністративні правопорушення, що встановлює адміністративну відповідальність за недотримання посадовими особами органів державного нагляду (контролю) вимог законодавства про державний нагляд (контроль) [7].

Обов'язки суб'єктів державного нагляду (контролю) як гарантії постають у вигляді розпоряджень посадовим особам наглядово-контрольних органів здійснювати певні дії на користь контрольованих осіб, щоб під час здійснення державного нагляду (контролю) забезпечувалися умови для реалізації прав.

Перелік основних обов'язків наглядово-контрольних органів містить базовий Закон «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності». Відповідно, контролери зобов'язані: роз'яснювати контрольованій особі (її представнику), іншим учасникам контрольно-наглядового провадження права обов'язки, відповідальність, забезпечувати можливість здійснення прав; проводити контрольно-наглядові заходи на законній підставі та відповідно до призначення під час виконання службових обов'язків за наявності відповідної інформації в єдиному реєстрі наглядово-контрольних заходів, а в разі взаємодії з контрольованими особами проводити заходи із пред'явленням службових посвідчень, інших документів, передбачених законами; не перешкоджати контрольованим особам, їхнім представникам бути присутніми під час проведення наглядово-контрольних заходів, давати роз'яснення з питань, що належать до предмета державного нагляду (контролю); надавати контрольованим особам, їхнім представникам, присутнім під час проведення

наглядових (контрольних) заходів, інформацію та документи, що належать до предмета державного нагляду (контролю), знайомити контрольованих осіб, їхніх представників із результатами наглядових заходів.

Практична реалізація засобів контрольно-наглядової діяльності зумовлена наявністю широкого комплексу дискреційних повноважень у посадових осіб, унаслідок чого порушується структура контрольного процесу, отже – права підконтрольних суб'єктів [8, с. 82].

Висновки. Законодавство України містить розгалужений перелік принципів гарантій прав фізичних і юридичних осіб під час проведення державного нагляду (контролю). Варто визнати, що користування гарантіями та їх застосування не завжди ефективне. Бізнес через необґрунтовані перевірки несе організаційні, матеріальні й іміджеві витрати. Практика застосування правових гарантій на користь охорони та захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб під час проведення державного нагляду (контролю) потребує вдосконалення. Умовою підвищення ефективності правової гарантованості прав контрольованих осіб є забезпечення комбінованої й узгодженої дії різних видів правових гарантій. Держава зобов'язана постійно здійснювати пошук нових результативних принципів-гарантій, а фізичним і юридичним особам важливо знати гарантії, процес їхньої дії та використовувати під час реалізації прав.

Список використаних джерел:

1. Адміністративне право України (загальна частина) : навчальний посібник / О.І. Остапенко. Львів : СПОЛОМ, 2021. 616 с.
2. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>.
3. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/877-16>.
4. Про внесення змін до Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» щодо лібералізації системи державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 03.11.2016 р. № 1726-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1726-19>.
5. Єсімов С.С. Превентивне регулювання: теоретичні аспекти. *Соціально-правові студії*. 2020. Випуск 3 (9). С. 40–47.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 17.03.2020 р. № 530-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/530-20>

7. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

8. Гурковський М.П., Сидор М.Я. Принципи процесуального режиму державного нагляду (контролю) у сфері діяльності МВС України. *Соціально-правові студії*. 2020. Випуск 3 (9). С. 77–83.

References:

1. Ostapenko, O.I., Kovaliv, M.V., Yesimov S.S., et. al. (2021). *Administratyvne pravo Ukrainy (zahalna chastyna): navchalnyi posibnyk* [Administrative law of Ukraine (general part): textbook]. Lviv : SPOLOM, 616 p. [in Ukrainian].

2. Pro zatverdzhennia Natsionalnoi ekonomichnoi stratehii na period do 2030 roku : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.03.2021 r. № 179 [On the approval of the National Economic Strategy for the period until 2030 : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 179 of March 03, 2021]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

3. Pro osnovni zasady derzhavnoho nahliadu (kontroliu) u sferi hospodarskoi diialnosti : Zakon Ukrainy vid 05.04.2007 r. № 877-V [On the basic principles of state supervision (control) in the field of economic activity : Law of Ukraine № 877-V of April 05, 2007]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/877-16> [in Ukrainian].

4. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy “Pro osnovni zasady derzhavnoho nahliadu (kontroliu) u sferi hospodarskoi diialnosti” shchodo liberalizatsii systemy derzhavnoho nahliadu (kontroliu) u sferi hospodarskoi diialnosti : Zakon Ukrainy vid 03.11.2016 r. № 1726-VIII [On making changes to the Law of Ukraine “On the basic principles of state supervision (control) in the field of economic activity” regarding the liberalization of the system of state supervision (control) in the field of economic activity : Law of Ukraine № 1726-VIII of November 03, 2016]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1726-19> [in Ukrainian].

5. Yesimov, S.S. (2020). Preventyvne rehuliuвання: teoretychni aspekty [Preventive regulation: theoretical aspects]. *Sotsialno-pravovi studii (Social and Legal Studios)*, 3 (9), 40–47 [in Ukrainian].

6. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy, spriamovanykh na zapobihannia vynyknenniu i poshyrenniu koronavirusnoi khvoroby (COVID-19) : Zakon Ukrainy vid 17.03.2020 r. № 530-IX [On making changes to some legislative acts of Ukraine aimed at preventing the emergence and spread of the coronavirus disease (COVID-19) : Law of Ukraine № 530-IX of March 17, 2020]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/530-20> [in Ukrainian].

7. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia : Zakon Ukrainy vid 07.12.1984 r. № 8073-X [Code of Ukraine on Administrative Offenses : Law of Ukraine № 8073-X of December 07, 1984]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian].

8. Hurkovskiyi, M.P., Sydor, M.Ya. (2020). Pryntsyipy protsesualnoho rezhymu derzhavnoho nahliadu (kontroliu) u sferi diialnosti MVS Ukrainy [Principles of the procedural regime of state supervision (control) in the field of activity of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Sotsialno-pravovi studii (Social and Legal Studios)*, 3 (9), 77–83 [in Ukrainian].

УДК 342.351.741.088

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-1-3>**Гурковський Мар'ян Петрович,**

кандидат юридичних наук, доцент, проректор,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4275-8576>

Єсімов Сергій Сергійович,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
Інституту права,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9327-007>

КАДРОВА РОБОТА В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Анотація. У статті з позиції комплексного системного підходу до методології дослідження правових явищ розглянуто теоретичні засади кадрової роботи в органах Національної поліції на підставі дослідження чинних нормативно-правових актів і актів, що втратили чинність, та практики їх реалізації. Кадрова робота як явище об'єктивної реальності змінюється, утворює об'єктивні та взаємопов'язані закономірності, що схильні до еволюційної зміни. Державна кадрова політика є складовою частиною державної політики, а кадрова політика в Національній поліції – складовою частиною державної кадрової політики. Проведено порівняння кадрової політики державної служби та кадрової політики в органах Національної поліції. Установлено, що кадрова політика правоохоронних органів, зокрема Міністерства внутрішніх справ України, залежить від політичного курсу в державі, яка надалі формує кадрову політику у структурних підрозділах. Зазначено, що кадрова політика в системі Національної поліції законодавчо та нормативно не оформлена. Розглянуто співвідношення кадрової політики та кадрової роботи. Визначено мету кадрової роботи в органах Національної поліції, яка полягає у практичній реалізації кадрової політики, потребує комплексного вирішення управлінських, соціальних, моральних, правових, психологічних завдань. Одним із головних показників ефективної організації кадрової роботи виступає системність, що заснована на врахуванні балансу інтересів поліцейських і Національної поліції в контексті забезпечення завдань, визначених Законом України «Про Національну поліцію». Зазначено, що організацію кадрової роботи в Національній поліції здійснює департамент кадрового забезпечення. Розглянуто засади формування кадрового резерву як механізму комплектування керівного складу територіальних органів і підрозділів Національної поліції. Зазначено, що відсутність нормативного регулювання роботи з кадровим резервом негативно впливає на стан забезпечення керівними кадрами органів і підрозділів Національної поліції. Визначено поняття «кадрова робота в органах поліції», яке охоплює, окрім організаційних питань, форми, методи та технології роботи з особовим складом.

Ключові слова: державна служба, кадрова політика, кадрове забезпечення, проходження служби, кадровий резерв, поліція.

Hurkovskiy Marian, Yesimov Serhii. PERSONNEL WORK OF THE NATIONAL POLICE BODIES

Abstract. The article, from the standpoint of a complex system approach to the methodology of researching legal phenomena, deals with the theoretical foundations of personnel work of the National Police bodies. The research is based on the study of current normative and legal acts, and acts that have lost their validity, and the practice of their implementation. Personnel work as a phenomenon of objective reality is changing, forming objective and interconnected regularities subject to evolutionary change. The state personnel policy is a component of the state policy, and the personnel policy of the National Police is a component of the state personnel policy. A comparison of the personnel policy of the public service and the personnel policy of the National Police is made. It is established that the personnel policy of law enforcement agencies, in particular the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, depends on the political course of the state, which further shapes the personnel policy of structural units. It is noted that personnel policy in the

system of the National Police is not legally and normatively formalized. The relationship between personnel policy and personnel work is considered. The purpose of personnel work of the National Police bodies is determined. It consists in the practical implementation of the personnel policy, which requires a comprehensive solution of managerial, social, moral, legal, and psychological tasks. One of the main indicators of the effective organization of personnel work is systematicity, which is based on taking into account the balance of interests of police officers and the National Police in the context of ensuring the tasks defined by the Law of Ukraine "On the National Police". It is proved that the organization of personnel work of the National Police is carried out by the Department of Personnel Support. The principles of the formation of the personnel reserve as a mechanism for staffing the management staff of territorial bodies and the National Police units are considered. It is noted that the lack of normative regulation of work within the personnel reserve hurts the support of management personnel of the bodies and divisions of the National Police. The concept of "personnel work of police bodies" is defined, which includes, in addition to organizational issues, forms, methods, and technologies of work with personnel.

Key words: public service, personnel policy, personnel support, record of service, personnel reserve, police.

Вступ. Для кожної держави як соціального та правового інституту важливою є кадрова політика, яку проводить політичне керівництво країни на відповідному етапі державного будівництва. Державна кадрова політика покликана забезпечити гармонійне поєднання інтересів особистості та держави, створити умови для повного розкриття індивідуального творчого потенціалу, спрямувати здібності людини на реалізацію завдань зміцнення та розвитку держави. Головна мета цієї політики – досягнення збалансованого функціонування держави.

Велике значення для розроблення проблеми мали праці вчених: В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, В.М. Бевзенка, А.І. Берлача, Ю.П. Битяка, І.Л. Бородіна, П.В. Діхтієвського, І.С. Гриценка, Є.В. Додіна, Р.А. Калюжного, Л.Є. Кисіль, С.В. Ківалова, А.А. Козловського, В.К. Колпакова, О.В. Кузьменко, В.І. Курила, Є.В. Курінного, Р.С. Мельника, В.Я. Настюка, Н.М. Оніщенко, О.І. Остапенка, В.Є. Рубаника, А.О. Селіванова, М.М. Тищенко, О.І. Харитонові, Я.М. Шевченко, Ю.С. Шемчушенка й інших. Водночас із вагомими науковими напрацюваннями кадрова робота в Національній поліції України перебуває у стані реформування, у процесі, що зумовлений воєнним станом і потребує детального вивчення й аналізу. Метою статті є дослідження кадрової роботи в органах Національної поліції.

Матеріали та методи. Методологічну основу дослідження становлять принципи пізнання соціально-правових інститутів в історичному розвитку, взаємозв'язку та взаємозумовленості теорії та практики. Для

вирішення поставлених завдань були використані методологічні принципи аналізу соціальної реальності: об'єктивність, комплексність, системність тощо. Використовувалися методи вивчення документів, експертних оцінок, порівняння, логічного аналізу, статистичні методи обробки отриманих результатів стосовно діяльності суб'єктів організаційно-правових відносин, що виникають у процесі формування кадрових ресурсів поліції. Перелічені наукові методи забезпечують обґрунтованість одержаних наукових результатів.

Результати. Національна поліція є найбільш функціональною структурою виконавчої влади, зміст діяльності якої полягає в гарантуванні безпеки особи, захисті життя, здоров'я, прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб від протиправних посягань.

Поліція постійно перебуває в контакті з населенням території, яку обслуговує, забезпечує мешканців. Цей аспект накладає відбиток на основні ознаки організаційно-правового статусу поліції та її органів, компетенцію, методи діяльності. Поліцейські наділені владними повноваженнями, зокрема щодо застосування заходів державного примусу. Вони добре підготовлені фізично, озброєні вогнепальною зброєю, оснащені спеціальними засобами.

За родом професійної діяльності поліція стикається з насильством. Поліцейські переживають значні фізичні й емоційні навантаження, мають право застосувати примусові заходи, фізичну силу, обмежувати права та свободи окремих громадян. Однак практика

показує, що в окремих випадках частина поліцейських має схильність до надмірного та не досить обґрунтованого їх застосування.

Якщо говорити про тих, хто обіймає керівні посади в системі поліції, а це в основному посади середнього та вищого складу, то вони наділені певним обсягом владних повноважень, реалізація яких неминуче супроводжується корупційними ризиками. Існує ризик порушення прав і свобод людини та громадянина внаслідок неправомірних діянь поліцейських. У зв'язку із цим держава повинна робити все залежне, щоб кадри поліції були кваліфіковані, вирізнялися високим професіоналізмом і компетентністю, мали необхідні особисті якості, які дозволяли б виконувати службові обов'язки, виявляти особисту ініціативу, були психологічно стійкі, могли б протистояти корупційним ризикам.

Кадрова політика у сфері державної служби – один із важливих напрямів державної політики, оскільки в будь-якій системі соціального управління люди керують людьми. Це стосується державного механізму.

Вироблення державної кадрової політики – процес складний і багатоаспектний, до нього залучається досить широке коло суб'єктів, але вирішальне значення тут має позиція Президента України. Такий підхід витримав перевірку часом і довів на практиці ефективність і результативність. Одним із напрямів є формування в системі органів внутрішніх справ кадрового резерву. Резерв управлінських кадрів – інститут, що дозволяє на всіх рівнях державної влади цілеспрямовано, за об'єктивними та прозорими критеріями відбирати та висувати на керівні посади найбільш підготовлених, освічених, ділових і гідних людей [1].

Міністерство внутрішніх справ (далі – МВС) України зацікавлене у призначенні керівників, здатних утілювати в життя нові соціальні ідеї та моделі. Кадрова політика визначає генеральну лінію та важливі настанови в роботі з кадрами на тривалу перспективу. Державна кадрова політика формується всіма гілками влади, але особливу роль відіграє виконавча влада. Виконавча влада має

універсальний характер у часі та просторі, її органи діють постійно на території, де проживають відносно компактні маси людей.

Поняття «кадрова політика» та «кадрова робота» є усталеними, відомими в теорії та на практиці, витримали перевірку часом, поняття «кадрова робота» законодавче закріплене.

Якщо говорити про кадрову політику в Національній поліції України, то вона є однією зі складових частин державної кадрової політики у правоохоронних органах, яка є частиною кадрової політики в галузі державної служби.

У Законі України «Про Національну поліцію» немає згадки про кадрову політику та кадровий резерв [2]. У недавньому минулому на підзаконному рівні були спроби розкрити зміст цього поняття, зокрема, у середині 90-х років у міліції намагалися сформулювати концептуальні підходи до роботи з кадрами, що можна розглядати як прообраз концепції [3].

Головною метою Концепція розвитку системи МВС України проголошувала приведення у стан підпорядкованих органів і підрозділів МВС України, що дозволило б забезпечити надійний захист особи, суспільства та держави від злочинних посягань. У Концепції містився розділ «Удосконалення роботи з кадрами», де наголошувалося на необхідності вдосконалити роботу з керівними кадрами та резервом на висування [4].

Робота з резервом визнавалася одним із пріоритетних напрямів удосконалення роботи з кадрами. Водночас поняття «кадрова політика» у Концепції 1996 року не була сформульована. Інакше було в Комплексній програмі кадрової політики в органах і підрозділах внутрішніх справ та забезпечення законності та дисципліни [5]. У ній зазначалося, що кадрова політика являє собою систему цілей, завдань і принципів, форм, методів і напрямів роботи із забезпечення кадрами (персоналом), які мають необхідні ділові та моральні якості.

Незважаючи на те, що цю дефініцію було сформульовано майже два десятиліття тому, задовго до проведення масштабної реформи системи МВС України 2015 року, вона зберігає актуальність і значущість, а тому може

бути використана для наукового переосмислення в сучасних умовах.

Особливе значення має те, що у Стратегії реформування системи державної служби України одним з основних завдань, які необхідно вирішити для реалізації пріоритетних напрямів кадрової політики в системі державної служби, названо завдання формування кадрового резерву та забезпечення його ефективного використання. Очевидно, що вирішувати це завдання було необхідно в міліції (поліції) [6].

Проведення дієвої кадрової політики в поліції – невід’ємна складова частина та невідмінна умова реформування системи даного органу виконавчої влади, яке вже не один рік проводиться у країні. Одне з основних завдань, які потрібно було вирішити, як зазначалося у проєкті реформування поліції України 2015 року, що підготовлений розширеною робочою групою експертів при поліції, – сформувати та закріпити професійне кадрове ядро поліцейських у всіх напрямках оперативно-службової діяльності, що забезпечують служби МВС України.

Новий погляд на кадрову політику, що ґрунтується на тих реаліях, які виникли під час проведення реформи системи МВС України у 2015 році, мав знайти відображення у Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року [7]. Головна мета Стратегії – створити високопрофесійну, авторитетну службу з високим рівнем довіри населення.

Варто сказати, що проєкт стратегії був розроблений міністерством і обговорювався вченими та фахівцями-практиками. Була спроба розкрити поняття «кадрова політика». Кадровою політикою визнавався комплекс принципів, норм, засобів і методів, що регулюють діяльність керівників, органів і підрозділів поліції щодо формування кадрового складу, управління поліцейськими, державними службовцями, службовцями поліції. У визначенні акцент зроблено на діяльності керівників. За такого підходу підвищується персональна відповідальність керівника у формуванні кадрового складу, зокрема й

резерву кадрів, та під час ухвалення рішень із кадрових питань, проте документ був затверджений в іншій редакції.

Необхідно не лише прискорити роботу в цьому напрямі, а й вивести сам документ на новий рівень ухвалення рішення. Викликає сумніви спроба розробити й ухвалити такий важливий і значущий документ, як Концепція або Стратегія, на рівні Національної поліції, як це традиційно було в минулому, на відомчому рівні.

Домогтися ефективності можна лише тоді, коли кадрова політика будується на основі єдиної концепції, яка виробляється спільно всіма зацікавленими правоохоронними органами, погоджується з Офісом Президента України, включаючи розгляд, ґрунтовне та всебічне обговорення. Забезпечується участь у підготовці Концепції або Стратегії всіх заінтересованих суб’єктів, включених у процес вироблення державної кадрової політики у правоохоронних органах.

Необхідна відмова від відомчого принципу, коли кожен правоохоронний орган системи МВС України сам розробляв і затверджував концепцію кадрової політики. З метою забезпечення принципу єдності кадрової політики має бути розроблена загальна концепція.

Необхідно розробити Концепцію або Стратегію кадрової політики у правоохоронних органах України, затвердити яку міг би Президент України після всіх необхідних обговорень і погоджень. Окремий розділ Концепції або Стратегії має бути присвячений кадровій політиці в системі поліції, у якому треба вмістити розділ, присвячений резерву кадрів. Реалізація цієї пропозиції забезпечить становище, коли робота з резервом стане пріоритетом кадрової політики.

У спеціальній літературі висловлювалося судження: резерв призначення на посади керівного складу органів внутрішніх справ (поліції, служби цивільного захисту) є пріоритетним напрямом державної кадрової політики, ефективним засобом формування кадрового складу керівників [8; 9].

Доводиться визнати, що ще треба зробити значну роботу в концептуальному плані, вклю-

чаючи наукове осмислення, у практичному плані, маючи на увазі вдосконалення кадрової роботи в органах внутрішніх справ, щоб призначення на керівні посади кандидатів із резерву стало пріоритетом кадрової політики.

Є теоретичний і практичний інтерес сформулювати з позицій науки адміністративного права визначення кадрової політики в системі поліції. Заслуговує на увагу дефініція кадрової політики, що запропонована вченим, який тривалий час займався на практиці кадровою роботою [10].

Кадрова політика Національної поліції – це багатоаспектний процес, орієнтований на втілення законодавчих, організаційно-управлінських, науково-дослідних та інших засад щодо реалізації магістральної лінії розвитку органу Національної поліції та його структур, упорядкування процедур функціонування структурних підрозділів органу поліції, чіткого встановлення компетенцій, окреслення завдань, функцій, прав і обов'язків кадрового складу, ступеня відповідальності працівників поліцейських підрозділів [10, с. 224].

Кадрову політику на державній службі (державну кадрову політику) потрібно розглядати як систему поглядів і цілеспрямованих дій держави щодо організації та проведення роботи з кадрами державної служби, яка переважно пов'язана з підготовкою, відбором, розстановкою, переміщенням і навчанням службовців. Доводиться визнати, що цитований автор не згадує в запропонованому визначенні кадрового резерву, що свідчить про недооцінку важливого елемента роботи з керівними кадрами.

На початку 2000-х років обґрунтовувалася думка про те, що первинним елементом у зміні кадрової ситуації є зміна концептуального підходу до формування та реалізації кадрової політики. В основу запропонованого концептуального підходу покладено довгострокові стратегічні цілі та завдання реформування та вдосконалення системи МВС України.

Концепція кадрової політики у правоохоронних органах України дозволить проводити виважену кадрову політику в системі поліції, що покращить кадрову ситуацію, зміцнить

кадри поліції кваліфікованими фахівцями, які мають необхідні для служби професійні й особисті якості.

М.В. Ковалів зазначає, що реалізація державної кадрової політики у правоохоронній сфері залежить від застосування відповідних засобів кадровими службами: відбір – рішення комісії за результатами тестування та співбесіди з кандидатами на зайняття посад державної служби на засіданні членів конкурсної комісії; стажування на посадах державних службовців; випробування з метою підтвердження відповідності рівня професійної компетентності вимогам профілю професійної компетентності обраної посади; кадровий резерв – визначений Положенням про формування кадрового резерву для державної служби; атестація – проводиться з метою підвищення ефективності діяльності державних службовців; облік державних службовців проводиться для забезпечення процедур з добору і розстановки кадрів тощо [11, с. 248].

Вищезазначене дозволяє сформулювати визначення кадрової політики в системі поліції – комплекс правових і організаційних заходів, покликаних сформувати кадровий склад поліції (поліцейські, державні службовці), що визначаються центральним органом виконавчої влади та реалізовані на практиці керівництвом поліції, що забезпечує досягнення довгострокових стратегічних цілей і завдань розвитку системи поліції.

Кадрова політика в поліції є частиною кадрової політики у сфері державної служби. Державну кадрову політику мало виробити та декларувати публічно. Її потрібно методично, наполегливо та цілеспрямовано втілювати в життя, на її основі мають ухвалюватися рішення щодо конкретних кадрових питань. Тут винятково важлива повсякденна кадрова робота, що здійснюється відповідними підрозділами поліції.

Тому важливим і значущим є визначення співвідношення кадрової політики та кадрової роботи. Кадрова політика та кадрова робота нерозривно пов'язані. За допомогою проведення кадрової роботи під час здійснення конкретних кадрових заходів реалізується

кадрова політика, окреслюються державні настанови роботи з кадрами, починаючи з підбору кадрів і закінчуючи звільненням конкретного службовця.

Кадрова політика в системі поліції не має законодавчого та нормативного оформлення, наприклад у відповідній концепції. Зважаючи на її характер, а це політико-правова категорія, таке становище є цілком закономірним.

Організація кадрової роботи в органі виконавчої влади у сфері внутрішніх справ, його територіальних органах, підрозділах здійснюється в порядку, який визначається цим органом. Законодавець чітко не визначив, що таке кадрова робота, однак щодо державної служби ситуація є протилежною.

Якщо провести аналогію між державною службою та службою в поліції, можна дійти висновку: робота з кадровим резервом в поліції України є самостійною складовою частиною кадрової роботи. Ця робота проводиться відповідно до кадрової політики, що реалізується в цьому органі виконавчої влади на сучасному етапі її розвитку.

Якщо державна кадрова політика – це своєрідна ідеологія роботи з кадрами, що виробляється політичним керівництвом країни за участю всіх залучених до цього процесу суб'єктів, то кадрова робота – діяльність більшою мірою практична. Кадрова робота в поліції – відповідальний і багатогранний напрям діяльності, що потребує комплексного вирішення управлінських, економічних, соціальних, моральних, правових, психологічних та інших завдань. Одним із головних показників організації кадрової роботи виступає системність, тому така робота має будуватися з урахуванням необхідності підтримки балансу інтересів поліцейських і поліції.

Найбільш ефективна та результативна кадрова робота з погляду забезпечення вирішення завдань, що стоять перед поліцією, і реалізації основних напрямів діяльності можлива тільки на основі виваженої кадрової політики. Робота з резервом має бути досить ефективною, оскільки в сучасних умовах резерв – це не формальність, як було в недавньому минулому, а дієвий інструмент підбору

та розміщення керівних кадрів, ефективність якого необхідно постійно підвищувати.

І.С. Дрок у статті «Кадрова політика Національної поліції України в умовах війни» зазначає, що ухвалення кадрових рішень керівниками всіх рівнів має відбуватися з урахуванням обставин і ситуації, які зумовлені введенням воєнного стану, а також подій і перспектив, можливих у майбутньому (наприклад, формування кадрового резерву, спрощення процедури прийняття на службу в поліцію під час введення воєнного стану тощо) [12, с. 322]. Підвищення ефективності роботи з резервами кадрів передбачає: здійснення призначень осіб на керівні посади переважно із числа тих, хто перебуває в кадровому резерві; конкретизацію кваліфікаційних вимог до керівних посад; якісне покращення кадрових резервів; визначення «молодіжної квоти» у резерві.

Кадрова робота з різних причин здійснюється в закритому режимі. Абсолютизувати професіоналізм як основу кадрової політики було б неправильно. Кандидатури, що висувуються, варто оцінювати комплексно. Професіоналізм повинен поєднуватися з особистісними та діловими якостями кандидатів, що висувуються. Інакше кадрова робота не дасть потрібних результатів, оптимальна кандидатура на посаду підібрана та призначена не буде.

Було б помилкою не враховувати особистий чинник, який відіграє та відіграватиме значну роль у кадрових рішеннях керівника. Скільки б не було тестів, жоден керівник не візьме людину, яка викликає в нього відторгнення, навіть якщо в неї блискучі характеристики. Більшість рішень буде ґрунтуватися на людському чиннику.

Кадрова робота здійснюється профільними підрозділами поліції – кадровими підрозділами. Кадровий підрозділ – управлінська ланка, покликана забезпечити порядок проходження служби в поліції, реалізацію питань щодо прийому на службу, переміщення, призначення та звільнення з посади, відрядження та звільнення, надання відпусток, організацію професійного зростання та підвищення кваліфікації поліцейських, державних службовців і службовців поліції.

Якщо говорити про кадровий підрозділ поліції, то в центральному апараті як самостійний структурний підрозділ утворено департамент кадрового забезпечення Національної поліції України, який діє на підставі Положення [13].

У Положенні немає розділу, присвяченого кадровому резерву. Таке становище свідчить про те, що робота з кадровим резервом не є одним із пріоритетів діяльності підрозділів кадрового забезпечення поліції.

У сучасних умовах це не відповідає державній кадровій політиці, що проводиться у сфері державної служби, включаючи кадрову політику у правоохоронних органах, частиною яких є поліція. У структурі поліції має бути утворений відділ роботи з кадровим резервом, що безпосередньо підпорядкований начальнику департаменту. На регіональному рівні діють територіальні органи поліції, які мають кадрові структурні підрозділи.

Основний акцент у кадровій політиці робиться на підтримці укомплектованості поліції на необхідному для виконання оперативно-службових завдань рівні, покращенні якісного складу кадрів, удосконаленні роботи з відбору, закріпленні на службі, професійному становленні, зміцненні дисципліни та законності.

Щодо кадрового резерву поліції доцільно реалізувати такі повноваження, як: формування резерву кадрів для висування на керівні посади, організація додаткової професійної освіти; організація та здійснення за дору-

ченням керівника перевірки повноти відомостей про доходи, витрати, про майно та зобов'язання майнового характеру, подані поліцейськими.

Кадрова робота за умови збереження необхідної конфіденційності повинна здійснюватися із часткою відкритості для суспільства. Це стосується формування резерву на висування, яке здійснюється в межах роботи з кадрами та належить до організаційно-управлінської групи елементів підготовки кадрів поліції.

Висновки. Кваліфіковані кадри є ключовим ресурсом поліції, який забезпечує виконання масштабних завдань, що стоять перед ними. Визнання цього факту передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на формування високопрофесійного й ефективного кадрового потенціалу поліції. Практика показує, що одним із таких заходів є робота з формування, підготовки та використання кадрового резерву для заміщення керівних посад. Проведене дослідження дає змогу сформулювати визначення кадрової роботи в центральному апараті, органах і підрозділах Національної поліції України. Такою є діяльність кадрових структурних підрозділів Національної поліції України, що направляється керівництвом органу або підрозділу Національної поліції України, змістом якої є практична реалізація мети, завдань і принципів державної кадрової політики в Національній поліції України, водночас – це сукупність напрямів, форм і технологій роботи з кадрами поліції.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Порядку формування кадрового резерву для призначення на вищі посади осіб середнього і старшого начальницького складу служби цивільного захисту : наказ МВС України від 29.10.2014 № 1153. Наказ втратив чинність на підставі наказу МВС від 07.06.2022 р. № 344. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0627-22#n6>.
2. Про Комплексну програму вдосконалення роботи з кадрами та підвищення авторитету міліції : наказ МВС України від 29.01.1999 р. № 61.
3. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
4. Про Концепцію розвитку системи Міністерства внутрішніх справ : постанова Кабінету Міністрів України від 24.04.1996 р. № 456. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/456-96-%D0%BF#Text>.
5. Про Комплексну програму кадрової політики в органах та підрозділах внутрішніх справ та забезпечення законності і дисципліни : наказ МВС України від 30.06.2001 р. № 515. URL: <http://umdpdpl.info/police-experts.info/orders/kompleksna-prohrama-vid-30-06-2001-515/>.

6. Про стратегію реформування системи державної служби в Україні : Указ Президента України від 14.04.2000 р. № 599. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/599/2000#Text>.

7. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року : розпорядження МВС України від 21.07.2019 р. № 693-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/693-2019-%D1%80#Text>.

8. Гурковський М.П., Єсімов С.С. Зміст і методологія роботи з кадровим резервом у системі МВС України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична»*. 2018. № 1. С. 134–145.

9. Гурковський М.П., Сидор М.Я. Формування висококваліфікованого керівного кадрового складу Національної поліції. *Соціально-правові студії*. 2021. Випуск 3 (13). С. 88–94.

10. Танько А.В. Стратегія кадрової політики Національної поліції України у контексті оновлення адміністративно-правових засад захисту прав і свобод людини. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. № 2 (89). С. 211–226. DOI: 10.32631/v.2020.2.20.

11. Ковалів М.В. Реалізація державної кадрової політики у правоохоронній сфері України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: юридичні науки*. 2017. № 884. С. 243–250.

12. Дрок І.С. Кадрова політика національної поліції України в умовах війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Випуск 70. С. 318–323. DOI: 10.24144/2307-3322.2022.70.50.

13. Про затвердження Положення про департамент кадрового забезпечення Національної поліції України : наказ Національної поліції України 12.12.2015 р. № 136. URL: <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/>.

References:

1. Pro zatverdzhennia Poriadku formuvannia kadrovoho rezervu dlia pryznachennia na vyshchi posady osib serednoho i starshoho nachalnytskoho skladu sluzhby tsyvilnoho zakhystu : Nakaz MVS Ukrainy vid 29.10.2014 № 1153. Nakaz vtratyv chynnist na pidstavi Nakazu MVS vid 07.06.2022 r. № 344 [On the approval of the Procedure for the formation of a personnel reserve for the appointment to senior positions of middle and senior commanding of the civil protection service : Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine № 1153 of October 29, 2014. The order became invalid based on the Order of the Ministry of Internal Affairs № 344 of June 07, 2022]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0627-22#n6> [in Ukrainian].

2. Pro Kompleksnu prohramu vdoskonalennia roboty z kadramy ta pidvyshchennia avtorytetu militsii : Nakaz MVS Ukrainy vid 29.01.1999 r. № 61 [On the Comprehensive program for improving personnel work and increasing the authority of the militia : Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine № 61 of January 29, 1999] [in Ukrainian].

3. Pro Natsionalnu politsiiu : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 r. № 580-VIII [On the National Police: Law of Ukraine № 580-VIII of July 02, 2015]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> [in Ukrainian].

4. Pro Kontseptsiuu rozvytku systemy Ministerstva vnutrishnikh sprav: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24.04.1996 r. № 456 [On the Concept of System Development of the Ministry of Internal Affairs: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 456 of April 24, 1996]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/456-96-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

5. Pro Kompleksnu prohramu kadrovoi polityky v orhanakh ta pidrozdilakh vnutrishnikh sprav ta zabezpechennia zakonnosti i dystsypliny : Nakaz MVS Ukrainy vid 30.06.2001 r. № 515 [On the Comprehensive program of personnel policy of internal affairs bodies and units, and ensuring legality and discipline : Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine № 515 of June 30, 2001]. Retrieved from <http://umdpd.info/police-experts.info/orders/kompleksna-prohrama-vid-30-06-2001-515/> [in Ukrainian].

6. Pro stratehiuu reformuvannia systemy derzhavnoi sluzhby v Ukraini : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14.04.2000 r. № 599 [On the strategy of reforming the public service system in Ukraine : Decree of the President of Ukraine № 599 of April 14, 2000]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/599/2000#Text> [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv z realizatsii Stratehii rozvytku orhaniv systemy Ministerstva vnutrishnikh sprav na period do 2020 roku : Rozporiadzhennia MVS Ukrainy vid 21.07.2019 r. № 693-r [On the approval of the plan of measures for the implementation of the Strategy for the development of the bodies of the Ministry of Internal Affairs for the period until 2020 : Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine № 693-r of July 21, 2019]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/693-2019-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

8. Hurkovskyyi, M.P., Yesimov, S.S. (2018). Zmist i metodolohiia roboty z kadrovym rezervom u systemi MVS Ukrainy [Content and methodology of the work with the personnel reserve in the system of the Ministry

of Internal Affairs of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Serii yurydychna (Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Legal series)*, 1, 134–145 [in Ukrainian].

9. Hurkovskiyi, M.P., Sydor, M.Ya. (2021). Formuvannya vysokokvalifikovanoho kerivnoho kadrovoho skladu Natsionalnoi politsii [Formation of highly qualified leading staff of the National Police]. *Sotsialno-pravovi studii (Social and Legal Studios)*, № 3 (13), 88–94 [in Ukrainian].

10. Tanko, A.V. (2020). Stratehiia kadrovoi polityky Natsionalnoi politsii Ukrainy u konteksti onovlennia administratyvno-pravovykh zasad zakhystu prav i svobod liudyny [The strategy of the personnel policy of the National Police of Ukraine in the context of updating the administrative and legal framework for the protection of human rights and freedoms]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav (Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs)*, № 2 (89), 211–226. DOI: 10.32631/v.2020.2.20 [in Ukrainian].

11. Kovaliv, M.V. (2017). Realizatsiia derzhavnoi kadrovoi polityky u pravookhoronni sferi Ukrainy [Implementation of state personnel policy in the law enforcement sphere of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnikha": yurydychni nauky (Bulletin of Lviv Polytechnic National University: Legal Sciences)*, № 884, 243–250 [in Ukrainian].

12. Drok, I.S. (2022). Kadrova polityka natsionalnoi politsii Ukrainy v umovakh viiny [Personnel policy of the National Police of Ukraine under wartime conditions]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii "Pravo" (Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series "Law")*, № 70, 318–323. DOI: 10.24144/2307-3322.2022.70.50 [in Ukrainian].

13. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Departament kadrovoho zabezpechennia Natsionalnoi politsii Ukrainy : Nakaz Natsionalnoi politsii Ukrainy 12.12.2015 r. № 136 [On the approval of the Regulations on the Department of Personnel Support of the National Police of Ukraine : Order of the National Police of Ukraine № 136 of December 12, 2015]. Retrieved from <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/> [in Ukrainian].

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-1-4>

Шопіна Ірина Миколаївна,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
Інституту права,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3334-7548>

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

***Анотація.** У статті визначено особливості інформаційної безпеки цифрової трансформації та її забезпечення. Сформульовано визначення цифрової трансформації і з'ясовано, що вона може розглядатися у двох аспектах: телеологічному (як мета органів публічного адміністрування) і в діяльнісному (як сукупність дій, спрямованих на реалізацію функцій, методів, заходів управлінської системи підприємства, установи, організації або органу публічної влади).*

Акцентовано увагу на тому, що активізація процесів цифрової трансформації потребує більш широкого застосування заходів інформаційної безпеки, що обумовлено зростанням кількості та інтенсивності інформаційних загроз у тих сферах суспільних відносин, в яких вказана трансформація здійснюється особливо швидкими темпами.

Визначено, що інформаційна безпека цифрової трансформації – це ідеальна модель позбавленого інформаційних загроз середовища, в якому динамічно відбувається впровадження інформаційних (цифрових) технологій у всі сфери функціонування та життєдіяльності фізичних та юридичних осіб з метою найбільш повної реалізації ними своїх інформаційних та інших прав, свобод та інтересів. Розуміння сутності цієї моделі можливо або через суб'єктивне сприйняття суб'єктів інформаційних правовідносин, або через систему кількісних критеріїв, які характеризують досягнення цілей цифрової трансформації.

Зроблено висновок, що від інформаційної безпеки цифрової трансформації слід відрізнити забезпечення цього явища. Забезпечення інформаційної безпеки цифрової трансформації – це сукупність дій органів публічного адміністрування, правоохоронних, правозахисних органів та військових формувань, судів, підприємств, установ, організацій всіх форм власності, інститутів громадянського суспільства та окремих громадян, спрямована на оптимізацію організації, управління, функцій та методів діяльності, підвищення рівня інформаційної культури та інформаційної свідомості суб'єктів правовідносин за рахунок використання ними інформаційних (цифрових) технологій.

***Ключові слова:** інформаційна безпека, цифрова трансформація, забезпечення інформаційної безпеки, інформаційні правовідносини, інформаційні технологія, інформаційні права, інформаційна культура.*

Shopina Iryna. INFORMATION SECURITY OF DIGITAL TRANSFORMATION

***Abstract.** The article defines the features of information security of digital transformation and its provision. The definition is formulated by digital transformation and it is found that it can be considered in two aspects: teleological (as the goal of public administration bodies), and in activity (as a set of actions aimed at implementing the functions, methods, measures of the management system of an enterprise, institution, organization or body of public authorities).*

Attention is focused on the fact that the activation of digital transformation processes requires a more active application of information security measures, which is due to the increase in the number and intensity of information threats in some areas of public relations.

The conclusion is made that the information security of digital transformation is an ideal model of an environment devoid of information threats, in which information (digital) technologies are dynamically introduced into all spheres of functioning and life of individuals and legal entities in order to fully realize their information and other rights, freedoms and interests. Understanding the essence of this model is possible either through the subjective perception of the subjects of information legal relations, or through a system of quantitative criteria that characterize the achievement of the goals of digital transformation.

Attention is focused on the fact that the provision of this phenomenon should be distinguished from the information security of digital transformation. Ensuring the information security of digital transformation is a set of actions of public administration bodies, law enforcement, human rights bodies and military formations, courts, enterprises,

institutions, organizations of all forms of ownership, civil society institutions and individual citizens, aimed at optimizing the organization, management, functions and methods of activity, raising the level of information culture and information consciousness of the subjects of legal relations through the use of information (digital) technologies.

Key words: *information security, digital transformation, information security, information legal relations, information technology, information rights, information culture.*

Вступ. Проблеми забезпечення інформаційної безпеки в Україні набули особливої актуальності ще у 2014 році, із початком збройної агресії Російської Федерації проти нашої держави. Постійне проведення проти-вником інформаційно-психологічних операцій продовжується і після набуття збройною агресією держави-терориста повномасштабного характеру. Нині ціна помилки в інформаційній сфері є надзвичайно високою – будь-які відомості та дані активно використовуються Російською Федерацією для розвідування позицій підрозділів Збройних Сил України та інших військових формувань, проведення шантажу на основі компрометуючої інформації, здійснення терористичних актів проти цивільного населення та об'єктів критичної інфраструктури.

Перед початком повномасштабної збройної агресії Російської Федерації наша держава знаходилася на піку розвитку цифровізації процесів взаємодії громадянина і держави, а також діяльності органів публічної влади. Незважаючи на певні недоліки системи «Дія», а також єдиних та державних реєстрів (переважно пов'язаних із їх вразливістю до витоку персональних та інших даних), можна констатувати, що Україна вийшла на одне з перших місць в Європі у сфері цифрової трансформації органів публічного адміністрування. Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, яка включає у тому числі й підсистему «Електронний суд», дозволила зробити великий крок уперед на шляху підвищення доступності правосуддя. Цифровізація сфери публічних послуг підвищила зручність та інклюзивність користування ними для громадян, а також сприяла зниженню корупційних ризиків у найбільш чутливих сферах правовідносин.

У теперішній час об'єкти енергетичної інфраструктури України зазнали значних руй-

нувань, що негативно позначилося на рівні доступу до низки публічних послуг. Разом з тим, враховуючи, що відмова від здобутків цифровізації означала б суттєвий крок назад, перед Україною постало складне завдання продовження цифрової трансформації в умовах правового режиму воєнного стану, з урахуванням вимог інформаційної безпеки, що і обумовлює актуальність цієї статті.

Питання правового забезпечення інформаційної безпеки та цифрової трансформації розглядали у своїх роботах І. Арістова, О. Баранов, К. Беляков, І. Бондар, В. Гавловський, М. Гаврильців, О. Дзьобань, О. Довгань, О. Золотар, Р. Калюжний, М. Ковалів, Б. Кормич, І. Кушнір, А. Марущак, В. Пилипчук, С. Онопрієнко, В. Фурашев, В. Цимбалюк та інші автори. Однак системний зв'язок між інформаційною безпекою та цифровою трансформацією в умовах правового режиму воєнного стану досліджено нині ще недостатньо, що обумовлює спрямованість наукових пошуків.

Мета статті – визначення сутності інформаційної безпеки цифрової трансформації та діяльності з її забезпечення.

Матеріали та методи. Для досягнення мети статті використовувалися загальнонаукові та спеціально-правові методи наукового пізнання. Методи аналізу та синтезу застосовувалися під час з'ясування сутності підходів до вивчення феноменів інформаційної безпеки та цифрової трансформації. Компаративно-правовий метод надав змогу визначити особливості формулювання цілей цифрової трансформації та основі кількісних критеріїв, а також виокремити тенденції зростання інформаційних ризиків, які супроводжують процеси цифрової трансформації. Структурно-правовий та формально-логічний методи дозволили проаналізувати підходи до явища інформаційної безпеки. Метод

моделювання дав змогу сформулювати визначення понять інформаційної безпеки цифрової трансформації та її забезпечення.

Результати. Значущість категорії інформаційної безпеки настільки загально визнана й деталізована у наукових дослідженнях, що деякі вчені вважають цей феномен навіть не інститутом, а підгалуззю інформаційного права [1]. Не вдаючись до дискусій з приводу відмінностей між підгалуззями та інститутами права, які точаться багато десятиліть, зауважимо, що важливість інформаційної безпеки як правового феномену підтверджується, на нашу думку, двома основними факторами: її практичною роллю для підтримання життєдіяльності держави (саме прогалини у сфері інформаційної безпеки сприяли швидкому і безперешкодному відновленню влади Талібана в Афганістані), а також її ґрунтовним теоретичним осмисленням у багатьох науках (інформаційному, адміністративному, кримінальному, фінансовому, цивільному праві, праві національної безпеки та воєнному праві тощо).

Враховуючи, що метою статті є пошук співвідношення між цифровою трансформацією та інформаційною безпекою, спробуємо спочатку розглянути структуру останньої, щоб знайти в ній місце для поєднання з іншими правовими категоріями.

Існує декілька підходів до структури інформаційної безпеки. Так, її розглядають як відносини, що складаються в інформаційній сфері і включають: суспільні відносини, що забезпечують реалізацію права на інформацію і на охорону інформації від незаконного втручання; суспільні відносини, що забезпечують безпеку інформаційних ресурсів; суспільні відносини, що забезпечують безпеку використання інформаційно-телекомунікаційних технологій [2]. Безумовно, будь-яке правове явище пов'язано із суспільними відносинами, оскільки право виступає їх універсальним регулятором, водночас це лише один із аспектів, в якому можна розглядати інформаційну безпеку. Багатогранність цього феномену обумовлює необхідність його розгляду з використанням широкого арсеналу методів

наукового пізнання, як правових, так і запозичених в інших галузях наукових знань.

У діяльнісному аспекті інформаційна безпека розглядається як феномен, що включає до себе: інформаційне забезпечення діяльності; захист інформаційного ресурсу; протидію негативному інформаційному впливу [3, с. 31]. Діяльнісний підхід, запозичений правовими науками у методологічному апараті загальної психології, дуже ефективно використовується у правничих дослідженнях. Разом з тим не зовсім зрозуміло, як співвідносять між собою захист і протидія, адже ці терміни є близькими за змістом, на наш погляд, захист включає у тому числі протидію, втім, ці питання потребують окремих досліджень.

Адміністративно-правовий підхід до структури інформаційної безпеки передбачає наділення цього феномену адміністративно-правовими властивостями та включення його до всіх рівнів структури адміністративно-правового регулювання. Відповідно до вказаного підходу структуру інформаційної безпеки ототожнюють з її адміністративно-правовим регулюванням і розглядають як сукупність таких елементів: 1) фізичні та юридичні особи, суспільство, держава, які є формальними носіями прав, свобод і законних інтересів у сфері інформаційної безпеки та охороняються адміністративно-правовими засобами і способами; 2) охоронювані адміністративно-правовими засобами, формально визначеними у Конституції України та інших нормативно-правових актах інформаційні права, свободи і законні інтереси громадян (об'єктами безпеки у сфері адміністративно-правового регулювання); 3) формально позначені типізовані умови (ситуації), що виникають та стають шкідливими і небезпечними у сфері адміністративно-правового регулювання інформаційних відносин та їх забезпечення (адміністративно дозволені дії (діяльність) фізичних та юридичних осіб; адміністративно заборонені дії (бездіяльність); адміністративно-правові казуси). При цьому критерієм, що визначає структуру адміністративно-правового регулювання відносин у сфері інформаційної безпеки особи,

суспільства і держави, виступають формально закріплені у нормативно-правових актах носії адміністративно охоронюваних законних інтересів, на підставі чого існує потреба у виокремленні таких видів інформаційної безпеки: безпека особи, суспільна/національна безпека і державна безпека [4, с. 173]. Погоджуючись з наведеним науковцями критеріями поділу елементів інформаційної безпеки на три категорії залежно від їх носіїв, зауважимо, однак, що повне ототожнення структури інформаційної безпеки зі структурою адміністративно-правового регулювання уявляється нам не зовсім можливим з огляду на поєднання у структурі інформаційної безпеки приватноправових та публічно-правових відносин. При цьому в наукових дослідженнях, присвячених проблемам інформаційної безпеки, і у програмах інвестицій, спрямованих на безпосереднє забезпечення інформаційної безпеки, найбільша увага приділяється саме приватним аспектам досліджуваного явища (це цілком логічно, адже провідну роль серед замовників наукових досліджень та технологічних рішень у сфері інформаційної безпеки займають великі міжнародні корпорації, бюджети яких перевищують розміри бюджетів багатьох держав світу).

Найбільш розгалужений підхід до структури інформаційної безпеки включає низку її різнопланових критеріїв. Так, у широкому аспекті інформаційна безпека класифікується: а) за джерелом походження повноважень щодо здійснення заходів із забезпечення інформаційної безпеки (природні права і свободи людини, Конституція України, закони України, підзаконні правові акти); б) за видами суб'єктів, які забезпечують інформаційну безпеку (людина і громадянин, інститути громадянського суспільства, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, військові формування, підприємства, установи та організації всіх форм власності); в) за ступенем обов'язковості здійснення заходів із забезпечення інформаційної безпеки: основна (для спеціально уповноважених органів публічної влади та військових формувань); факультативна (для інших органів публічної

влади); делегована (для підприємств, установ та організацій, яким повноваження щодо здійснення заходів інформаційної безпеки делеговано відповідними правовими актами; необов'язкова (для громадян і суб'єктів громадянського суспільства). У вузькому аспекті інформаційна безпека включає такі види: а) за критерієм суб'єктів, охоплених заходами інформаційної безпеки (інформаційна безпека людини, корпорацій, органів державної влади та місцевого самоврядування, громадянського суспільства і держави в цілому); б) за критерієм інформаційних загроз (політична інформаційна безпека, воєнна інформаційна безпека, економічна інформаційна безпека, екологічна інформаційна безпека тощо); в) за критерієм досягнутих результатів (досконала і недосконала інформаційна безпека) [5, с. 61–62]. Цей підхід вбачається нам таким, що враховує максимальну кількість аспектів досліджуваного явища, разом з тим хотілося б згадати про позицію О. Золотар, яка наголошує на некоректності ототожнення інформаційної безпеки людини з її забезпеченням. Це, на думку дослідниці, є методологічною помилкою, оскільки забезпечення (щодо інформаційної безпеки людини) стосується більшою мірою заходів (технічних, організаційних, правових, кадрових тощо), а сама безпека – суб'єктивного переживання людиною, що відображає активний зміст її свідомості, яка здатна прогнозувати, передбачити і уявити небезпеки, а також своєчасно і адекватно на них відреагувати. Наступною дилемою, що має місце в правових (і не лише) дослідженнях інформаційної безпеки, вчена називає протиставлення її як стану і процесу. На її думку, у самому загальному вигляді під інформаційною безпекою людини можна розуміти її здатність зберігати свої істотні властивості і забезпечувати власне існування і розвиток незалежно від наявності внутрішніх і зовнішніх інформаційних загроз. Тобто не слід обмежуватись розумінням її як «стану», а найбільш відповідним, на нашу думку, є комплексний підхід, згідно з яким інформаційна безпека визначається через її істотні риси, найбільш важливі основні функції, беручи

до уваги постійну динаміку інформаційних і соціальних систем [6, с. 71]. Отже, розгляд інформаційної безпеки у динаміці дозволяє не лише з'ясувати притаманні їй закономірності та ризики, а й визначити ступінь впливу на неї кожного з них. Тому структура інформаційної безпеки має включати й розмежування залежно від перманентності або дискретності впливу на неї зовнішніх та внутрішніх факторів, а також залежно від того, статичні чи динамічні особливості узяті дослідником, законотворцем або представником публічної адміністрації як основоположні.

Структура інформаційної безпеки відображує сучасні особливості розвитку науки інформаційного права, а також завдання, які постають перед дослідником у кожному конкретному випадку. Крім того, заслуговує на увагу розмежування між інформаційною безпекою як ідеальним конструктом, що відображується у свідомості суб'єкта та має суб'єктивний характер, інформаційною безпекою як метою, рівень досягнення якої вимірюється за допомогою конкретних (кількісних) показників, і інформаційною безпекою як діяльністю або процесом (у даному випадку доречним є використання терміну «забезпечення інформаційної безпеки»). Це не означає відмову від розмежування між видами інформаційної безпеки за суб'єктами, змістом, джерелами повноважень чи загрозою, однак ці критерії, на нашу думку, носять вторинний характер. Методологічно вірним було б, на нашу думку, спочатку визначити, який саме (моделюючий, телеологічний чи діяльнісний) підхід буде найбільше відповідати цілям дослідника, а вже потім розгалужувати один з вказаних підходів, будуючи власну класифікацію.

Цифрова трансформація, яку ми розуміємо як оптимізацію організації, управління, функцій та методів діяльності, інформаційної культури та інформаційної свідомості суб'єктів правовідносин за рахунок використання ними інформаційних технологій, може розглядатися у двох аспектах: телеологічному, як мета органів публічного адміністрування, і в діяльнісному, як сукупність дій, спрямова-

них на реалізацію функцій, методів, заходів, що є частиною управлінської системи підприємства, установи, організації або органу публічної влади. Прикладом телеологічного розуміння може бути відображення у проекті Рішення Європейського Парламенту та Ради 2021/0293 про запровадження Політичної програми до 2030 року «Шлях до цифрового десятиліття цілей цифрового розвитку до 2030 року, до яких віднесено: 1) населення з цифровими навичками та висококваліфіковані професіонали з цифрових технологій: принаймні 80% осіб у віці 16-74 років мають принаймні базові цифрові навички; щонайменше 20 мільйонів зайнятих у сфері інформації та зв'язку працюють як спеціалісти з технологій із конвергенцією між жінками і чоловіками; 2) безпечні, продуктивні та стійкі цифрові інфраструктури: усі європейські домогосподарства охоплені гігабітною мережею з усіма населеними пунктами, охопленими 5G; виробництво передових та стійких напівпровідників у Європейському Союзі становить не менше 20% світового виробництва у вартісному вираженні; розгорнуто принаймні 10000 кліматично нейтральних високозахисених «граничних вузлів» в Європейському Союзі, розповсюджених у спосіб, який гарантує доступ до послуг даних з низькою затримкою (кілька мілісекунд) незалежно від того, де розташовані підприємства; до 2025 року в Європейському Союзі з'явиться перший комп'ютер із квантовим прискоренням, прокладаючи шлях до того, щоб Європейський Союз був на передньому краї квантових технологічних можливостей до 2030 року; 3) цифрова трансформація бізнесу: принаймні 75% підприємств Європейського Союзу взяли на себе: послуги хмарних обчислень; великі дані; штучний інтелект; охоплення понад 90% малих і середніх підприємств Союзу принаймні базовим рівнем цифрової інтенсивності; Європейський Союз нарощує коло своїх інноваційних масштабів і вдосконалюється доступ до фінансування, що призведе до принаймні подвоєння кількості підприємств з високим рівнем капіталізації активів; 4) цифровізація державних послуг: 100% доступне онлайн

надання ключових державних послуг для громадян та підприємств Європейського Союзу; 100% громадян Союзу мають доступ до своїх медичних записів (електронні медичні картки (EHR)); принаймні 80% громадян Союзу використовують рішення цифрової ідентифікації (ID)» [7]. Діяльнісне розуміння цифрової трансформації базується на здобутках теорії управління та соціальної психології і передбачає структурування дій суб'єктів суспільних відносин, дотичних до впровадження інформаційних технологій у процеси функціонування та життєдіяльності фізичних та юридичних осіб.

Хронологічно вироблення телеологічного підґрунтя цифрової трансформації має передувати розробці її діяльнісних аспектів: за відсутності цілей, формалізованих і доведених до відома всіх суб'єктів, планування їх конкретних дій уявляється марним. Втім, в національній практиці таке спостерігалось неодноразово: як приклад можна навести таке декларативне завдання Національної програми інформатизації, як «застосування та розвиток сучасних інформаційних технологій у відповідних сферах суспільного життя України» [8], простежити ступінь реалізації якого не уявляється можливим.

Отже, можливість досягнення поставленої мети залежить від коректності її формулювання, що, у випадку з інформаційною безпекою цифрової трансформації, потребує використання кількісних критеріїв, які дозволяють порівнювати між собою різні сфери суспільних відносин, різні проміжки часу тощо.

Успішна діяльність з цифрової трансформації залежить також від правильного вибору тих сфер суспільних відносин, стосовно яких можна прогнозувати зростання інформаційних ризиків. Однією з таких сфер в Україні є сфера освіти, цифрова трансформація якої протягом трьох років (з моменту встановлення карантинних обмежень внаслідок пандемії коронавірусної хвороби COVID-19) розвивалася надзвичайно швидкими темпами. Як свідчить досвід США і держав-членів Європейського Союзу, спостерігається посилення трьох основних типів кіберзагроз для сфери вищої освіти.

По-перше, це значні фінансові втрати, спричинені програмами-вимагачами або знищеними даними. Хоча кібератаки університетів за допомогою програм-вимагачів не є новим явищем, однак протягом останніх кількох років їх стрімко зросла, причому швидше, ніж в інших секторах, особливо після пандемії COVID-19 [9, с. 141]. Наприклад, кількість атак програм-вимагачів на заклади освіти зросла з 6% у 2019 році до 15% у 2020 році, тоді як у сфері охорони здоров'я за цей же час кількість таких атак зросла з 21% до 23% [10]. Серед найбільш значущих прикладів – Маастрихтський університет у Нідерландах заплатив 220 000 доларів як викуп у 2019 році [11]; Університет Юти заплатив 457 000 доларів [12]. Той факт, що вища освіта стає прибутковою мішенню для кіберзлочинців, викликає особливу тривогу, враховуючи внесок сектора у ВВП, на який уже вплинули пандемічний фінансовий стрес [9, с. 141].

Другим ключовим впливом кіберзагроз на освіту є порушення процесів навчання. Оскільки все більше навчальних закладів переходять на дистанційне навчання, кібербезпека постає серйозною проблемою. За оцінками, кількість атак розподіленої відмови в обслуговуванні (DDOS) на онлайн-ресурси навчальних закладів зросла на 350 відсотків у період із січня по червень 2020 року порівняно з аналогічним періодом 2019 р. Під час таких атак студенти та викладачі не мали доступу до навчальних матеріалів протягом періоду від декількох днів до декількох тижнів. По-третє, залучення багатьох університетів до досліджень, які є стратегічно чи економічно значущими, робить їх привабливими мішенями для крадіжки інтелектуальної власності. Наприклад, у 2018 році Міністерство юстиції США звинуватило дев'ятьох осіб, пов'язаних із Революційною гвардією Ірану, у хакерських атаках на 144 університети США та 176 інших університетів по всьому світу та викрадення 31 терабайта даних, включаючи дослідницькі, академічні та приватні дані та інтелектуальну власність [9, с. 142].

Отже, активізація процесів цифрової трансформації потребує більш активного

застосування заходів інформаційної безпеки, що обумовлено зростанням кількості та інтенсивності інформаційних загроз у тих сферах суспільних відносин, в яких вказана трансформація здійснюється особливо швидкими темпами. Ці процеси перебувають у нерозривному взаємозв'язку: ефективність інформаційної безпеки обумовлює досягнення цілей цифрової трансформації, тоді як активізація процесів цифрової трансформації викликає необхідність застосування, розвитку та вдосконалення засобів забезпечення інформаційної безпеки.

Висновки. Інформаційна безпека цифрової трансформації – це ідеальна модель позбавленого інформаційних загроз середовища, в якому динамічно відбувається впровадження інформаційних (цифрових) технологій у всі сфери функціонування та життєдіяльності фізичних та юридичних осіб з метою найбільш повної реалізації ними своїх інфор-

маційних та інших прав, свобод та інтересів. Розуміння сутності цієї моделі можливо або через суб'єктивне сприйняття суб'єктів інформаційних правовідносин, або через систему кількісних критеріїв, які характеризують досягнення цілей цифрової трансформації.

Від інформаційної безпеки цифрової трансформації слід відрізнити забезпечення цього явища. Забезпечення інформаційної безпеки цифрової трансформації – це сукупність дій органів публічного адміністрування, правоохоронних, правозахисних органів та військових формувань, судів, підприємств, установ, організацій всіх форм власності, інститутів громадянського суспільства та окремих громадян, спрямована на оптимізацію організації, управління, функцій та методів діяльності, підвищення рівня інформаційної культури та інформаційної свідомості суб'єктів правовідносин за рахунок використання ними інформаційних (цифрових) технологій.

Список використаних джерел:

1. Довгань О.Д., Ткачук Т.Ю. Правове забезпечення інформаційної безпеки держави як підгалузь інформаційного права: теоретичний дискурс. *Інформація і право*. 2018. № 2(25). С. 73–85. URL: http://ipri.org.ua/sites/default/files/9_8.pdf.
2. Малашко О.Є., Ковалів М.В. Теоретична конструкція поняття «інформаційна безпека». *Інтернаука*. Серія: «Юридичні науки». 2020. № 10. С. 20–33. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2020-10-6350>.
3. Мохнюк А.М., Скорук О.В. Організація та управління інформаційною безпекою на підприємстві: конспект лекцій. Луцьк : ПП «Поліграфія», 2017. 99 с.
4. Остапенко О., Баїк О. Адміністративно-правова природа інформаційної безпеки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2021. № 3(31). С. 167–179. URL: <http://doi.org/10.23939/law2021.31.167>.
5. Онопрієнко С. Класифікація видів інформаційної безпеки як правової категорії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія: «Військово-спеціальні науки». 2022. № 1(49). С. 60–62. URL: <https://miljournals.knu.ua/index.php/visnuk/article/view/898/841>.
6. Золотар О.О. Правові основи інформаційної безпеки людини : дис. ...докт. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2018. 479 с.
7. Proposal for a Decision of the European Parliament and of the Council Establishing the 2030 Policy Programme “Path to the Digital Decade” (Text with EEA relevance). URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11900-2021-INIT/en/pdf>.
8. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 4 лютого 1998 року № 74/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 27-28. Ст. 181.
9. Fouad N. S. Securing higher education against cyberthreats: from an institutional risk to a national policy challenge. *Journal of Cyber Policy*. 2021. № 6(2). P. 137–154. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/23738871.2021.1973526>.
10. Education Technology. Ransomware Attacks on Education Sector More Than Doubled Since 2019. URL: <https://edtechnology.co.uk/cybersecurity/ransomware-attackseducation-sector-doubled-since-2019/>. Цит. за: Fouad N. S. Securing higher education against cyberthreats: from an institutional risk to a national policy challenge. *Journal of Cyber Policy*. 2021. № 6(2). P. 137–154. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/23738871.2021.1973526>.

11. Reuters. University of Maastricht Says It Paid Hackers 200,000-Euro Ransom (2020). URL: <https://uk.reuters.com/article/us-cybercrime-netherlands-university-idUKKBN1ZZ2HH>. Цит. за: Fouad N. S. Securing higher education against cyberthreats: from an institutional risk to a national policy challenge. *Journal of Cyber Policy*. 2021. № 6(2). P. 137–154. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/23738871.2021.1973526>.

12. University of Utah Update on Data Security Incident (2020). URL: <https://attheu.utah.edu/facultystaff/university-of-utah-update-on-data-security-incident/>. Цит. за: Fouad N. S. Securing higher education against cyberthreats: from an institutional risk to a national policy challenge. *Journal of Cyber Policy*. 2021. № 6(2). P. 137–154. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/23738871.2021.1973526>.

References:

1. Dovhan, O.D., Tkachuk, T.Iu. (2018). Pravove zabezpechennia informatsiinoi bezpeky derzhavy yak pidhaluz informatsiinoho prava: teoretychnyi diskurs [Legal provision of information security of the state as a sub-branch of information law: theoretical discourse]. *Informatsiia i pravo*, 2(25), 73-85. Retrieved from. http://ippi.org.ua/sites/default/files/9_8.pdf [in Ukrainian].

2. Malashko, O. Ye., Kovaliv, M. V. (2020). Teoretychna konstruktsiia poniattia «informatsiina bezpeka» [Theoretical construction of the concept of "information security"]. *Internauka. Seriia: «Yurydychni nauky»*, 10, 20-33. Retrieved from. <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2020-10-6350>. [in Ukrainian].

3. Mokhniuk, A. M., Skoruk, O. V. (2017). Orhanizatsiia ta upravlinnia informatsiinoiu bezpekoiu na pidpriemstvi: konspekt leksii [Organization and management of information security at the enterprise: lecture notes]. *Lutsk*, 99. [in Ukrainian].

4. Ostapenko, O., Baik, O. (2021). Administratyvno-pravova pryroda informatsiinoi bezpeky [Administrative and legal nature of information security]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. Seriia: «Yurydychni nauky», 3 (31), 167-179. Retrieved from. <http://doi.org/10.23939/law2021.31.167>. [in Ukrainian].

5. Onopriienko, S. (2022). Klasyfikatsiia vydiv informatsiinoi bezpeky yak pravovoi katehorii [Classification of types of information security as a legal category]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriia: «Viiskovo-spetsialni nauky»*, 1 (49), 60-62. Retrieved from. <https://miljournals.knu.ua/index.php/visnyk/article/view/898/841>. [in Ukrainian].

6. Zolotar, O.O. Pravovi osnovy informatsiinoi bezpeky liudyny: dys. ...dokt. yuryd. nauk: 12.00.07 [Legal foundations of human information security: Doctoral thesis: 12.00.07]. *Kyiv*, 2018. [in Ukrainian].

7. Proposal for a Decision of the European Parliament and of the Council Establishing the 2030 Policy Programme “Path to the Digital Decade” (Text with EEA relevance). Retrieved from. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11900-2021-INIT/en/pdf> [in English].

8. Pro Natsionalnu prohramu informatyzatsii: Zakon Ukrainy vid 4.02.1998 № 74/98-VR [On the National Informatization Program: Law of Ukraine No. 2073-IX of February 4, 1998]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 27-28, 181.9. [in Ukrainian].

9. Fouad, N. S. (2021). Securing higher education against cyberthreats: from an institutional risk to a national policy challenge. *Journal of Cyber Policy*, 6(2), 137-154. Retrieved from. <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/23738871.2021.1973526>. [in English].

10. Education Technology. 2020b. “Ransomware Attacks on Education Sector More Than Doubled Since 2019.” *Education Technology*. Retrieved from. <https://edtechnology.co.uk/cybersecurity/ransomware-attackseducation-sector-doubled-since-2019/>, as cited in: . Fouad, N. S. (2021). Securing higher education against cyberthreats: from an institutional risk to a national policy challenge. *Journal of Cyber Policy*, 6(2), 137-154. <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/23738871.2021.1973526> [in English].

11. Reuters. 2020. “University of Maastricht Says It Paid Hackers 200,000-Euro Ransom.” Retrieved from. <https://uk.reuters.com/article/us-cybercrime-netherlands-university-idUKKBN1ZZ2HH>. as cited in: Fouad, N. S. (2021). Securing higher education against cyberthreats: from an institutional risk to a national policy challenge. [in English].

12. University of Utah Communications. 2020. “University of Utah Update on Data Security Incident.” Retrieved from. <https://attheu.utah.edu/facultystaff/university-of-utah-update-on-data-security-incident/>. as cited in: Fouad, N. S. (2021). Securing higher education against cyberthreats: from an institutional risk to a national policy challenge. [in English].

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.812.1 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-1-5>

Бурда Степан Ярославович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і кримінології
факультету № 1 Інституту з підготовки фахівців
для підрозділів Національної поліції,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9904-311X>

Приймак Іванна Володимирівна,

доктор філософії в галузі права,
викладач кафедри кримінального права і кримінології
факультету № 1 Інституту з підготовки фахівців
для підрозділів Національної поліції,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7041-3578>

ВИКОНАННЯ ТА ВІДБУВАННЯ ПОКАРАНЬ У ВИГЛЯДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НЕПОВНОЛІТНІМИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ АСПЕКТИ

***Анотація.** У статті проводиться аналіз кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, практики його застосування, зокрема, законодавства, яке регламентує порядок виконання покарання у вигляді позбавлення волі неповнолітніх, досліджено особливості утримання в установах відбування покарань неповнолітніх як чоловічої, так і жіночої статі, визначено особливості умов та порядку призначення та відбування покарання у вигляді позбавлення волі стосовно неповнолітніх, сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавчого регулювання та правозастосування у сфері виконання і відбування покарання у вигляді позбавлення волі щодо засуджених неповнолітніх.*

У разі здійснення кримінально-виконавчої характеристики засуджених до позбавлення волі неповнолітніх слід приділити увагу тим ознакам, що безпосередньо утворюють їхню особистість. До таких ознак, зокрема, належать соціально-демографічні, кримінально-правові, морально-психологічні.

Вдосконалення порядку умов виконання та відбування кримінальних покарань засудженими неповнолітніми є необхідним складником для розбудови України як демократичної, правової держави. Чинне кримінальне та кримінально-виконавче законодавство України ґрунтується на тому принциповому положенні, що засуджена особа є не об'єктом виховного впливу, а є суб'єктом кримінально-виконавчих відносин, захист прав, законних інтересів та обов'язків яких має гарантувати кримінальне і кримінально-виконавче законодавство.

Об'єктом нашого дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі виконання і відбування покарання у вигляді позбавлення волі засудженими неповнолітніми.

Під час проведення цього дослідження ми поставили собі за мету вивчення та аналіз кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, практики його застосування, ознайомилися з низкою наукових праць для визначення особливостей умов і порядку призначення та відбування покарання у вигляді позбавлення волі стосовно засуджених неповнолітніх.

Ключові слова: Кримінальний кодекс, Кримінально-виконавчий кодекс, кримінальне покарання, кримінально-виконавча установа, неповнолітній, засуджений, виховний вплив.

Burda Stepan, Pryimak Ivanna. EXECUTION AND SERVING OF SENTENCES IN THE FORM OF DEPRIVATION OF LIBERTY BY MINORS: CRIMINAL-LEGAL AND CRIMINAL-EXECUTIVE ASPECTS

Abstract. *The article analyzes the criminal and criminal enforcement legislation, the practice of its application, in particular, the legislation that regulates the procedure for the execution of punishment in the form of deprivation of liberty by minors, the peculiarities of the detention of both male and female minors in penal institutions, the specifics of the conditions and procedure are determined the appointment and serving of a sentence of deprivation of liberty for minors, proposals were formulated for the improvement of legislative regulation and law enforcement in the field of execution and serving of a sentence of deprivation of liberty for convicted minors.*

When carrying out the criminal-executive characterization of juveniles sentenced to deprivation of liberty, attention should be paid to those features that directly form their personality. Such signs, in particular, include socio-demographic, criminal-legal, moral-psychological ones.

Improving the procedure for the execution and serving of criminal sentences for convicted minors is a necessary component for the development of Ukraine as a democratic, legal state. The current criminal and criminal enforcement legislation of Ukraine is based on the principle that a convicted person is not an object of educational influence, but is a subject of criminal enforcement relations, the protection of rights, legal interests and obligations of which must be guaranteed by the criminal and criminal enforcement legislation.

The object of our research is the social relations that arise in the process of execution and serving of a sentence in the form of deprivation of liberty by convicted minors.

When conducting this research, we set ourselves the goal of studying and analyzing criminal and criminal enforcement legislation, the practice of its application, familiarized ourselves with a number of scientific works to determine the specifics of the conditions and procedure for the appointment and serving of a sentence in the form of deprivation of liberty for convicted minors.

Key words: *Criminal Code, Criminal Enforcement Code, criminal punishment, penal institution, juvenile, convicted, educational influence.*

Вступ. Зі здобуттям Україною незалежності було знято жорстку «залізну завісу» та суворі таємниці системи виконання покарань. Нині її установи можуть відвідувати представники будь-якої зареєстрованої громадської організації, засобів масової інформації. На цьому етапі розвитку нашої держави переважним засобом покарання злочинців, у тому числі неповнолітніх, є позбавлення волі. Проте стає все більш зрозумілим, що ув'язнення має негативні наслідки не тільки для злочинця, а й для суспільства загалом. Особливої гостроти набуває це питання в тому разі, якщо йдеться про злочинців юнацького та підліткового віку.

Матеріали та метод. У сучасній науковій літературі теоретичні і практичні питання правового регулювання виконання покарання у вигляді позбавлення волі стосовно засуджених неповнолітніх знайшли відображення у наукових працях Ю.В. Бауліна, І.Г. Богатирьова, В.К. Грищука, В.О. Меркулової, О.Б. Пташинського, Г.С. Резніченка, А.Х. Степанюка, В.М. Трубникова.

Зі зміною кримінально-виконавчого законодавства, зокрема з прийняттям Кримінально-виконавчого кодексу України, внесені й певні зміни у порядок та умови виконання покарання у вигляді позбавлення волі стосовно неповнолітніх. Внаслідок здійснення низки заходів щодо приведення діяльності у цій сфері відповідно до вимог чинного законодавства, міжнародних нормативно-правових актів у галузі захисту прав людини та громадянина і міжнародних стандартів у сфері виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі персонал виховних колоній отримав додаткові можливості для вдосконалення роботи, дотримання режимних вимог, підготовки засуджених до звільнення тощо.

Проте аналіз кримінально-виконавчого законодавства та практики свідчить про те, що з прийняттям нового КВК України не ліквідовано передумови, які перешкоджають діяльності служб і відділів виховних колоній у досягненні мети виправлення та ресоціалізації неповнолітніх засуджених. Серед

основних з них варто виділити такі: недоліки в організаційній структурі виховних колоній; низький рівень оплати праці працівників колоній, що не відповідає їх фізичному, інтелектуальному та моральному навантаженню; великий обсяг зайвої паперової роботи; виконання роботи, що прямо не входить до функціональних обов'язків особи, яка обіймає певну посаду.

Однак варто зазначити, що, незважаючи на вказані проблеми і недоліки матеріально-технічного, фінансового забезпечення, організації та функціонування, виховні колонії виконують значний обсяг роботи у подоланні злочинності шляхом виправлення та ресоціалізації неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі.

Таким чином, для покращення регулювання аналізованої діяльності необхідно дослідити особливості правового регулювання виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі стосовно неповнолітніх, правового визначення організаційної структури виховних колоній, розподілу неповнолітніх для відбування покарання по колоніях, спільного тримання хлопців і дівчат.

Результати. Правове регулювання виконання покарання у вигляді позбавлення волі здійснюється КВК України [3], який, на відміну від ВТК України [4], уже виділяє окрему – 21 главу, що визначає особливості відбування покарання у вигляді позбавлення волі засудженими жінками і неповнолітніми. Проте аналіз вимог статей вказаної глави, які стосуються неповнолітніх, свідчить, що особливості виконання і відбування покарання зводяться лише до можливості отримання неповнолітніми більшої кількості посилок, передач, бандеролей, можливості витратити більшу частину коштів для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби, отримувати один раз на три місяці короткострокове побачення, яке за постановою начальника виховної колонії може відбуватися за її межами (ст. 143). Навряд чи можна назвати особливістю відбування покарання неповнолітніми можливість застосування до них лише двох додаткових видів

заходів заохочення (надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами виховної колонії у супроводі працівників колонії та права виходу за межі колонії у супроводі батьків чи інших близьких родичів), і що можуть застосовуватись виключно до неповнолітніх засуджених до позбавлення волі (ст. 144). Заходи стягнення також нічим не відрізняються від подібних заходів впливу на дорослих. Решта відносин, що складаються у процесі виконання позбавлення волі стосовно неповнолітніх, регулюється загальними кримінально-виконавчими нормами, переважно орієнтованими на дорослих.

Поряд з існуванням недоліків у кримінальному, кримінально-виконавчому законодавстві, на нашу думку, норми КВК України створюють передумови для вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства та практики його застосування стосовно неповнолітніх засуджених до позбавлення волі. Це полягає у можливості поступового відокремлення правового регулювання і практики виконання покарань щодо неповнолітніх із загального регулювання виконання позбавлення волі. Наведене певною мірою підтверджується вимогами ст. 11, 19 КВК України, згідно з якими неповнолітні, засуджені до позбавлення волі на певний строк, відбувають покарання у спеціальних виховних установах – виховних колоніях, які за цими ж статтями, на відміну від ВТК України, не належать до кримінально-виконавчих установ. У ч.ч. 2, 3 ст. 11 КВК України передбачено, що установами виконання покарань є: арештні доми, кримінально-виконавчі установи, спеціальні виховні установи (виховні колонії), а кримінально-виконавчі установи поділяються на кримінально-виконавчі установи відкритого типу (виправні центри) і кримінально-виконавчі установи закритого типу (виправні колонії). Це надає формальні підстави для поступового виведення кримінально-виконавчого законодавства і практики у сфері виконання покарань щодо неповнолітніх з-під впливу загального кримінально-виконавчого законодавства, яке переважною

мірою орієнтоване на виконання покарань стосовно дорослих осіб [5, с. 59]. Позитивність такого підходу підтверджена практикою інших країн (наприклад, Польщі, Нової Зеландії, Франції, Нідерландів).

У ст. 93 КВК України передбачено, що неповнолітні засуджені до позбавлення волі відбувають весь строк покарання у одній виховній колонії, як правило, у межах адміністративно-територіальної одиниці їх постійного місця проживання до засудження [3]. Наведена норма закладає основу для можливого створення виховних колоній у межах кожної адміністративно-територіальної одиниці (наприклад, у кожній області, що сприятиме відбуванню покарання неповнолітніми). Очевидні теоретично обґрунтовані позитиви підтверджуються результатами проведеного анкетування персоналу виховних колоній, які свідчать, що більшості – 71% – легше працювати з неповнолітніми, які є вихідцями того регіону, де знаходиться колонія. Це доречно враховувати у разі виконання зазначеного покарання. Проте на всю Україну є 11 колоній [4, с. 206].

Чинним кримінально-виконавчим законодавством в основу організації життєдіяльності виховної колонії, тобто виконання покарання, покладено систему відділень, яка передбачалась ще ВТК України. Аналіз положень кримінально-виконавчого права, управління, соціології, психології і педагогіки, практики виконання покарання у вигляді позбавлення волі дозволяє дійти висновків, що з точки зору правильності організації життя вихованців відділення з кількістю 90–100 осіб є недоцільним. Можна певною мірою стверджувати, що сильного колективу, з допомогою якого можна виправити засудженого, у виховних колоніях немає. Підтверджується необхідність зменшення колективу і тим, що більшість неповнолітніх вказують про бажання проживати і тісно спілкуватися під час відбування покарання з 1–5 особами, таке ж число засуджені називають своїми товаришами. Можна здогадатись, що решта 90–95 осіб їм, як мінімум, нецікава або неприємна; чи така, що не сприяє виправленню. До того ж за результатами анкетування пра-

цівники колоній систематично, тобто щодня, можуть провести ґрунтовні бесіди лише з 1–7, а не з 30 чи 100 засудженими. Окрім «виховних» недоліків, система відділень має і проблеми матеріально-технічного, санітарно-гігієнічного характеру. Існування «загонової» системи тривалий час було зумовлене потребою отримання надприбутків, проте нині подібні завдання не ставляться. Тому зміна пріоритетів викликає і відповідні зміни організаційної системи діяльності виховних колоній, що повинно, своєю чергою, знайти відображення у законодавстві [6, с. 76].

Підвищенню соціального і правового статусу неповнолітніх в умовах позбавлення волі сприяють насамперед освіта, придбання робочої спеціальності й виховна робота адміністрації виховної колонії. Сьогодні основним завданням реформування виховних колоній є не жорсткість чи якась зміна режиму відбування покарання у вигляді позбавлення волі, а насамперед підвищення якості виховної роботи.

Система професійного навчання в місцях позбавлення волі розрахована на виконання двоєдиного завдання: а) підготовку фахівців, що забезпечить нормальне функціонування виробничих підприємств, наявних у виховних колоніях, і б) навчання засуджених спеціальностей, за якими вони зможуть працювати після звільнення. Згідно зі ст. 3 Закону України «Про професійно-технічну освіту», професійно-технічна освіта становить складну систему освіти України [7]. Вона спрямована на формування в громадян професійних знань, умінь, навичок, на розвиток духовності, культури, які відповідали б їх технічним та економічним нахилам з метою створення умов для їхньої професійної діяльності.

Раніше вважалося, що характер організації трудового процесу в установах виконання покарань багато в чому визначає ставлення до праці і після звільнення: сприяє збереженню й розвитку придбаних трудових навичок, залучення після звільнення неповнолітнього до суспільно корисної праці. Насправді ж, як уже зазначалося, все далеко не так, а сьогоднішня дійсність вимагає перегляду раніше

встановлених позицій з питань організації праці засуджених неповнолітніх. Практичні працівники доводять, що виробництво в умовах установ виконання покарань необхідно, але не в тому вигляді, у якому воно існує в нас дотепер. Виробництво повинно, з одного боку, дозволити засудженому заробити гроші, щоб вийти на волю з необхідними коштами, а з іншого – дати йому ще й професію, щоб він міг згодом знайти роботу [8, с. 126].

Висновки. Отже, виконання покарань стосовно неповнолітніх передбачає, що нині виховний процес – це органічне поєднання виховної, соціальної і психологічної роботи, яка впливає на духовний і фізичний розвиток засуджених, корегує їхню поведінку з метою досягнення позитивних змін особистості, зниження психотравмуючого впливу умов відбування покарання, допомагає у вирішенні соціальних проблем, сприяє поновленню і розвитку соціальне корисних зв'язків, підготовці до життя після звільнення.

У ході реформування кримінально-виконавчої системи питання про місце й характер праці залишається найбільш гострим і складним. Самі засуджені неповнолітні відзначають, по-перше, що незалежно від того, працюють вони чи ні, вони позбавлені самого необхідного в житті кожної особистості – пристойного зовнішнього вигляду, повноцінного харчування, нормального спілкування між чоловіками й жінками і взагалі побуту як

такого. Більше того, сама праця найчастіше є збитковою і за змістом являє собою набір механічних маніпуляцій, сприймає сам трудовий процес як покарання, що, зрозуміло, визначає і його настрої на робочому місці, і якість виробленої ним продукції.

Слід зазначити, що нормативно-правове закріплення особливостей виконання і відбування позбавлення волі неповнолітніми, що відображені у гл. 21 КВК України, потребує перегляду, воно не повинно зводитись тільки до уже передбаченого. У контексті поширення ідеї створення в Україні ювенальної юстиції видається доцільним виділення у КВК України окремої глави, а краще створення окремого закону, норми якого регулювали б виключно всі відносини, що виникають у процесі і у зв'язку з виконанням кримінального покарання у вигляді позбавлення волі стосовно неповнолітніх.

Існування лише однієї виховної колонії для відбування покарання у вигляді позбавлення волі неповнолітніми жінками на території України має багато негативних моментів. Зрозуміло, що на сучасному етапі немає можливості створити додаткові виховні колонії для тримання неповнолітніх осіб жіночої статі в усіх регіонах України, але, можливо, вихід – у подальшому вдосконаленні порядку та умов відбування позбавлення волі в жіночих виправних установах, що має передбачати утворення на їх базі ізольованих відділень, в яких мають утримуватися неповнолітні засуджені жіночої статі.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. *Вебсайт*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254к/96-вр>.
2. Кримінальний кодекс України. *Вебсайт*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Кримінально-виконавчий кодекс України. *Вебсайт*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.
4. Виправно-трудова кодекс України. *Вебсайт*. URL: https://ips.ligazakon.net/document/KD0002?ed=2003_07_11.
5. Кримінально-виконавче право України / За ред. В.М. Трубникова. Харків : Право. 2001. 384 с.
6. Пташинський О.Б. Пенітенціарна система України. Київ. 2004. 204 с.
7. Про професійну (професійно-технічну) освіту : Закон України від 10 лютого 1998 року № 103/98-ВР. *Вебсайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80#Text>.
8. Степанюк А.Х., Трубников В.М. Виконання покарання у вигляді позбавлення волі і особливості постпенітенціарної адаптації звільненого : навчальний посібник. Київ. 1993. 302 с.

References:

1. Konstytutsiya Ukrayiny. Vebsayt. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254k/96-vr> [in Ukrainian].
2. Kryminalnyy kodeks Ukrayiny. Vebsayt. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
3. Kryminalno-vykonavchyy kodeks Ukrayiny. Vebsayt. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> [in Ukrainian].
4. Vypravno-trudovyy kodeks Ukrayiny. Vebsayt. Retrieved from: https://ips.ligazakon.net/document/KD0002?ed=2003_07_11. [in Ukrainian].
5. Kryminalno-vykonavche pravo Ukrayiny / Za red. V.M. Trubnykova. Kharkiv: Pravo. 2001. 384 s. [in Ukrainian].
6. Ptashyns'kyy, O.B. (2004). Penitentsiarna systema Ukrayiny. Kyiv. 204 s. [in Ukrainian].
7. Pro profesiynu (profesiyno-tekhnichnu) osvitu: Zakon Ukrayiny vid 10 lyutoho 1998 roku № 103/98-VR. Vebsayt. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukrainian].
8. Stepanyuk, A.Kh., Trubnykov, V.M. (1993). Vykonannya pokarannya u vyhlyadi pozbavlennya voli i osoblyvosti postpenitentsiarnoyi adaptatsiyi zvilnenoho: navchalnyy posibnyk. Kyiv. 302 s. [in Ukrainian].

УДК 343.43; 343.9.018.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-1-6>

Луцький Тарас Миколайович,

доктор філософії в галузі права,
старший викладач кафедри кримінального права
і кримінології,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1725-4029>

Газдайка-Василишин Ірина Богданівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права
і кримінології,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5536-814X>

ПРОТИДІЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

***Анотація.** Дослідження присвячене проблемам протидії торгівлі людьми, виявлення причин та умов, що сприяють цьому негативному явищу. Наголошується на важливості цього питання на міжнародному та національному рівнях. Висвітлюється одне з найбільш суспільно небезпечних явищ сучасного суспільства в Україні та світі – торгівля людьми. Це явище має різні форми за своїм впливом та негативними наслідками: продаж дітей, використання для жебрацтва, залучення до протиправної діяльності, сексуальна експлуатація, примусова праця (рабство), експерименти над тілом та психікою людини, примусове вилучення органів та частини тіла, використання у збройних конфліктах тощо. Також висвітлено питання сучасних форм експлуатації людини та нових викликів, які переживає світ, які становлять загрозу поширення торгівлі людьми майже на всі соціальні групи. Здійснено аналіз сфер діяльності, у яких домінують жертви примусової праці, та зроблено висновок, що вони є схожими або аналогічними в усіх країнах світу, це: секс-індустрія; сільське господарство, будівництво, виробництво і видобуток корисних копалин. Водночас демографія українських жертв торгівлі людьми змінилася з початком війни РФ проти України. Тепер це переважно міське населення, більш молоде, аніж до 2014 р., окрім жінок і дітей, які є найбільш вразливим, зростає й частка жертв торгівців людьми і серед чоловічого населення, яке піддається примусовій праці та залучається до торгівлі наркотиками та зброєю, або ж використанням у воєнних діях та примусовою мобілізацією на окупованих територіях.*

У статті проаналізовано ретроспективу міжнародно-правової заборони торгівлі людьми; досліджено засоби правової протидії в рамках національного законодавства. Визначено основні зовнішні та внутрішні причини торгівлі людьми у сучасному світі.

***Ключові слова:** протидія торгівлі людьми, експлуатація людини, причини та умови, кримінальне правопорушення.*

Lutskyi Taras, Hazdayka-Vasylyshyn Iryna. COMBAT HUMAN TRAFFICKING: HISTORY AND PRESENT

***Abstract.** The article discusses the results of research and the author's own views on the implementation of international standards for the prevention of human trafficking in Ukraine, as well as problematic issues related to combating human trafficking. The importance of this issue at the international and national levels is emphasized. Considerable attention is paid to the issue of legal regulation of "human trafficking". The author emphasizes the peculiarities of criminal legal qualification of human trafficking in Ukraine. Proposals are made to improve the current legislation.*

The article analyzes human trafficking as a modern manifestation of slavery, and examines the means of legal counteraction within the framework of national legislation. The main causes of human trafficking in the modern world are identified.

In addition, the authors highlighted one of the most horrific phenomena of modern society in Ukraine and the world: human trafficking. This phenomenon has various forms in terms of its impact and negative consequences: the sale of children, use in begging, involvement in illegal activities, sexual exploitation, forced labor (slavery), experiments on the human body and psyche, forced removal of organs and body parts, use in armed conflicts, etc. This list is not exhaustive and may be supplemented depending on the development of global criminal trends.

The issue of modern forms of human exploitation and the new challenges that the world is experiencing that pose a threat to the spread of human trafficking to almost all social groups is also covered. This indicates the relevance of research on combating human trafficking, identifying the causes and conditions that contribute to this negative phenomenon.

Key words: *anti-human trafficking, human exploitation, causes and conditions, criminal offense.*

Вступ. Одним із найжахливіших та найнебезпечніших явищ в сучасному суспільстві в Україні та світі є торгівля людьми. Цей феномен вражає своїми масштабами впливу та негативними наслідками та має різні форми: продаж дітей, використання їх у жебрацтві, втягнення в протиправну діяльність, сексуальна експлуатація, примусова праця (рабство), проведення експериментів над тілом і психікою людини, насильне вилучення органів і частин тіла людини, використання у збройних конфліктах тощо. Зазначений перелік не є вичерпним і може змінюватися залежно від розвитку світових кримінальних тенденцій. Проголосивши, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України), наша держава зобов'язалася всіма доступними засобами та можливими способами захищати людину. Тому серед пріоритетних напрямів державної політики – боротьба з кримінальними правопорушеннями, які набули загрозливих транснаціональних масштабів, зокрема з таким ганебним асоціальним явищем, як торгівля людьми, та визначення основних принципів та методів протидії цим злочинним проявам.

Сучасні форми експлуатації людини та нові виклики, які переживає світ, створюють загрозу поширення торгівлі людьми практично серед всіх соціальних груп населення. Вказане свідчить про актуальність дослідження протидії торгівлі людьми.

Щорічно мільйони людей у світі стають жертвами відкритої та прихованої торгівлі. Торгівля людьми охопила сьогодні всі регіони та країни, загрожуючи їхній безпеці, що змушує говорити про неї як про глобальну

проблему. Починаючи з 2014 року (з моменту початку військового конфлікту на Сході України, окупації російською федерацією АР Крим та частини Донецької і Луганської областей) проблема торгівлі людьми набула ще більшої актуальності. А в умовах повномасштабної воєнної агресії РФ проти України торгівля людьми є ще одним новим викликом, який постав перед нашою державою як наслідок зовнішньої та внутрішньої міграції значної частини населення країни.

Матеріали та методи. Окремі питання щодо протидії торгівлі людьми в Україні були предметом дослідження таких вчених, як: М.І. Андрієнко, А.В. Андрушко, Т.І. Возна, А.Ф. Возний, В.І. Варивода, В.І. Василичук, І. Буреш, А.І. Дерюжинський, В.О. Іващенко, О.В. Кушнір, Ю.С. Нагачевська та ін.

Метою цієї наукової статті є аналіз причин та умов торгівлі людьми, а також визначення міжнародних стандартів щодо запобігання торгівлі людьми і їх реалізації в Україні. Для досягнення цієї мети застосовано такі методи: теоретичний аналіз норм міжнародних актів та кримінального закону, синтез, узагальнення, системний підхід, порівняння, абстрагування, конкретизація.

Результати. Негативним наслідком соціально-економічних трансформацій у суспільстві є зростання кількості випадків торгівлі людьми. Відповідно до Закону України «Про протидію торгівлі людьми», *торгівля людьми* – здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, у тому числі сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуван-

ням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що відповідно до Кримінального кодексу України визнаються кримінальним правопорушенням [3].

Ретроспектива міжнародно-правової заборони торгівлі людьми. Дослідження міжнародно-правової заборони торгівлі людьми дало змогу встановити, що співробітництво між провідними країнами у цій сфері активно розвивалось ще більше століття назад, що знаходило своє відображення у міжнародно-правових актах того часу.

18 травня 1904 року було підписано Міжнародний договір по боротьбі з торгівлею білими рабнями, що передбачав певні правові можливості для спільної протидії цьому злу. Згодом 04 травня 1910 року приймається Міжнародна конвенція по боротьбі з торгівлею білими рабнями, держави-учасниці якої зобов'язались запровадити кримінальну відповідальність за торгівлю білими рабнями навіть тоді, коли окремі дії, що входили до складу кримінального правопорушення, вчинялись на території різних країн. Більше того, згідно з її положеннями злочинці підлягали екстрадиції до тієї держави, яка порушувала проти них кримінальне переслідування. 10 вересня 1919 року приймається Сен-Жерменський документ, яким передбачалось, що його сторони повинні докласти всіх зусиль для повного знищення рабства і работоргівлі. Згідно із ним такі країни, як Бельгія, Великобританія, Італія, Португалія, США, Франція та Японія, зобов'язались вжити цілеспрямованих заходів з метою повного викорінення рабства як на суші, так і на морі. У вересні 1921 року приймається Женевська конвенція про заборону торгівлі жінками та дітьми, що зобов'язала держави притягувати до кримінальної відповідальності осіб, які займаються купівлею-продажем жінок та дітей. Варто окремо сказати про утворення Лігою Націй Тимчасової комісії з проблем протидії торгівлі людьми, учасником якої, серед інших, була й Україна (в складі СРСР). Тимчасовою комісією було підготовлено проект Конвенції

про рабство, що була підписана 25 вересня 1926 року 38 державами. Україна (в той час ще у якості УРСР) також приєдналась до неї як окремий суб'єкт 29 серпня 1956 року. Саме у цьому міжнародно-правовому акті надавалось визначення таким поняттям, як «рабство» та «работоргівля».

Після Другої світової війни провідна роль у міжнародно-правовій забороні работоргівлі відводиться Організації Об'єднаних Націй (ООН). 10 грудня 1948 року Генеральна Асамблея ООН приймає Загальну декларацію прав людини, у статті 4 якої проголошено, що ніхто не повинен бути в рабстві або у підневільному стані, а рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах. 23 жовтня 1953 року резолюцією № 794 VIII Генеральної Асамблеї ООН було схвалено Протокол про внесення змін до Конвенції про рабство, підписаної у Женеві 25 вересня 1926 року. Основною його передумовою стала та обставина, що відповідно до Конвенції про рабство на Лігу Націй, яка вже не існувала, було покладено виконання деяких обов'язків і функцій, подальше виконання яких прийняла на себе Організація Об'єднаних Націй. Таким чином, було підтверджено її юридичну легітимність.

7 вересня 1956 року було прийнято Додаткову конвенцію про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв подібних до рабства. Вона була ратифікована Президією Верховної Ради СРСР 16 лютого 1957 року, а набула чинності 30 квітня того ж року. Додаткова конвенція була підписана також і від імені України та ратифікована Президією Верховної Ради Української РСР 31 жовтня 1958 року.

25 червня 1957 року було ухвалено Конвенцію 1957 року про скасування примусової праці, яка набула чинності 17 січня 1959 року. Відповідно до статті 1 Конвенції, кожний член Міжнародної організації праці, який ратифікує цю Конвенцію, зобов'язується скасувати примусову або обов'язкову працю і не вдаватися до будь-якої її форми. Україна ратифікувала її 5 жовтня 2000 року. Генеральна Асамблея ООН 20 листопада 1959 року проголосила Декларацію прав дитини. Відпо-

відно до принципу 9 цієї Декларації, дитина повинна бути захищена від всіх форм недбалого ставлення, жорстокості і експлуатації.

16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, у статті 8 якого записано, що нікого не можуть держати в рабстві, рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах, а також нікого не можуть держати в підневільному стані. 20 листопада 1989 року була прийнята Конвенція про права дитини, яка підписана Українською РСР 21 лютого 1990 року та ратифікована 27 лютого 1991 року. Згідно з її статтею 32 держави-учасниці визнають право дитини на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, яка може являти небезпеку для здоров'я, бути перешкодою в одержанні нею освіти чи завдавати шкоди її здоров'ю, фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку.

17 червня 1999 року на Генеральній конференції Міжнародної організації праці прийнято Конвенцію № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці. У відповідності з її статтею 3 до таких найгірших форм дитячої праці, зокрема, віднесено усі форми рабства або практику, подібну до рабства, як наприклад, продаж дітей та торгівля ними, боргова кабала та кріпосна залежність, а також примусова чи обов'язкова праця, включаючи примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах. В той же день було прийнято Рекомендації щодо заборони та негайних дій з ліквідації найгірших форм дитячої праці № 190, відповідно до пункту 12 яких члени Організації повинні визнати, що кримінальними злочинами слід вважати найгірші форми дитячої праці, у тому числі, всі форми рабства або практику, подібну до рабства, як наприклад, продаж дітей та торгівля ними, боргова кабала та кріпосна залежність, а також примусова чи обов'язкова праця, включаючи примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах.

15 листопада 2000 року з метою сприяння співробітництву в справі більш ефективного

попередження транснаціональної організованої злочинності та боротьби з нею резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї ООН була прийнята Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності (Палермська конвенція), яку одразу доповнив Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, підписані від імені України в місті Палермо 12 грудня 2000 року та ратифіковані Україною 4 лютого 2004 року. Згідно зі статтею 3 цього Протоколу, торгівля людьми означає здійснювані з метою експлуатації певні дії. Водночас експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, подібні з рабством, підневільний стан або вилучення органів.

Міжнародно-правові акти, прийняті ООН, відіграють провідну роль у протидії торгівлі людьми у світовому вимірі, однак існує ціла низка документів регіонального характеру, які приймаються впливовими міжнародними організаціями тієї чи іншої частини земної кулі. На Європейському просторі ключову роль в правотворчому процесі відіграє Рада Європи. 4 листопада 1950 року в Римі уряди держав-членів Ради Європи підписали Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, яка була ратифікована Україною майже через півстоліття 17 липня 1997 року. Відповідно до статті 4 документу забороняється рабство та примусова праця. У ній записано, що ніхто не може триматися в рабстві або в підневільному стані, а також не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю. Після цього Парламентська Асамблея та Комітет Міністрів Ради Європи ухвалюють цілий ряд рекомендацій щодо протидії торгівлі людьми. Проте, на жаль, виходячи з своєї назви, рекомендації відповідно носять переважно дорадчий і необов'язковий характер. Тому виникає необхідність в ухваленні документа іншої форми, який би не був лише рекомендаційним. Зокрема, 16 травня 2005 року в Варшаві держави-члени Ради Європи, вважаючи, що

наслідком для жертв торгівлі людьми може бути рабство, підписали Конвенцію Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, яка була ратифікована Україною 21 вересня 2010 року. У ній розкрито поняття торгівлі людьми, яке є аналогічним визначенню, наведеному в у Протоколі ООН про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї. Поняття теж включає такий елемент, як експлуатація, зокрема, у формі примусової праці або послуг, рабства або звичаїв, подібних з рабством, підневільного стану.

Аналіз міжнародного законодавства дає підстави для висновку, що торгівля людьми на міжнародному рівні заборонялась протягом тривалого часу, зокрема, шляхом прийняття та імплементації в рамках різних міжнародних організацій цілого ряду міжнародних договорів, учасницею яких є і Україна.

Сучасні правові засоби протидії торгівлі людьми. У наш час, незважаючи на системні протидії торгівлі людей, мільйони людей зазнають розумового, фізичного, фінансового примусу і маніпулювання з боку торговців людьми. Злочинці отримують вигоду не тільки за рахунок експлуатації людей, але і за рахунок апатії та незнання природи цього кримінального правопорушення. Торговля людьми заперечує елементарні основи людської гідності, натомість боротьба проти цього кримінального правопорушення утверджує людські цінності. Відсутність рівного доступу до справедливості та соціального захисту є живильним середовищем для процвітання торгівлі людьми. Заходами профілактики та протидії торгівлі людьми є розвиток у суспільстві таких чеснот, як: гідність, безпека та повага.

Двадцятирічний досвід системних заходів протидії торгівлі людьми показав, що мільйонам людей, які щодня піддаються експлуатації, потрібно більше, ніж просто добрі наміри. Швидкі рішення та універсальні стратегії мають поступитися місцем довгостроковим стратегічним підходам, що дають вимірний ефект. Європейська комісія про соціальний вимір вважає, що основою про-

тидії торгівлі людей є важливість розвитку правильного набору компетенцій для підтримки життєвого рівня, таких як громадянські компетенції, критичне мислення, ініціатива, готовність вирішувати проблеми, оцінка ризиків, прийняття рішень і конструктивне управління [2].

Проаналізувавши сфери діяльності, у яких домінують жертви примусової праці, робимо висновок, що вони є схожими або аналогічними в усіх країнах світу, це: секс-індустрія; сільське господарство, будівництво, виробництво і видобуток корисних копалин. Кожна країна має й певні особливості цієї кримінальної діяльності. Жертви торгівлі людьми в Україні експлуатуються у різних галузях, зокрема, будівництві, сільському господарстві, домашній роботі, галузі лісозаготівельної промисловості, жебрацтві та секс-індустрії. Демографія українських жертв торгівлі людьми змінилася з початком війни рф проти України. Тепер це переважно міське населення, більш молоде, аніж до 2014 р., окрім жінок і дітей, які є найбільш вразливим, зросла й частка жертв торговців людьми і серед чоловічого населення, яке піддається примусовій праці та залучається до торгівлі наркотиками та зброєю, або ж використанням у воєнних діях та примусовою мобілізацією на окупованих територіях.

За час війни понад десять мільйонів людей змушені були покинути свої домівки, з них від п'яти до шести мільйонів є внутрішньо переміщені та чотири мільйони – біженці. Великий відсоток цих осіб становлять жінки та діти, які є найбільш вразливою частиною населення до торгівлі людьми, зокрема до сексуальної експлуатації та рабства. Також значний відсоток становить не менш вразлива група – це діти без супроводу батьків, особи похилого віку, особи з інвалідністю, для цих груп населення залишається ризик незаконної торгівлі людьми та дітьми, незаконного усиновлення, торгівлі органами та незаконного донорства. Варто зауважити, що особи, які перебувають на тимчасово окупованих територіях, також мають великий ризик стати жертвами торгівлі та рабства, зокрема у

таких формах, як примушування воювати на стороні агресора, катування та гвалтування з боку військових, вивезення громадян України, у тому числі дітей, до Російської Федерації, поселення осіб до концтаборів.

Причини та умови торгівлі людьми. Для того, щоб більшою мірою та ефективніше протидіяти торгівлі людьми, в Україні необхідно визначити причини та умови виникнення цього явища. У працях провідних науковців України можна знайти цілу низку класифікацій причин торгівлі людьми. Не вдаючись у конкретизацію кожної із них, зазначимо, що причини торгівлі людьми в Україні доречно поділяти на зовнішні та внутрішні. Наприклад, І. Буреш, до зовнішніх причин торгівлі людьми відносить такі:

– неідеальну систему протидії торгівлі людьми у світі (відкриття кордонів, спрощення можливості для подорожування; невідповідність міжнародної нормативно-правової бази щодо запобігання торгівлі людьми та захисту потерпілих осіб реальним умовам, брак механізмів реалізації законів; корумпованість відповідальних органів, які забезпечують дотримання законності; неузгодженість міграційної політики з реаліями ринку праці в країнах; лояльне законодавство до занять проституцією у багатьох країнах світу; формування міжнародних кримінальних об'єднань; інтернаціоналізація тіньової економіки);

– попит на торгівлю людьми (обумовлений існуванням попиту на низькооплачувану працю та комерційну сексуальну експлуатацію, особливо на експлуатацію дітей; працю у галузях, де основне населення не хоче працювати через низку причин, зокрема через небезпечні умови праці);

– наявність можливостей для торгівців людьми (фінансові винагороди за торгівлю людьми; безкарність за вчинення злочинів, мінімальний ризик настання негативних наслідків для самих торгівців; відсутність справедливості для потерпілих та потенційних жертв, яка дає змогу торгівцям маніпулювати своєю безкарністю);

– пропозицію, наявність потенційних жертв (бідність та економічна нерівність між

країнами та регіонами; обмеження пропозиції щодо працевлаштування всередині своїх країн; наявність війн чи збройних конфліктів; відсутність реєстрації при народженні, легального статусу та громадянства значної частини населення, особливо національних меншин) [1, с. 116].

Що стосується внутрішніх причин торгівлі людьми, то до них потрібно віднести:

- 1) економічні причини;
- 2) соціальні причини;
- 3) психологічні причини;
- 4) інформаційні причини;
- 5) правові причини;
- 6) особисті причини зумовлені військовими діями.

Економічні причини – це: економічна нестабільність у державі; наявність тіньової економіки; деформація у сфері розподілу благ; порушення принципів соціальної справедливості; соціальна нерівність у країні; високий рівень безробіття у країні; обмеженість можливостей працевлаштування; низький рівень матеріальних доходів населення; низький рівень життя більшої частини населення, перш за все молоді; несприятливі побутові умови; матеріальна зацікавленість.

Соціальні причини – це: склад сім'ї – реструктурованість, багатодітність тощо; розлучення; стосунки в сім'ї (відсутня батьківська опіка над дітьми); наявність насильства в сім'ї; авторитарна поведінка батьків (жорстоке поводження та занедбаність часто з боку батьків, членів родини або оточення); очікування фінансової допомоги від одного з членів сім'ї; виїзд членів родини за кордон; девіантна поведінка батьків (вживання алкоголю, наркотичних речовин та залежність від них, кримінальна діяльність); низький рівень освіти; слабкі професійні навички.

Психологічні причини – це викривлення моральних цінностей значної частини населення та їхня деформація, що обумовлено низкою причин: неблагополуччя у родині; бездоглядність або надмірно жорсткий контроль, який провокує протест, незалежно від статків родини; порушення емоційних контактів з членами родини; недоліки статево-рольового вихо-

вання; не сформованість позитивного образу «Я»; система цінностей у батьківській сім'ї; відсутність духовних принципів; бажання ствердитись за рахунок іншого; кризовий стан, у якому знаходяться українські громадяни та який призвів до зниження самозахисту, погіршення психологічного самопочуття людей.

Інформаційні причини – це: погана обізнаність українських громадян щодо можливостей працевлаштування та перебування за кордоном та їх наслідки; публікації багатобічючої реклами в пресі та неправдива «агітація»; низька обізнаність щодо прав людини; соціальні стереотипи виховання тощо.

Правові причини – це: відсутність належної системи захисту потерпілих; недостатня захищеність українських громадян від кримінальних рук «торгівців людьми» як в Україні, так і за її межами; недостатнє покарання злочинців [4, с. 25].

Щодо особистих причин, зумовлених військовими діями в Україні, то в умовах війни психічний та фізичний стан є нестабільний, як наслідок люди перебувають у стресових станах, розгублені, виснажені та налякані, тому не можуть сприймати інформацію критично,

та стають легкою здобиччю для торговців людьми. Також втрата постійного місця отримання прибутку, втрата житла, вимушений переїзд в іншу місцевість, втрата рідних сприяють тому, що через військові дії особи піддаються ризику стати жертвами торгівлі людьми, та в подальшому бути експлуатованими.

Таким чином, визначення основних зовнішніх та внутрішніх причин та умов торгівлі людьми в Україні в подальшому дозволить залучати усі наявні сили та засоби, щоб мінімізувати прояви цього явища.

Висновки. Як підсумок варто зазначити, що в Україні домінуючими є не економічні, а соціальні і політичні чинники торгівлі людьми та використання примусової праці. Серед них найбільш значущими є: низький рівень інтеграції та захисту дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та вразливих осіб; наявність на території України воєнних дій та, як наслідок, поява значної кількості внутрішньо переміщених осіб, які втратили не лише постійне місце праці, а й місце проживання. Саме вирішення цих питань буде поштовхом для формування ефективних механізмів протидії торгівлі людьми в Україні.

Список використаних джерел:

1. Буреш І.В. Державне регулювання у сфері протидії торгівлі людьми в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 7. С. 115–118.
2. Європейська комісія, 2016 р., Довідка про соціальний вимір у Європі. URL: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/reflection-paper-social-dimension-europe_en.pdf (дата звернення: 05.02.2023).
3. Закон України «Про протидію торгівлі людьми» від 20.09.2011 №3739-VI URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3739-17> (дата звернення: 05.02.2023).
4. Особливості кваліфікації та розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми та незаконною міграцією / Укладачі: Т.І. Созанський; І.Б. Газдайка-Василишин; О.В. Захарова; Е.М. Мручківська; Р.М. Шехавцов. Львів, 2019. 252 с.

References:

1. Buresh I. V. (2013) Derzhavne rehulivannia u sferi protydii torhivli liudmy v Ukraini. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. № 7. P. 115–118 [in Ukrainian]
2. Ievropeiska komisiia, 2016 r., Dovidka pro sotsialnyi vymir u Yevropi. URL: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/reflection-paper-social-dimension-europe_en.pdf (data zvernennia 05.02.2023) [in Ukrainian]
3. Zakon Ukrainy «Pro protydiiu torhivli liudmy» vid 20.09.2011 №3739-VI URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3739-17> (data zvernennia 05.02.2023)
4. Osoblyvosti kvalifikatsii ta rozsliduvannia zlochyniv, poviazanykh z torhivleiu liudmy ta nezakonnoiu mihratsiieiu (2019)/Ukladachi: T.I. Sozanskyi; I.B. Hazdaika-Vasylyshyn; O.V. Zakharova; E.M. Mruchkovska; R.M. Shekhavtsov. Lviv. 252 p. [in Ukrainian]

УДК 343.1:343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-1-7>**Мовчан Анатолій Васильович,**

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри оперативно-розшукової діяльності,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6997-6517>

Созанський Тарас Іванович,

кандидат юридичних наук, професор, перший проректор,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0761-1683>

ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ СУЧАСНОЇ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ОПИТУВАННЯ SOCTA

***Анотація.** У статті розглянуто характерні ознаки сучасної організованої злочинності за результатами опитування SOCTA. Для досягнення зазначеної мети використано діалектичний, порівняльно-правовий, статистичний, системно-структурний та формально-логічний методи. Підкреслено, що результати проведеного Європолем опитування SOCTA-2021 свідчать, що незаконні прибутки, отримані організованою злочинністю в Європейському Союзі, були інвестовані в подальшому у легальну економіку, що спотворює конкуренцію та перешкоджає економічному розвитку країн-членів Євросоюзу. Стверджується, що корупція є характерною ознакою більшості злочинних угруповань, що розмиває верховенство права, послаблює інститути держав і гальмує економічний розвиток країн. Національна поліція України також працює над впровадженням методології SOCTA Україна для визначення пріоритетів у боротьбі з організованою злочинністю. Зокрема, результати опитування SOCTA свідчать, що сучасна організована злочинність охоплює такі злочинні прояви, як незаконний обіг наркотиків, організована майнова злочинність, різні види шахрайства та злочини, пов'язані з експлуатацією людей як товару. Зазначається, що відмивання грошей є важливою складовою переважної більшості злочинних операцій організованих угруповань. Наголошено, що спеціальні служби окремих іноземних держав, зокрема країни-агресора, продовжують розвідувально-підривну діяльність проти України, намагаються підживлювати сепаратистські настрої, використовувати організовані злочинні угруповання і корумпованих посадових осіб для зміцнення інфраструктури впливу.*

***Ключові слова:** організована злочинність, злочинні угруповання, результати опитування, SOCTA, корупція.*

Movchan Anatolii, Sozanskyi Taras. CHARACTERISTIC SIGNS OF MODERN ORGANIZED CRIME ACCORDING TO THE RESULTS OF SOCTA SURVEY

***Abstract.** The article examines the characteristic features of modern organized crime based on the results of the SOCTA survey. Dialectical, comparative-legal, statistical, systemic-structural, and formal-logical methods were used to achieve this goal. It is emphasized that the results of the SOCTA-2021 survey conducted by Europol indicate that illegal profits obtained by organized crime in the European Union were subsequently invested in the legal economy, which distorts competition and hinders the economic development of EU member states. It is argued that corruption is a characteristic feature of most criminal groups, which erodes the rule of law, weakens state institutions, and slows down the economic development of countries. The National Police of Ukraine is also working on the implementation of the SOCTA Ukraine methodology for determining priorities in the fight against organized crime. Instead, the results of the SOCTA survey suggest that modern organized crime encompasses criminal manifestations such as drug trafficking, organized property crime, various types of fraud and crimes related to the exploitation of people as commodities. It is noted that money laundering is an important component of the vast majority of organized gangs' criminal operations. It was emphasized that the special services of certain foreign states, in particular the aggressor countries, continue intelligence and subversive activities against Ukraine, try to fuel separatist sentiments, use organized criminal groups and corrupt officials to strengthen the infrastructure of influence.*

***Key words:** organized crime, criminal groups, survey results, SOCTA, corruption.*

В умовах військової агресії російської федерації проти України організована злочинність становить пряму загрозу для національної безпеки нашої держави. Підвищення рівня тяжких та особливо тяжких злочинів, які вчинено організованими злочинними угрупованнями (далі – ОЗУ), установлення корумпованих відносин між посадовими особами органів державної влади, місцевого самоврядування та криміналітетом, використання неконкурентних методів у фінансово-господарській діяльності підприємств негативно впливають на економічний та соціальний розвиток України. Водночас організована злочинність використовується спецслужбами іноземних держав, насамперед країни-агресора, як інструмент для дестабілізації ситуації в Україні та завдання шкоди національній безпеці [1; 2, с. 165; 3, с. 260–261].

Дослідженню стану організованої злочинності та протидії організованій злочинній діяльності присвятили свої наукові праці Л. І. Аркуша, О. В. Баганець, О. Ю. Бусол, А. А. Вознюк, М. В. Гребенюк, М. В. Гуцалюк, Г. П. Жаровська, П. О. Комірчий, В. І. Литвиненко, С. О. Павленко, П. Я. Пригунов, Д. Н. Прокоф'єва-Янчиленко, І. В. Пшеничний, В. Д. Пчолкін, Б. В. Романюк, В. Г. Севрук, С. Р. Тагієв, О. С. Тарасенко, В. Ф. Ущиповський, О. Г. Цветков, В. М. Цимбалюк, А. М. Черняк, О. Ю. Шостко та інші науковці.

Зокрема, протягом останніх років опубліковано низку наукових статей з цієї проблематики. Це насамперед статті Гребенюка М. В. і Черняка А. М. «Деякі питання організаційно-правового характеру боротьби з організованою злочинністю в сучасних умовах» (2019 р.) [4]; Вознюка А. А. «Протидія організованій злочинності в Україні: перспективи удосконалення кримінального законодавства» (2020 р.) [5]; Литвиненка В. І., Пригунова П. Я. і Гуцалюка М. В. «Концептуальні засади протидії організованій злочинності і корупції на сучасному етапі розвитку України» (2020 р.) [6]; Баганця О. В. «Стан організованої злочинності та протидія їй на території України у 2020 році» (2021 р.) [7]; Санакоєва Д., Вашка А., Єфімова В. «Імплементация європейської

методології SOCTA в протидії організованій злочинності в Україні» (2022 р.) [8] та інших авторів.

До найбільш розповсюджених видів організованої злочинної діяльності в Україні нині можна віднести вимагання, шахрайство, привласнення коштів, незаконне виробництво та розповсюдження наркотиків, кіберзлочинність, торгівлю людьми та незаконну міграцію, відмивання злочинних доходів, злочини проти природних ресурсів, що свідчить про проникнення організованої злочинності практично у будь-яку сферу суспільного життя і є реальною загрозою для національної безпеки держави. Відтак важливе значення у протидії організованої злочинності посідає використання методології SOCTA для визначення пріоритетів боротьби з організованою злочинністю, що може допомогти оцінити ключові загрози та розуміти ризики організованої злочинності у відповідний спосіб.

Метою статті є дослідження характерних ознак сучасної організованої злочинності за результатами опитування SOCTA. Для досягнення зазначеної мети використано діалектичний, порівняльно-правовий, статистичний, системно-структурний та формально-логічний методи.

У нинішніх умовах всі форми організованої злочинності глибоко впливають на суспільство, розвиток економіки, державні інституції і верховенство права. Водночас кризові явища в економіці і їх соціальні наслідки в суспільному житті можуть створити ідеальні умови для поширення організованої злочинності. Зокрема, як свідчать результати проведеного Європолем опитування SOCTA-2021, мільярди євро незаконних прибутків, отриманих організованою злочинністю в Європейському Союзі, були інвестовані в подальшому у легальну економіку, що, як наслідок, спотворює конкуренцію та перешкоджає економічному розвитку країн-членів Євросоюзу [9].

Аналіз, представлений в останньому опитуванні SOCTA-2021, висвітлює ключові характеристики організованої злочинності, такі як широке використання корупції, використання легальних бізнес-структур для всіх

видів злочинної діяльності, а також існування паралельної підпільної фінансової системи, що дозволяє злочинцям переміщати та інвестувати свої багатомільярдні прибутки в легальний бізнес. Організована злочинність та тяжкі злочини охоплюють такі злочинні прояви, як торгівля наркотиками, незаконне ввезення мігрантів і торгівля людьми, економічні та фінансові злочини тощо. Професійні відмивачі грошей створили паралельну підпільну фінансову систему і використовують будь-які засоби для проникнення та підриву економіки й суспільства [9, с. 11].

Відтак понад 80% злочинних угруповань, які діють в Європейському Союзі, використовують легальні бізнес-структури для своєї злочинної діяльності, зокрема юридичні бізнес-структури використовуються для віртуального сприяння всім видам злочинної діяльності. Усі види легального бізнесу потенційно вразливі до експлуатації організованою злочинністю, майже 50% всіх ОЗУ створюють власні легальні бізнес-структури або проникають в легальний бізнес на високому рівні. Водночас практично всі кримінальні діяння тепер містять онлайн компонент, а деякі з них повністю перемістилися в інтернет. Онлайн маркетплейси, як у поверхневій чи глибокій мережі, так і в Darknet, пропонують доступ до незаконних товарів і послуг, цифрові платформи надають доступ до зашифрованих комунікацій та платіжних систем [9, с. 24].

Зокрема, за інформацією Agerpres, працівники правоохоронних органів Румунії, Молдови та Швеції провели серію обшуків з метою припинення діяльності міжнародної організованої групи, яка у період з лютого 2018 року по січень 2021 року здійснювала незаконну діяльність з відмивання коштів, одержаних злочинним шляхом, використовуючи підставні компанії з Гонконгу та Ізраїлю. Одним із напрямків діяльності злочинців було комп'ютерне шахрайство щодо фірм і компаній у Європі, Австралії, Північній Америці, Південній Америці та Азії, інший – виманювання коштів у громадян ЄС під прикриттям «венчурних інвестицій». У злочинній схемі брали участь громадяни України, Молдови та

Швеції, які прибували до Румунії для створення підставних компаній, де на їхнє ім'я відкривалися банківські рахунки, через які потім відмивалися кошти. За оцінками слідства, обсяг транзакцій, які підлягають кримінальному переслідуванню, перевищує 70 млн євро [10].

Натомість корупція є характерною ознакою діяльності більшості злочинних угруповань у ЄС. Корупція існує на всіх рівнях суспільства і може змінюватись від дрібного підкупу до системних корупційних схем на багато мільйонів євро. Корупція розмиває верховенство права, послаблює інститути держав і гальмує їх економічний розвиток.

Водночас Національна поліція за сприяння Консультативної місії Європейського Союзу в Україні працює над впровадженням методології SOCTA Україна для визначення пріоритетів боротьби з організованою злочинністю. Зокрема, на базі ІТС «Інформаційний портал Національної поліції України» фахівцями Департаменту інформаційно-аналітичної підтримки розроблено спеціалізоване програмне забезпечення - інформаційну підсистему SOCTA Україна. Ця підсистема оптимізує процес узагальнення відповідей експертів щодо організованих груп та злочинних організацій (далі – ОГ та ЗО) і сфер їх злочинної діяльності, що надалі дозволяє спрогнозувати наявні тенденції, допомагає оцінити ризики та механізми протидії.

26 січня 2022 року Кабінетом Міністрів України затверджено постанову № 59 «Деякі питання запровадження в діяльність центральних органів виконавчої влади системи оцінки SOCTA Україна», згідно з якою утворено Міжвідомчу робочу групу з координації запровадження в діяльність центральних органів виконавчої влади системи оцінки SOCTA й затверджено Порядок збирання і узагальнення інформації та здійснення оцінювання загроз організованої злочинності та тяжких злочинів відповідно до системи оцінки SOCTA Україна [11].

Методологію SOCTA розробив Європол у співпраці з Консультативною групою SOCTA, яка складається з представників держав-

членів ЄС, агенцій ЄС, третіх партнерських організацій, Європейської Комісії та Генерального секретаріату Ради. Мета методології SOCTA – допомогти оцінити ключові загрози та розуміти ризики організованої злочинності та тяжких злочинів в ЄС у відповідний спосіб. Під час аналізу здійснюються три інтегровані кроки: по-перше, визначення всіх поточних загроз організованої злочинності та тяжких злочинів, у тому числі злочинної інфраструктури та географічних аспектів; по-друге, виявлення слабких місць, які можна використати; по-третє, на основі ймовірності та наслідків змін визначити основні майбутні загрози. Зокрема Європол здійснює збір внутрішніх та зовнішніх даних для SOCTA за трьома напрямками: ОГ та ЗО, організована злочинність та тяжкі злочини, навколишнє середовище [9, с. 9].

Крім того, щороку Європейський центр боротьби з кіберзлочинністю (EC3) Європолу публікує Оцінку загроз організованої злочинності в Інтернеті (IOCTA) – свій головний стратегічний звіт про ключові висновки та нові загрози й події в кіберзлочинності. IOCTA надає ключові рекомендації для правоохоронних органів, політиків і регуляторів, які дозволяють їм ефективно й узгоджено реагувати на кіберзлочинність. Пріоритетами боротьби з кіберзлочинністю, які визначені Циклом політики ЄС – ЕМРАСТ, наразі є: кіберзалежна злочинність; сексуальна експлуатація дітей в Інтернеті; шахрайство з оплатою. Остання IOCTA також розглядає додаткові сфери злочинності, ринки онлайн-криміналу, як на поверхні, так і в Darknet, а також зближення кіберзлочинності та тероризму [12].

Натомість результати опитування SOCTA свідчать, що 80% злочинної діяльності, яку здійснюють ОЗУ, стосується таких злочинних проявів, як незаконний обіг наркотиків, організована майнова злочинність, різні види шахрайства та злочини, пов'язані з експлуатацією людей як товару. Ці види злочинності були визначені як особливо загрозливі на основі оцінки їх загрози, впливу та майбутньої еволюції. Зокрема, торгівля кокаїном, канабісом,

синтетичними наркотиками та новими психоактивними речовинами є ключовою загрозою через багатомільярдний рівень прибутку та викликаної нею суттєвої шкоди. Мобільні організовані злочинні групи (MOCGs) активні у крадіжках зі зломом, жертвами яких є мільйони громадян ЄС. Різні схеми шахрайства приносять багато мільярдів євро прибутку і значно підривають економіку ЄС. При цьому пандемія COVID-19 відіграла роль катализатора для появи нових схем шахрайства в інтернеті [9, с. 12].

У нинішніх умовах торгівля людьми є основною загрозою для країн ЄС. Водночас окремі складові процесу торгівлі людьми перемістились в онлайн-середовище, від вербування жертв до реклами незаконних послуг. Злочинні угруповання наживаються на відчай нелегальних мігрантів, стягуючи високі збори за контрабанду в ЄС або всередині ЄС, а також за допомогу в отриманні легального статусу для проживання. Натомість кіберзлочинність часто вчиняється окремими злочинцями і залишається латентною, кібератаки збільшилися і стали більш досконалими. Сексуальна експлуатація дітей в інтернеті спрямована на найбільш вразливих членів суспільства.

Структура сучасної організованої злочинності характеризується мережевим середовищем, де відносини між злочинцями є мінливими, системними і орієнтованими на прибуток. Злочинці взаємодіють у рамках злочинних угруповань, що займаються кримінальною службою постачальників і брокерів, які спеціалізуються на торгівлі наркотиками, майнових злочинах, акцизному шахрайстві, торгівлі людьми, онлайн та іншому шахрайстві чи незаконному ввезенні мігрантів. Близько 40% злочинних угруповань, що діють в ЄС, займаються більш ніж однією основною злочинною діяльністю, 25% ОЗУ діяли більше десяти років, третина – менше трьох років. Майже 70% злочинних угруповань активні у більш ніж трьох країнах. В організованій злочинній діяльності в ЄС беруть участь представники понад 180 національностей, у 65% створених ОЗУ є представники кількох національностей. Більше 50% усіх відомих членів

ОЗУ в ЄС не є громадянами ЄС, а походять із країн-сусідів ЄС, таких як Західні Балкани, країни Східної Європи та Північної Африки [9, с. 18].

Натомість застосування насильства злочинцями, причетними до організованої злочинності та тяжких злочинів, зросло з точки зору частоти використання та її тяжкості, зокрема майже 25% кримінальних угруповань регулярно використовують насильство та залякування в злочинній діяльності. При цьому злочинці застосовують насильство без розбору і націлені на жертв без урахування їхньої участі, часто наносячи шкоду невинним перехожим. Загроза насильницьких інцидентів посилюється використанням вогнепальної зброї та вибухових пристроїв у громадських місцях. В окремих випадках ці злочинні угруповання використовують вбивць та викрадачів для здійснення вбивства й залякування правоохоронців та охоронців. В інших – ОЗУ наймали учасників інших злочинних угруповань для вбивства, насильницьких нападів, коли жертви відмовляються від оплати [9, с. 22].

Відмивання грошей є важливою складовою переважної більшості злочинних операцій, зокрема 68% ОГ та ЗО використовують основні методи відмивання грошей, наприклад, інвестування в нерухомість або цінні товари. У багатьох випадках постачальники послуг надають доступ до паралельної банківської системи, яка дозволяє злочинцям переказувати гроші партнерам по всьому світу. Вирішальне значення мають брокери або посередники підключення злочинних мереж, груп та окремих злочинців, які сприяють злочинному бізнесу, зв'язуючи виробників з оптовими дистриб'юторами, дистриб'юторів з постачальниками транспорту, а також полегшують доступ до інформаторів, вбивць, підробників документів та інших спеціалістів з кримінальної справи. Відтак, усунення брокера може порушити злочинні операції та навіть цілі кримінальні мережі [9, с. 26-30].

Натомість фасилітатори низького рівня не вбудовані в ядро злочинної групи в злочинних угрупованнях, але є зовнішніми суб'єктами, які сприяють частині кримінального процесу

з метою фінансової вигоди. Вони можуть виконувати такі ролі, як інформатори, грошові мули, моряки, льотчики, водії транспортних засобів, студенти і фальшиве подружжя. У деяких випадках залучаються власники, які мають десятки транспортних засобів або компаній, зареєстрованих на їх ім'я. Крім того, юридичні та фінансові консультанти, юристи та нотаріуси надають злочинним угрупованням інформацію про діяльність поліції та стан кримінального провадження й сприяють у становленні розгорнутих схем шахрайства та мережі компаній для придбання і відмивання грошей. Вони також надають поради щодо створення підставних компаній, фондів, трестів, а іноді сприяють поглинанню законних компаній, які використовуються в злочинних цілях. Як інструменти використовуються юридичні бізнес-структури для здійснення основних злочинних дій, таких як використання «відкатів» керуючих компаній за злочини щодо відходів та забруднення навколишнього середовища. В інших випадках використовуються легальні підприємницькі структури та фальшиві компанії з метою відмивання грошей й інші допоміжні функції [9, с. 23].

Основні види організованої злочинної діяльності об'єднуються в ключові напрями, серед яких можна виділити загальнокримінальні та економічні види злочинів. Кожний напрям поділяється на групи злочинної кримінальної активності, що складаються з конкретних злочинів, передбачених кримінальним законодавством. Зокрема, до загальнокримінальних і деяких нетрадиційних напрямів організованої злочинної діяльності належать: бандитизм і створення злочинних організацій, розбійні напади, грабежі та крадіжки, убивства на замовлення, здирництво і шахрайство, захоплення заручників і викрадення людей, незаконний обіг зброї і тероризм, розкрадання мистецьких та історичних цінностей, антикварний бізнес, нелегальний автобізнес, злочини, що посягають на суспільну мораль.

Майже 60% злочинних угруповань займаються корупцією. Багато хто використовує корупцію лише зрідка, але менша частка злочинних мереж бере участь у проактивній

корупції, спрямованій на державних службовців або конкретні сектори економіки як невід'ємна частина їхньої бізнес стратегії. До корупційних напрямів організованої злочинної діяльності належать види злочинів, учинених у зовнішньоекономічному секторі, кредитно-фінансовій сфері, на об'єктах, пов'язаних з виробництвом і розподілом сировини, у сфері приватизації, на об'єктах споживчого ринку, у зв'язку з виготовленням, збутом підроблених грошей або цінних паперів, кредитних або розрахункових карт і інших платіжних документів. На ефективність розкриття та розслідування злочинів, учинених ОГ та ЗО, впливає наявність у них корумпованих зв'язків в органах державної влади та місцевого самоврядування (41%), правоохоронних органах (48%), судових органах (32%), інші (11%) [9, с. 26].

Водночас спеціальні служби окремих іноземних держав, насамперед країни-агресора, продовжують розвідувально-підривну діяльність проти України, намагаються підживлювати сепаратистські настрої, використовувати ОЗУ і корумпованих посадових осіб для зміцнення інфраструктури впливу. Як зазначається в Стратегії забезпечення державної безпеки, затвердженої Указом Президента України від 16 лютого 2022 року № 56/2022, російська федерація для реалізації власних стратегічних цілей в Україні, у тому числі компрометації її державності, продовжує гібридну війну, системно застосовує політичні, економічні, інформаційно-психологічні та інші засоби, кібератаки, які спрямовані на руйнування механізмів державного управління та місцевого самоврядування в державі [13].

Зокрема, за інформацією ДБР, наркомфія намагається організувати постійні схеми постачання та продажу наркотичних засобів у різних регіонах України. Окремі ознаки функціонування таких ОЗУ вказують на спроби спецслужб росії використовувати цей вид злочинної діяльності для дестабілізації ситуації в Україні, насамперед – у прифронтових районах. Схемами постачання наркотиків ворог намагається підірвати обороноздатність України, зокрема, з лютого 2022 року

працівниками ДБР та Національної поліції розпочато досудове розслідування майже у 400 кримінальних провадженнях з обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. За даними слідчих, підпільні цехи для масштабного виробництва наркотиків було виявлено у Дніпрі, Харкові, Одесі, Чернівцях та Ужгороді. У результаті припинено діяльність шести ОЗУ, затримано понад 50 осіб, вилучено понад 3,3 тонни готової продукції вартістю понад 90 млн грн. [14].

Натомість співробітники НАБУ і САП завдяки оперативному проникненню до складу ОЗУ, до якого входив заступник міністра розвитку громад, територій та інфраструктури України, викрили та припинили розкрадання бюджетних коштів. Детективи затримали заступника міністра під час отримання 400 тис. дол. США неправомірної вигоди, які він одержав за сприяння укладанню договорів на закупівлю обладнання та техніки за завищеними цінами. Попередня правова кваліфікація – ч. 4 ст. 368, ч. 5 ст. 191 КК України.

Як встановило слідство, влітку 2022 року Кабмін виділив 1,68 млрд грн, зокрема й для закупівлі обладнання і техніки, щоб забезпечити населення альтернативними джерелами світла, тепла і водопостачання у зимовий період через ситуацію, що склалась внаслідок руйнування об'єктів критичної інфраструктури. Водночас низка посадових осіб центральних та регіональних органів виконавчої влади вступили у змову з групою посередників та забезпечили укладання договорів про закупівлі за завищеною на майже 280 млн грн вартістю з наперед визначеними суб'єктами підприємницької діяльності, які мали за це передати держслужбовцям вищезазначену суму як «винагороду». В операції з викриття ОЗУ взяли участь понад 150 співробітників НАБУ, проведено низку обшуків, під час яких в офісі підприємців виявили та вилучили 920 тис. грн та 38,7 тис. дол. США. Наразі детективи здійснюють невідкладні слідчі дії для встановлення усіх учасників ОЗУ та притягнення їх до кримінальної відповідальності [15].

Отже, результати опитування SOCTA свідчать, що ключовими ознаками сучасної організованої злочинності є, зокрема, широке використання корупції, проникнення та використання легальних бізнес-структур для всіх видів злочинної діяльності, існування паралельної підпільної фінансової системи, яка дозволяє злочинцям переміщати та інвестувати свої багатомільярдні прибутки в легальний бізнес. Організована злочинність і тяжкі злочини охоплюють такі злочинні прояви як торгівля наркотиками, незаконне ввезення

мігрантів і торгівля людьми, економічні та фінансові злочини тощо. Професійні відмивачі грошей створили паралельну підпільну фінансову систему і використовують будь-які засоби для проникнення та підриву економіки й суспільства. Крім того, спеціальні служби окремих іноземних держав продовжують розвідувально-підривну діяльність проти України, намагаються підживлювати сепаратистські настрої, використовувати ОЗУ і корумпованих посадових осіб для зміцнення інфраструктури впливу.

Список використаних джерел:

1. Стратегія боротьби з організованою злочинністю: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text>.
2. Kovalchuk, T. I., Korystin, O. Y. & Sviridyuk, N. P. (2019). Hybrid threats in the civil security sector in Ukraine. *Problems of Legality*. Vol. 147, pp. 163–175. DOI: 10.21564/2414-990x.147.180550
3. Kopotun, I., Uvarov, V., Svoboda, I., Veklych, V. & Dovban, I. (2022). Coordination of the fight against organized crime resulted from corruption. *Amazonia Investiga*. Vol. 11(50), pp. 260–271. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.50.02.24>.
4. Гребенюк М., Черняк А. Деякі питання організаційно-правового характеру боротьби з організованою злочинністю в сучасних умовах. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 244–248.
5. Вознюк А.А. Протидія організованій злочинності в Україні: перспективи удосконалення кримінального законодавства. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 1(11). С. 176–194.
6. Литвиненко В.І., Пригунов П.Я., Гуцалюк М.В. Концептуальні засади протидії організованій злочинності і корупції на сучасному етапі розвитку України. *Публічне право*. № 1(37). 2020. С. 124–135.
7. Баганець О. Стан організованої злочинності та протидія їй на території України у 2020 році. *LexInform*. URL: <https://lexinform.com.ua/dumkaeksperta/stan-organizovanoyi-zlochynnosti-ta-protydiayij-na-terytoriyi-ukrayiny-u2020-rotsi/>.
8. Санаков Д., Вашко А., Єфімов В. Імплементация европейської методології SOCTA в протидії організованій злочинності в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 1. С. 213–220.
9. EUROPOL. EU Serious and Organised Crime Threat Assessment 2021. A Corrupting Influence: The Infiltration and Undermining of Europe's Economy and Society by Organised Crime. URL: <https://www.europol.europa.eu/>.
10. У Румунії, Молдові та Швеції – обшуки у справі про відмивання мільйонів євро. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/12/7/7152057/>.
11. Деякі питання запровадження в діяльність центральних органів виконавчої влади системи оцінки SOCTA Україна : постанова Кабінету Міністрів України від 26 січня 2022 р. № 59. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/59-2022-%D0%BF#Text>.
12. Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA). URL: <https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/iocta-report>.
13. Стратегія національної безпеки України: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
14. Підірвати обороноздатність: спецслужби Росії використовують наркомафію в Україні. URL: <https://flot2017.com/podrvat-oboronosposobnost-specsluzhby-rf-ispolzujut-narkomafiju-v-ukraine/>.
15. НАБУ: Заступника міністра викрили на отриманні 400 тис. дол. США неправомірної вигоди. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/zastupnyka-ministra-vykryly-na-otrymanni-400-tys-dol-ssha-npravomirnoyi-vygoty>.

References:

1. Stratehiia borotby z orhanizovanoiu zlochynnistiu [Strategy for combating organized crime]: order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 16, 2020 № 1126-r URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text> (date of application: 01.03.2021) [in Ukrainian].

2. Kovalchuk, T. I., Korystin, O. Y. & Sviridyuk, N. P. (2019). Hybrid threats in the civil security sector in Ukraine. *Problems of Legality*, 147, 163-175, DOI: 10.21564/2414-990x.147.180550 [in English].
3. Kopotun, I., Uvarov, V., Svoboda, I., Veklych, V. & Dovban, I. (2022). Coordination of the fight against organized crime resulted from corruption. *Amazonia Investiga*, 11(50), 260-271. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.50.02.24> (date of application: 01.03.2021) [in English].
4. Hrebeniuk, M., Cherniak, A. (2019). Deiaki pytannia orhanizatsiino-pravovoho kharakteru borotby z orhanizovanoi zlochynnistiu v suchasnykh umovakh [Some issues of organizational and legal nature of the fight against organized crime in modern conditions]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i parvo [Entrepreneurship, economy and law]*, 4, 244–248. [in Ukrainian].
5. Vozniuk, A. A. (2020). Protydiia orhanizovani zlochynnosti v Ukraini: perspektyvy udoskonalennia kryminalnogo zakonodavstva [Combating organized crime in Ukraine: prospects for improving criminal law]. *Visnyk Penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy [Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine]*, 1 (11), 176-194. [in Ukrainian].
6. Lytvynenko, V. I., Pryhunov, P. Ya., Hutsaliuk, M. V. (2020). Kontseptualni zasady protydii orhanizovani zlochynnosti i koruptsii na suchasnomu etapi rozvytku Ukrainy [Conceptual principles of combating organized crime and corruption at the present stage of Ukraine's development]. *Publichne pravo [Public law]*, 1 (37), 124-135. [in Ukrainian].
7. Bahanets, O. (2021). Stan orhanizovanoi zlochynnosti ta protydiia yii na terytorii Ukrainy u 2020 rotsi [The state of organized crime and combating it in Ukraine in 2020]. *LexInform*. URL: <https://lexinform.com.ua/dumkaeksperta/stan-organizovanoyi-zlochynnosti-ta-protydiya-yij-na-terytoriyi-ukrayiny-u2020-rotsi/> [in Ukrainian].
8. Sanakoiev D., Vashko A., Yefimov V. (2022). Implementatsiia yevropeiskoi metodolohii SOCTA v protydii orhanizovani zlochynnosti v Ukraini [Implementation of the European SOCTA methodology in combating organized crime in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav [Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs]*, 1, 213–220. [in Ukrainian].
9. EUROPOL. EU Serious and Organised Crime Threat Assessment 2021. A Corrupting Influence: The Infiltration and Undermining of Europe's Economy and Society by Organised Crime URL: <https://www.europol.europa.eu/> [in English].
10. In Romania, Moldova and Sweden - searches in the case of laundering of millions of euros URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/12/7/7152057/> [in Ukrainian].
11. Some issues of introducing the SOCTA Ukraine evaluation system into the activities of central executive bodies: resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated January 26, 2022 No. 59. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/59-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
12. Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA) URL: <https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/iocta-report> [in English].
13. National Security Strategy of Ukraine: Presidential Decree of September 14, 2020 No. 392/2020 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> [in Ukrainian].
14. Undertract Defense: Russian Special Services Use Commissar in Ukraine URL: <https://flot2017.com/podorvat-oboronosposobnost-specsluzhby-rf-ispolzujut-narkomafiju-v-ukraine/> [in Ukrainian].
15. NABU: Deputy Minister was exposed to receiving \$ 400,000. USA of the undue benefit URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/zastupnyka-ministra-vykryly-na-otrymanni-400-tys-dol-ssha-nepravomirnoyi-vygody> [in Ukrainian].

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-1-8>**Барабаш Ольга Олегівна,**

докторка юридичних наук, доцентка,

професорка кафедри загально-правових дисциплін

Інститут права

Львівського державного університету внутрішніх справ

вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2666-9696>

Scopus Author ID: 57194699372

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ПРАВОСУДДЯ У КОНТЕКСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ Е-СУД: ВИКЛИКИ ТА ЗАВДАННЯ

Анотація. У статті проаналізовано нормативно-правові акти, що регламентують цифровізацію судової системи. Розглянуто основні елементи цифрового правосуддя, що використовуються в сучасній Україні. Розкрито підходи до можливості використання штучного інтелекту у вітчизняній судовій системі. Акцентовано на терміні «цифровізація правосуддя», зокрема в контексті переміщення більшості комунікацій у цифрове середовище, а також на основі огляду систем, що забезпечують сьгодні судовий процес. Окрім того, у статті порушено питання про важливість та необхідність впровадження цифрових технологій при здійсненні правосуддя і те, які проблеми треба подолати під час цифровізації та інформатизації правосуддя. Розглянуто переваги й недоліки електронних технологій, а також те, з якими бар'єрами можуть зіткнутися судді під час цифровізації суду, які заходи доведеться вжити, щоб впровадити сучасні технології під час цифровізації правосуддя. Виокремлено проблеми, без розв'язання яких електронне правосуддя не зможе розвиватись, а саме: відставання програмної складової від сучасних стандартів; недостатність технічного забезпечення, особливо у віддалених регіонах; відсутність загального інтерфейсу та стандартів обміну даними; відмова від документальної форми подання інформації як від основної для юридично значущої інформації; ігнорування особливостей цифрового середовища. Відтак запропоновано варіанти розв'язання цих проблем. Наголошено, що цифровізація спрямована на створення системи комунікації між учасниками судового процесу. Ідея електронного судочинства стала можливою завдяки використанню ІТ-технологій у правосудді. Зроблено висновок, що електронне правосуддя як позитивна перспектива, наразі здатна створити ефективний спосіб комунікації, а саме передачу інформації через мережу Інтернет: подання позовних заяв, клопотань, скарг, проведення засідань що, безумовно, є позитивним для реалізації основних цілей правосуддя, здатних значно спростити, прискорити та мінімізувати витрати учасників судового процесу на відвідування судових установ. Така система значно спрощує і прискорює їх діяльність, роблячи роботу суду продуктивнішою.

Ключові слова: правосуддя, цифрові технології, Е-Суд, інформатизація, суд, реформи, право, судова система; електронне правосуддя, штучний інтелект.

Barabash Olha. DIGITALIZATION OF JUSTICE IN THE CONTEXT OF E-COURT SYSTEM IMPLEMENTATION: CHALLENGES AND TASKS

Abstract. The article analyzes normative legal acts regulating the digitalization of the judicial system. The main elements of digital justice used in modern Ukraine are considered. Approaches to the possibility of using artificial intelligence in the domestic judicial system are revealed. Emphasis is placed on the term "digitalization of justice", in particular in the context of the transfer of most communications to the digital environment, as well as based on an overview of the systems that provide the judicial process today. In addition, the article raises the issue of the importance and necessity of implementing digital technologies in the administration of justice and what problems must be overcome during the digitalization and informatization of justice. The advantages and disadvantages of electronic technologies are considered, as well as what barriers judges may face during the digitalization of the court, what measures will have to be taken to implement modern technologies during the

digitalization of justice. The problems without the solution of which electronic justice will not be able to develop are singled out, namely: the lagging of the software component from modern standards; insufficient technical support, especially in remote regions; lack of a common interface and data exchange standards; rejection of the documentary form of information submission as the main for legally significant information; ignoring the features of the digital environment. Therefore, options for solving these problems are proposed. It was emphasized that digitalization is aimed at creating a communication system between participants in the judicial process. The idea of electronic justice became possible thanks to the use of IT technologies in justice. It was concluded that e-justice, as a positive perspective, is currently able to create an effective way of communication, namely the transmission of information via the Internet: filing lawsuits, motions, complaints, holding hearings, which is certainly positive for the realization of the main goals of justice, capable of significantly simplifying, speeding up and minimizing the costs of the participants in the court process for visiting court institutions. Such a system significantly simplifies and speeds up their activities, making the work of the court more productive.

Key words: justice, digital technologies, E-Court, informatization, court, reforms, law, judicial system; electronic justice, artificial intelligence.

Вступ. Як відомо, основною функцією судів є охорона прав і свобод людини та громадянина. На сьогодні в Україні вжито необхідні організаційно-правові заходи щодо зміцнення судової влади, забезпечення незалежності судів, перетворення їх на самостійний інститут захисту інтересів людини. У зв'язку із цим широке впровадження в діяльність судів сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, разом із розширенням масштабу інтерактивних послуг, що надаються населенню та суб'єктам підприємництва, підвищує і ефективність діловодства, і мобільність розгляду судових справ.

Розвиток цифрових технологій в Україні – один із пріоритетних напрямів правової політики держави. Імпульсом для впровадження сучасних комунікаційних технологій на сьогодні є опублікований 11 травня 2021 року Указ Президента України В. Зеленського № 189/2021 «Про Річну національну програму під егідою Комісії Україна – НАТО на 2021 рік» [1], яким передбачено повноцінне впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи до 2025 року та прийнято в рамках його реалізації держпрограми, які встановлюють заходи щодо забезпечення справжньої незалежності судової влади, підвищення ефективності правосуддя, а також впровадження передових технологій у діяльність судів.

Внаслідок реалізації Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи до 2025 року інтегровані системи дистанційного звернення до судів, участі в судових засідан-

нях з використанням відеоконференцзв'язку, автоматичного розподілу справ між суддями, опублікування судових рішень в інтернеті, скерування виконавчих документів на примусове виконання в електронній формі [1].

Варто зазначити, що за нинішніх умов, у зв'язку з відсутністю інтеграції між інформаційними системами різних відомств, взаємний обмін даними під час розгляду справ у судах здійснюється переважно в паперовій формі. Тому для розв'язання цих проблем впроваджується система Е-Суд, яка передбачає порядок звернення до суду та відправлення копій рішень, судових повісток та інших документів в електронній формі.

На основі набутого досвіду розпочато роботу із впровадження електронного правосуддя в діяльність судів усіх рівнів. Через поширення COVID-19 багато судів швидко впровадили допоміжні технології, які уможливили проводити відеоконференції, а іноді й обмін документацією з використанням веб-платформ, що містять Teams, Skype, Zoom, Google Hangouts і WebEx. Деякі суди вже мають у своєму розпорядженні онлайн-системи подачі позовів і тому більшою мірою готові до віддаленої роботи [2, с. 100].

Досліджуючи й вивчаючи розвиток цифрової економіки, можна сказати, що наша країна помітно підвищує свої показники у використанні нових технологій. Звісно, є країни, які стали «цифровою елітою» в цій сфері: Великобританія, США, Японія, ОАЕ та інші, для яких характерні високий рівень та швидкі темпи цифрового розвитку. Штучний інтелект

у правосудді широко використовується на теренах інтелектуальної власності та комерції: Китай дозволив розглянути значну кількість спорів за допомогою програми-меседжера WeChat. Цікаво, що деякі країни, зокрема Франція, навпаки, проти використання штучного інтелекту для прогнозування рішення у справі. Спеціальне програмне забезпечення давало змогу проаналізувати судові рішення конкретного судді та сформувані загальний вектор його професійних думок та виваженість рішень [3]. Саме з такою швидкістю розробки та впровадження інноваційних технологій можуть слугувати прикладом успішного технологічного прогресу, орієнтирами для майбутнього зростання держави. Також варто зазначити, що World Justice Project є розробником індексу верховенства закону країн світу (The WJP's (Rule of Law Index)), що розроблений 2010 року та вимірює досягнення держав з погляду забезпечення правового середовища, що ґрунтується на універсальному принципі верховенства права [4].

Тож початок покладено, але правосуддя потребує подальшого реформування в бік більшої зручності та доступності і для громадян та організацій, і для суддів [5, с. 76]. Сьогодні це означає насамперед переведення всіх можливих процесів у цифрову форму, оскільки саме вона дає максимальний спектр інструментів для інтерактивної комунікації.

Ступінь наукової розробки проблеми.

Цифрове середовище та штучний інтелект в правосудді досліджували такі українські вчені: О. Баранов, В. Брижко, М. Карчевський, В. Мисливий, В. Пилипчук, Н. Савінова, Є. Харитонов, О. Харитонova. Опрацьовували цю тему і зарубіжні науковці: Д. Баррат, І. Маск, К. Келлі, Р. Кало та ін. Водночас окремі теми електронного судочинства досліджували Б. Заплотський, С. Ємельянов, В. Якутко, Н. Логінова, О. Бринцев та С. Чванкін. Однак питання правового тлумачення концепції електронного суду як втілення штучного інтелекту досі не досліджувалося. З огляду на бурхливий процес цифровізації є нагальна потреба врегулювати ці питання на рівні наукових публікацій.

Мета статті. Дослідження практичного досвіду розвитку електронного судочинства та впровадження штучного інтелекту у правосуддя з огляду на процеси цифровізації сучасного суспільства.

Результати.

1. Вітчизняна система «Електронний суд» (Е-Суд): етапи розвитку та завдання

У нинішніх умовах видається, що електронне правосуддя є важливим кроком на шляху до цифровізації судової системи. У липні 2022 року з огляду на широкомасштабну збройну агресію Російської Федерації проти України Національна рада з відновлення України від наслідків війни в «Проекті Плану відновлення України. Матеріали робочої групи "Юстиція"» (липень 2022 р.) зазначила, що «одним інноваційним напрямком, який підвищить якість судових сервісів та покращить доступ до правосуддя для багатьох громадян, є розвиток електронного судочинства, цифровізація елементів судового процесу, впровадження Електронного суду та Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи з урахуванням рекомендацій Європейської комісії з ефективності правосуддя» [6]. Зрештою, правосуддя має набути цифрової форми, але без відповідного технічного і технологічного оснащення цього досягти неможливо. Вказані два процеси – інформатизація й автоматизація судової системи та перехід на цифру можуть йти паралельно, але з орієнтацією саме на цифрове середовище [7].

Принагідно зазначимо, що сучасний розвиток інноваційної системи для кожної держави – це можливість розвивати економіку не лише окремого регіону чи міста, а й країни загалом. Від рівня впровадження й досягнення успіхів інноваційної діяльності залежатимуть не тільки можливості країни щодо формування необхідних матеріально-технічних умов для проведення основної діяльності, а й можливості досягнення стратегічних цілей та перспектив подальшого його розвитку. Цифрові технології – одне з найважливіших явищ економіки. Максимального використання саме цифрового середовища вимагає забезпечення цифрової економіки: врегулювання

суперечок онлайн тут розглядається як найефективніший спосіб здійснення правосуддя.

Вітчизняна система «Електронний суд» (Е-Суд) існує з 2018 року та являє собою підсистему Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи, яка функціонує задля оперативного обміну інформацією між судами, державними органами та учасниками процесу. Нині ця система має обмежену форму.

На етапі розвитку електронного правосуддя в Україні вже широко застосовуються такі його елементи: відеоконференцз'язок, що дозволяє дистанційно брати участь у судовому засіданні; електронне подання документів, тобто за допомогою систем «Е-Суд» з'явилася можливість електронного подання документів до судових органів, відстежувати рух справи тощо. У справах спрощеного провадження учасники справи мають можливість віддалено надавати процесуальні документи до суду за допомогою отримання даних, необхідних для ідентифікації особи задля отримання доступу до матеріалів справи в електронному вигляді [8, с. 185]. Законом передбачено можливість виконання судового рішення у формі електронного документа (ЦПК України, КАС України).

Застосунок «Е-Суд» та платформа «Електронний суд» реалізують принцип доступу до правосуддя, гарантуючи розумні строки судового розгляду, належний рівень судових процедур та забезпечення права на безперешкодність доступу до суду і його справедливості [9; 10]. У сьогочасних умовах реалізація концепції «Електронний суд» та додатку «Е-Суд» дасть змогу оптимізувати діяльність судової системи, підвищить якість сервісу структури. Громадяни зможуть зекономити час і кошти, користуючись правом на судовий захист. Окрім того, зменшення фізичних контактів істотно мінімізує корупційні ризики в судочинстві. До того ж цифровізація суду задовольнить екологічну ініціативу з відмови від використання паперу [11, с. 96].

Зараз активно обговорюють питання про впровадження штучного інтелекту у процес відправлення правосуддя. Серед дослідників немає єдиної думки про можливість

заміни ним професійного статусу судді. Так, на переконання В. Гусевої, однією з тенденцій цифровізації судової системи є роботизація суддівського корпусу, помічників суддів та секретарів судових засідань [12]. Штучні нейронні мережі здатні вивчати та знаходити розв'язки певних проблем без участі людини. Наприклад, компанія JPMorgan ще на початку 2017 року повідомила про використання програмного забезпечення Contract Intelligence, яке за декілька секунд здатне здійснити аналіз юридичних документів, що раніше вимагало 360 тис. годин робочого часу [13]. В інформаційному просторі жваво обговорюють питання розгляду справи ІТ-суддею. Вчені з Університетського коледжу Лондона та Університету Шеффілда створили «комп'ютерного суддю», який може передбачати рішення Європейського суду з прав людини з точністю до 79 %. Розроблений алгоритм бере до уваги не тільки законні докази, а й моральний бік. «Комп'ютерний суддя» аналізує текст справи, використовуючи «алгоритм машинного навчання» [14].

Цікавим є також факт, що 5 жовтня 2021 року на конференції міністрів юстиції європейських країн «Цифрові технології та штучний інтелект – нові виклики для правосуддя в Європі» один із доповідачів наголосив, що в одній з країн (яка не входить до Ради Європи) під час пандемії 2020 року смертні вироки ухвалювали на відеоконференціях, загалом їх було винесено майже вдвічі більше, ніж за аналогічний період попереднього року [15]. У травні 2020 року видання The Guardian повідомило, що Верховний суд Сінгапуру виніс перший вирок смертної кари в режимі відеоконференції через сервіс Zoom. 37-річного малайзійця Пунітана Дженсана засудили до смерті за контрабанду 28,5 г героїну у 2011-му. Він заперечував свою причетність до злочину [16]. Вважаємо, що такі антиприклади не можуть бути орієнтиром подальшого розвитку цифрових технологій у правосудді.

2. Штучний інтелект як допоміжний елемент у правосудді

Що стосується технологій на основі штучного інтелекту, досвід їх застосування в судо-

вих системах світу поки що незначний, проте в еру швидкого розширення штучного інтелекту в найближчому майбутньому очікується поява досконаліших технологічних систем, які допомагають ухвалювати судові рішення та автоматизувати процес їх прийняття. Це пошукові системи судових рішень прецедентного права, послуги врегулювання спорів у режимі онлайн, допомога у складанні документів, аналіз результату судового розгляду, чат-боти для інформування сторін судового розгляду або надання підтримки під час розгляду тощо. Найважливішим завданням при їх застосуванні є забезпечення прав людини, незалежності, ефективності та стійкості правосуддя. Значущість таких технологій дуже велика – вони сприяють тому, щоб судові сервіси та юридична інформація були доступнішими, а правосуддя – швидким й ефективним. Застосування технологій штучного інтелекту покликане також забезпечити неупередженість рішень, недискримінацію, рівність можливостей, належний судовий захист.

Проте деякі дослідники обґрунтовують свою позицію тим, що штучний інтелект як складова нових програмних продуктів не зможе за своїм внутрішнім переконанням об'єктивно, неупереджено та повно оцінювати докази, щоб винести справедливе рішення, як це зробить живий суддя [17, с. 40]. На нашу думку, безпосереднє вивчення суддею в судовому засіданні поданих доказів є однією з основних засад сучасної судової системи. У ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод закріплено право особи на розгляд справи незалежним та безстороннім судом [18], тобто фактично немає прямої заборони на використання штучного інтелекту в судовому розгляді. Утім, вважаємо, зараз штучний інтелект не здатний здійснювати цю функцію і не може вивчати нюанси кожної справи.

Програми штучного інтелекту можуть застосовуватись як допоміжний інструмент, що сприяє пошуку, аналізу та систематизації необхідної інформації. Проте рівень розвитку штучного інтелекту дозволяє застосовувати його в діяльності низки юридичних фірм.

Залежно від спрямованості діяльності організації штучний інтелект виконує відповідні функції. Це, скажімо, допомога у складанні документів; аналіз (прогноз, оцінна функція); врегулювання суперечок у режимі онлайн; пошукова функція тощо [19, р. 32–34].

У зв'язку з тим, що штучний інтелект успішно застосовується в діяльності юридичних організацій, у 2018-му на 31-му пленарному засіданні Європейська комісія з ефективності правосуддя прийняла Європейську етичну хартію про використання штучного інтелекту в судових системах та навколишніх реаліях (далі – Хартія про використання штучного інтелекту) [20]. Цей акт регламентує використання штучного інтелекту в судовій системі та закріплює його основні принципи: принцип дотримання основних прав; принцип запобігання дискримінації; принцип якості й безпеки, тобто обробка судових рішень та даних супроводжується використанням сертифікованих джерел та нематеріальних даних із застосуванням моделей, розроблених на міждисциплінарній основі, у безпечному технологічному середовищі; принцип прозорості; принцип контролю користувачем, тобто користувач виступає поінформованим учасником та має можливість контролювати свій вибір. Отже, головна ціль Хартії про використання штучного інтелекту – підвищення якості правосуддя шляхом опрацювання алгоритмів судових рішень і даних у межах дотримання основних прав і свобод, які гарантує Європейська конвенція з прав людини [21].

В Україні проблема правового регулювання штучного інтелекту гостро стоїть у сфері юриспруденції, оскільки ні в науковій доктрині, ні в чинному законодавстві немає чіткого розуміння специфіки його правового статусу й діяльності. Частково це поняття закріплено в Законі України «Про захист персональних даних» [22]. А 2020 року уряд України схвалив Концепцію розвитку штучного інтелекту [23]. Серед першочергових проблем, які виникають на шляху до нормального функціонування в галузі штучного інтелекту, у Концепції визначено відсутність або недоско-

налість насамперед правового регулювання штучного інтелекту, недосконалість законодавства про захист персональних даних та відсутність застосування таких технологій у судовій практиці. Для правового закріплення штучного інтелекту в Україні планується масштабна співпраця з міжнародними організаціями та залучення європейського досвіду, зокрема в розробці стандартів захисту прав і свобод учасників таких відносин та Етичного кодексу використання штучного інтелекту [24]. Також у цій сфері було створено Технічний комітет із штучного інтелекту SC N 42 у рамках Міжнародної організації зі стандартизації, що розробляє практики, проекти та доповіді [25].

В Україні залучення штучного інтелекту до ухвалення владних рішень відображено у програмному забезпеченні «Касандра» – Міністерство юстиції використовує її для аналізу можливості повторного порушення закону злочинцем [26]. Крім того, є пілотний проєкт Вищої ради правосуддя щодо розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів із реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні» [27]. Цей проєкт передбачає владний експеримент у формі залучення штучного інтелекту до процесу прийняття судових рішень в адміністративних справах із формальним складом.

3. Нормативно-правова регламентація цифровізації правосуддя в Україні

В Україні прийнято низку загальних і спеціальних нормативно-правових актів, які регламентують застосування цифрових технологій у судовій системі. Їхній розвиток сприяє впровадженню таких інструментів, як: відеоконференцз'язок, електронна подача документів, відстеження руху справи тощо. Та попри позитивне ставлення до розвитку ери цифровізації правосуддя варто виділити проблеми, без розв'язання яких електронне правосуддя не зможе розвиватися.

По-перше, використання застарілих підходів до реалізації системи. А з іншого боку, існує небезпечна тенденція до необдуманого впровадження нових («модних») інформаційних технологій – на круглих столах від прак-

тиків звучать тези про необхідність використання блокчейну, причому більшість з них не має повного уявлення про те, як функціонує ця технологія. Додамо, що блокчейн – це перспективна технологія розподілених реєстрів, яка за своєю суттю суперечить державному управлінню. Вона має і плюси, що роблять її застосування в електронному правосудді привабливим (прозорість, високий ступінь захисту тощо), і обмеження, що ставлять під сумнів саму можливість її застосування (межа технічних можливостей передачі даних тощо). Конструкцій, що дозволяють ввести блокчейн-системи у правове поле, поки не розроблено.

По-друге, відсутність загального інтерфейсу обміну даними. Ця проблема «переплітається» з попередньою. Звісно, це пов'язано насамперед із тим фактом, що однією з державних програм щодо вимог та норм переказу документів у цифровий вигляд не прописано формати зберігання інформації та стандарти електронного документообігу. Відсутність загальних технічних регламентів і стандартів для виробництва державних інформаційних систем спричинює слабку взаємодію окремих модулів і, як наслідок, недостатню міжвідомчу комунікацію.

По-третє, орієнтованість на цифрове середовище зумовлена потребою у відмові від традиційної для нашого законодавства одиниці існування юридично значущої інформації – документа. Нині є можливість значно знизити витрати на стадії підготовки цифрової трансформації [20]. Для цього недостатньо простих сервісів з подачі звернень, потрібна повна відмова від паперового документообігу на користь початкового існування інформації у формі даних. Як ми вже зауважували, у практиці України в державній діяльності спостерігається, так би мовити, «половинчастий» перехід. Наприклад, з 2018 року в Україні діє система подання позовів у цивільні суди в електронному вигляді. Для забезпечення такої можливості було створено модуль «Е-Суд», але в ньому є недопрацювання, які роблять його важкодоступним для простих громадян, деякі процесуальні дії в системі все ще

недоступні і користувач не може їх здійснити. Окрім того, сам інтерфейс складно сконструйований, що робить використання для простого громадянина дуже складним. Через такі недоробки не існує взаємодії, відтак це не спрощує роботу судді, а ускладнює.

По-четверте, захист даних та можливі збої у роботі обладнання. Технічна складова є найважливішою умовою коректного й ефективного функціонування електронного правосуддя. Суди в різних регіонах оснащені не однаково, іноді такий розрив стає критичним. Сучасне програмне забезпечення найчастіше вимагає солідних обчислювальних потужностей та досить широких каналів передачі даних. Наприклад, з урахуванням обов'язковості аудіопротолювання судових засідань збережені обсяги даних скоро обчислюватимуться навіть не терабайт. Крім того, через особливості судової інформації не останньою справою є забезпечення високого ступеня захисту судових систем. Існує можливість маніпуляцій з обладнанням (так звані керовані «несправності»). Посилання на «технічні несправності» можуть використовуватися досить широко, що, зокрема, може звести нанівець потенціал судового аудіозапису, навіть якщо такий аудіозапис обов'язковий або протолювання ведеться автоматично.

По-п'яте, недостатній рівень підготовки юридичних кадрів. Відповідь на багато запитань, що виникають під час забезпечення правового регулювання необхідним високотехнологічним інструментарієм, юристи самостійно дати не зможуть. Тож потрібно орієнтуватися на співпрацю зі спеціалістами в галузі інформаційних технологій (ІТ-спеціалістами). Отже, кореляція юристів з ІТ-фахівцями вкрай важлива для подальшої оптимізації цифрового правосуддя.

Сьогодні в Україні юрист – суто гуманітарна спеціальність, тимчасом як інформаційне право вже зараз перенасичене технічними термінами і поняттями. Юристи та ІТ-фахівці говорять на різних мовах, іноді важко розуміючи один одного. Так, зазвичай юрист не здатний скласти грамотне технічне завдання

на потрібну інформаційну систему, що призводить до незадовільних результатів під час його розробки. Розробники ж схильні думати, що можливо повністю формалізувати правові процеси, зробивши непотрібною юридичну спеціальність. Що ж до електронного правосуддя, то тут низька інформаційна грамотність суддів призводить до недостатньо повного використання навіть наявного в судових систем функціоналу та нерозуміння, які інструменти здатні полегшити діяльність судді. Отже, потрібно перебудовувати юридичну освіту в Україні (у бік поглибленого вивчення інформаційних дисциплін), інакше всі починання у справі регулювання інформаційного простору будуть недостатньо ефективними.

По-шосте, не завжди враховуються особливості цифрового середовища. Вказане раніше співробітництво з ІТ-фахівцями необхідне не тільки в галузі технічного обладнання юристів. Їхня кваліфікована думка важлива і під час ухвалення законів, що регулюють інформаційну сферу, інакше останні не принесуть практичної користі або навіть спричинять серйозне погіршення ситуації в галузі тощо.

Загалом же у сфері електронного правосуддя є чимало проблем. І шляхи їх розв'язання можуть бути такі:

1. Відмова від застарілих технологій у реалізації судових інформаційних систем у сукупності з грамотним підбором та максимально акуратним використанням новітніх технологій (після їх апробації та визначення правового статусу).

2. Випереджувальний характер нормотворчості (по можливості), що визначає правовий статус інформаційних технологій.

3. Створення нормативного блоку, що закріплює норми щодо переведення документів у цифровий вигляд, стандарти обміну даними між державними інформаційними системами, а також технічні регламенти міжвідомчої взаємодії.

4. Відмова від документа як одиниці існування юридично значущої інформації на користь даних.

5. Повноцінне технічне оснащення органів судової влади, зокрема в регіонах, враховуючи

забезпечення сервісного супроводу інформаційних технологій, організацію загальних банків даних та грамотного захисту судової інформації.

6. Перебудова спеціальної юридичної освіти, розширення кількості інформаційних дисциплін.

7. Орієнтованість при інформатизації судової системи на цифрове середовище та облік її особливостей (нейтральність цифрового середовища, можливість копіювання та розповсюдження інформації без втрати точності).

Цифрова трансформація – це тільки один з аспектів судової реформи, що має здійснюватися паралельно із розв'язанням наявних світових проблем іншими, не цифровими, засобами. Аналіз зазначених вище позитивних і негативних чинників дає змогу дійти такого висновку: електронне правосуддя потенційно здатне суттєво підвищити загальну ефективність роботи судової системи, її зручність та доступність правосуддя для громадян і юридичних осіб. Наявні негативні чинники, хоч і можуть ускладнити належне впровадження та функціонування систем електронного пра-

восуддя, можуть бути усунуті лише шляхом набуття відповідного досвіду.

Висновки. Отже, упровадження системи електронного правосуддя є необхідним кроком для забезпечення відповідності вітчизняної судової системи технологічним вимогам сучасності. Наявні проблеми, які ускладнюють цей процес, можна подолати тільки за умови проведення активних дій щодо реформування всієї системи. При цьому, за сьогочасних умов, що особливо гостро продемонструвала пандемія COVID-19 та нинішня війна росії проти України, поставили у залежність від реального впровадження цифрових технологій не лише ефективність держави в цілому та судової влади зокрема, а й саме їх виживання. А втім, цифровізація правосуддя не розв'язує всі проблеми в галузі судової влади, тому судові реформи, розпочаті нашою державою, не повинні обмежуватись цифровізацією та інформатизацією правосуддя, а слугувати каталізатором для подальших позитивних змін у судовій системі та покращення якості реалізації громадянами України своїх прав та свобод.

Список використаних джерел:

1. Про Річну національну програму під егідою Комісії Україна – НАТО на 2021 рік: Указ Президента України В. Зеленського від 11.05.2021 № 189. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189/2021#Text> (дата звернення: 15.01.2023).
2. Каламайко А. Ю. Цифровізація правосуддя та доступ до правосуддя під час COVID. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 14. С. 98–108.
3. Які проблеми може вирішити штучний інтелект в Україні. *Юридична Газета*. 2021. 24 трав. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/yaki-problemi-mozhe-virishiti-shtuchniy-intelekt-v-ukrayini.html> (дата звернення: 15.01.2023).
4. 2020 WJP Rule of Law Index Shows Sustained Negative Slide Toward Weaker Rule of Law Around the World. URL: <https://ceeliinstitute.org/2020-wjp-rule-of-law-index-shows-sustained-negative-slide-toward-weaker-rule-of-law-around-the-world/> (viewed on 15.01.2023).
5. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: монографія. Харків: Право, 2010. 256 с.
6. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Юстиція». URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/justice.pdf> (дата звернення: 15.01.2023).
7. Wu T., Chen M. The Building of Smart Court – Value and Design. *Social Sciences*. 2019. No. 5. P. 106–107.
8. Адміністративістика в умовах цифровізації: теорія, правове регулювання, практика: монографія / авт. кол.: С. В. Ківалов, Л. Р. Біла-Тіунова, Т. А. Латковська та ін. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2022. 800 с.
9. Дія. Держава у смартфоні: офіц. вебсайт. URL: <https://diia.gov.ua/> (дата звернення: 15.01.2023)/
10. Електронний суд: офіц. вебсайт. URL: <https://id.court.gov.ua/> (дата звернення: 15.01.2023).
11. Чалабієва М. Р. «Суд у смартфоні» як штучний інтелект у правосудді: реалії та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 94–96.
12. Гусева В. Перспективи впровадження інноваційних технологій у практику розслідування кримінальних правопорушень. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу*

в умовах воєнного стану. Харків, 2022. С. 170–173. URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/14929/Perspektyvy%20vprovadzhenia_Husieva_2022.pdf?sequence=1 (дата звернення: 15.01.2023).

13. Радутний О. Е. Юридична освіта та сфера надання правових послуг в контексті штучного інтелекту. *Інформація і право*. 2019. № 2. С. 40–54.

14. Робот-суддя. *Закон і Бізнес*. 2017. 25 лют. – 3 берез. URL: https://zib.com.ua/ua/print/127739-kompyuterniy_suddya_peredbachae_rishennya_espl_z_tochnistyu_.html (дата звернення: 15.01.2023).

15. Strojin G. Use of e-devices in judicial proceedings in a Convention-compliant manner. URL: <https://rm.coe.int/intervention-gregor-strojin-2786-0306-9188-v-1/1680a40bb3> (viewed on 15.01.2023).

16. Singapore sentences man to death via Zoom call. URL: <https://www.theguardian.com/world/2020/may/20/singapore-sentences-man-to-death-via-zoom-call> (viewed on 15.01.2023).

17. Доронін І. М. Загрози національній безпеці в умовах цифрових трансформацій та межі державного регулювання. *Соціальна і цифрова трансформація: теоретичні та практичні проблеми правового регулювання*: матер. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 груд. 2020 р.) / упоряд.: О. А. Баранов, В. М. Фурашев, С. О. Дорогих. Київ: Фенікс, 2020. С. 40.

18. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 04.11.1950 / Рада Європи. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 15.01.2023).

19. Susskind R. *Online Courts and the Future of Justice*. Oxford: Oxford University Press, 2019. 398 p.

20. European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment. Adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ (*Strasbourg, 3–4 December 2018*). URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c> (viewed on 15.01.2023).

21. Штучний інтелект у правосудді / Центр демократії та верховенства права. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/shtuchnij-intelekt-pravosuddia/> (дата звернення: 15.01.2023).

22. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 01.02.2023).

23. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 01.02.2023).

24. Токарева К. С. Особливості правового регулювання штучного інтелекту в Україні. *Юридичний вісник*. 2021. № 3 (60). URL: http://www.law.nau.edu.ua/images/Nauka/Naukovij_jurnal/2021/3-60/23.pdf (дата звернення: 01.02.2023).

25. Artificial intelligence ISO/IEC JTC 1/SC 42. *ISO*. URL: <https://www.iso.org/committee/6794475.html> (viewed on 01.02.2023).

26. Штучний інтелект допоможе уникнути повторних злочинів: Мін'юст запускає «Касандру». *Укрінформ*. 2020. 13 верес. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3098629-stuchnij-intelekt-dopomoze-uniknuti-povtornih-zlociniv-minust-zapuskae-kasandru.html> (дата звернення: 01.02.2023).

27. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021–2024 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.05.2021 № 438-р. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 01.02.2023).

References:

1. Pro Richnu natsionalnu prohramu pid ehidoiu Komisii Ukraina – NATO na 2021 rik [About the Annual National Program under the auspices of the Ukraine-NATO Commission for 2021]: Ukaz Prezydenta Ukrainy V. Zelenskoho vid 11.05.2021 № 189. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»* / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189/2021#Text> (in Ukrainian).

2. Kalamaiko, A. Yu. (2020). Tsyfrovizatsiia pravosuddia ta dostup do pravosuddia pid chas COVID [Digitization of justice and access to justice during COVID]. *Yurydychnyi biuleten*, 14 (in Ukrainian).

3. Yaki problemy mozhe vyrishyty shtuchnyi intelekt v Ukraini (2021) [What problems can artificial intelligence solve in Ukraine]. *Yurydychna Hazeta*. 24 trav. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/yaki-problemi-mozhe-virishiti-shtuchnyi-intelekt-v-ukrayini.html> (in Ukrainian).

4. 2020 WJP Rule of Law Index Shows Sustained Negative Slide Toward Weaker Rule of Law Around the World. URL: <https://ceeliinstitute.org/2020-wjp-rule-of-law-index-shows-sustained-negative-slide-toward-weaker-rule-of-law-around-the-world/> (in English).

5. Sakara, N. Yu. (2010). Problema dostupnosti pravosuddia u tsyvilnykh spravakh [The problem of access to justice in civil cases]: monohrafiia. Kharkiv: Pravo (in Ukrainian).

6. Proekt Planu vidnovlennia Ukrainy. Materialy robochoi hrupy «Iustytsiia» [Project of the Recovery Plan of Ukraine. Materials of the working group "Justice"]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/justice.pdf> (in Ukrainian).

7. Wu, T., Chen, M. (2019). The Building of Smart Court – Value and Design. *Social Sciences*, 5 (in English).
8. Kivalov, S. V., Bila-Tiunova, L. R., Latkovska, T. A. ta in. (2022). Administratyvistyka v umovakh tsyfrovizatsii: teoriia, pravove rehuliuвання, praktyka [Administrative science in conditions of digitalization: theory, legal regulation, practice]: monohrafiia. Odesa: Vyd. dim «Helvetyka» (in Ukrainian).
9. Diia. Derzhava u smartfoni [Action. The state in the smartphone]: ofits. vebсайт. URL: <https://diia.gov.ua/> (in Ukrainian).
10. Elektronnyi sud [Electronic court]: ofits. vebсайт. URL: <https://id.court.gov.ua/> (in Ukrainian).
11. Chalabiieva, M. R. (2021). «Sud u smartfoni» yak shtuchnyi intelekt u pravosuddi: realii ta perspektyvy. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 10 (in Ukrainian).
12. Husieva, V. (2022). Perspektyvy vprovadzhennia innovatsiinykh tekhnolohii u praktyku rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen [Prospects for introducing innovative technologies into the practice of investigating criminal offenses]. *Suchasni tendentsii rozvytku kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu v umovakh voiennoho stanu*. Kharkiv. URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/14929/Perspektyvy%20vprovadzhennia_Husieva_2022.pdf?sequence=1 (in Ukrainian).
13. Radutnyi, O. E. (2019). Yurydychna osvita ta sfera nadannia pravovykh posluh v konteksti shtuchnoho intelektu [Legal education and the field of legal services in the context of artificial intelligence]. *Informatsiia i pravo*, 2 (in Ukrainian).
14. Robot-suddia. *Zakon i Biznes*. 2017. 25 liut. – 3 berez. URL: https://zib.com.ua/ua/print/127739-kompyuterniy_suddya_peredbachae_rishennya_espl_z_tochnisty_u_.html (in Ukrainian).
15. Strojın G. Use of e-devices in judicial proceedings in a Convention-compliant manner. URL: <https://rm.coe.int/intervention-gregor-strojin-2786-0306-9188-v-1/1680a40bb3> (in English).
16. Singapore sentences man to death via Zoom call. URL: <https://www.theguardian.com/world/2020/may/20/singapore-sentences-man-to-death-via-zoom-call> (in English).
17. Doronin, I. M. (2020). Zahrozy natsionalnii bezpetsi v umovakh tsyfrovyykh transformatsii ta mezhi derzhavnogo rehuliuвання [Threats to national security in the conditions of digital transformations and the limits of state regulation]. *Sotsialna i tsyfrova transformatsiia: teoretychni ta praktychni problemy pravovoho rehuliuвання: mater. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 10 hrud. 2020 r.) / uporiad.: O. A. Baranov, V. M. Furashev, S. O. Dorohykh*. Kyiv: Feniks (in Ukrainian).
18. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: mizhnar. dok. vid 04.11.1950 [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] / Rada Yevropy. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»* / VR Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (in Ukrainian).
19. Susskind R. *Online Courts and the Future of Justice*. Oxford: Oxford University Press, 2019 (in English).
20. European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment. Adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 3–4 December 2018). URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c> (in English).
21. Shtuchnyi intelekt u pravosuddi [Artificial intelligence in justice] / Tsentr demokratii ta verkhovenstva prava. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/shtuchnyj-intelekt-pravosuddia/> (in Ukrainian).
22. Pro zakhyst personalnykh danykh [About the protection of personal data]: *Zakon Ukrainy vid 01.06.2010 № 2297-VI. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»* / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (in Ukrainian).
23. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini [On the approval of the Concept of the development of artificial intelligence in Ukraine]: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.12.2020 № 1556-r. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»* / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (in Ukrainian).
24. Tokarieva, K. S. (2021). Osoblyvosti pravovoho rehuliuвання shtuchnoho intelektu v Ukraini [Peculiarities of legal regulation of artificial intelligence in Ukraine]. *Yurydychnyi visnyk*, 3 (60). URL: http://www.law.nau.edu.ua/images/Nauka/Naukovij_jurnal/2021/3-60/23.pdf (in Ukrainian).
25. Artificial intelligence ISO/IEC JTC 1/SC 42. *ISO*. URL: <https://www.iso.org/committee/6794475.html> (in Ukrainian).
26. Shtuchnyi intelekt dopomozhe unyknyty povtornykh zlochyniv: Miniust zapuskaie «Kasandru» (2020). *Ukrinform*. 13 veres. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3098629-stucnij-intelekt-dopomozhe-unyknyty-povtornihzlociniv-minust-zapuskae-kasandru.html> (in Ukrainian).
27. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv z realizatsii Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini na 2021–2024 roky [On the approval of the plan of measures for the implementation of the Concept of the development of artificial intelligence in Ukraine for the years 2021–2024]: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12.05.2021 № 438-r. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»* / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2021-%D1%80#Text> (in Ukrainian).

УДК [347.963:35.082.4]:165.74

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-1-9>**Войтенко Антон Борисович,**

аспірант кафедри теорії права,

конституційного та приватного права,

Львівський державний університет внутрішніх справ,

вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6174-499X>**ДЕРЖАВНИЦЬКИЙ ПРАГМАТИЗМ
ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА**

***Анотація.** У статті здійснено аналіз професійної діяльності прокурора в контексті її корисності (потреби) для держави. З огляду на це основним методом дослідження обрано прагматизм, зокрема такі його адаптовані версії, як юридичний прагматизм і державницький прагматизм. На основі розвідок прагматиків у державно-правовій сфері зроблено висновки, що професійна діяльність прокурора є однією зі сфер «локалізації досвіду» встановлення справедливості у процесі судової практики; його знання, вміння, навички, досвід, інтелектуальні й аналітичні зусилля, задіяні для отримання певного очікуваного результату – викриття і покарання винного – стають інструментами, які демонструють потребу цього фахівця для суспільства; а сам прокурор є одним із елементів соціальної системи, що функціонально покликаний вирішувати суспільно значущі проблеми.*

Обстоюється позиція, що прокурор має бути зацікавленим у професійному зростанні й реалізації своїх кар'єрних амбіцій; як має бути зацікавлена у цьому і держава, бо від професіоналізму прокурора залежить якість здійснення правосуддя. Тут особиста вигода (особистісний розвиток) прокурора співпадає з інтересами держави, а державницький прагматизм набуває особистісних властивостей.

Здоровий державницький прагматизм покликаний формувати у державних службовців відповідні цінності, орієнтовані на захист, обстоювання і збереження інтересів держави, а також базовані на національному патріотизмі, професійній відданості та максимальній незалежності.

Загалом філософія державницького прагматизму професійної діяльності прокурора відображає міркування про соціальне зумовлення самої прокуратури (виникнення цієї структури на потребу правової дійсності), а також про пізнавальну функцію (що відображає рівень правових відносин і якість їх регулювання), соціальну цінність (функціональне призначення) та соціальну доцільність (корисність, потребу для держави та громадян) прокуратури.

Ключові слова: держава, державницький прагматизм, прокурор, соціальна цінність, соціальна доцільність.

Voitenko Anton. STATE PRAGMATISM OF THE PROSECUTOR'S PROFESSIONAL ACTIVITY

***Abstract.** The article analyzes the professional activity of the prosecutor in the context of its usefulness (necessity) for the state. In view of this, pragmatism, in particular its adapted versions such as legal pragmatism and state pragmatism, was chosen as the main research method. Based on the investigations of pragmatists in the state-legal sphere, the conclusions were made that the professional activity of the prosecutor is one of the spheres of 'localization of experience' of establishing justice in the process of judicial practice; his knowledge, abilities, skills, experience, intellectual and analytical efforts used to obtain a certain expected result – exposure and punishment of the guilty – become tools that demonstrate the need for this specialist for society; and the prosecutor himself is one of the elements of the social system, which is functionally called to solve socially significant problems.*

The position is argued that the prosecutor should be interested in professional growth and realization of his career ambitions; how the state should also be interested in this, because the quality of the administration of justice depends on the professionalism of the prosecutor. Here, the personal benefit (personal development) of the prosecutor coincides with the interests of the state, and state pragmatism acquires personal properties.

Healthy statesmanship pragmatism is designed to form appropriate values in civil servants, oriented to the protection, defense and preservation of the interests of the state, as well as based on national patriotism, professional devotion and maximum independence.

In general, the philosophy of state pragmatism of the prosecutor's professional activity reflects considerations about the social conditioning of the prosecutor's office itself (the emergence of this structure due to the need for legal reality), as well as about the cognitive function (which reflects the level of legal relations and the quality of their regulation), social value (functional purpose) and social expediency (usefulness, necessity for the state and citizens) of the prosecutor's office.

Key words: state, state pragmatism, prosecutor, social value, social expediency.

Вступ. З огляду на міжнародні та національні стандарти оцінювання професійної діяльності прокурора треба визнати, що до уваги беруться найважливіші критерії. Одним із таких критеріїв є незалежність, адже він демонструє вміння прокурора утримуватися від будь-якого небажаного (чи навіть законодавчо забороненого) впливу. А оскільки основне професійне завдання прокурора передбачає представлення здебільшого державного обвинувачення у суді, то треба говорити про його незалежність не тільки *від* чогось, а й *здля* чогось (для об'єктивності та неупередженості виконання делегованих державою функцій, тобто для реалізації державницького пріоритету у професійній діяльності). Іншими словами, йдеться про незалежність як критерій оцінки професійної діяльності прокурора на предмет її корисності (потрібності) для держави.

Матеріали і методи. Користь (потрібність, доцільність) є основним концептом доктрини прагматизму; цей підхід оцінює все (зокрема, ідеї, судження, гіпотези, теорії, системи та ін.) відповідно до їх здатності задовольняти соціальні потреби та інтереси людини, спільноти, держави, людства тощо. Прагматизм стає дедалі найбільш застосовуваним методом з-поміж інших методологічних підходів у сфері правознавства та юридичної практики, акцентуючи на регулятивному призначенні права і благородній місії тих, хто реалізує право (зокрема прокурорів). Поняття «юридичний прагматизм» стає функціонально зорієнтованим. Тож застосування доктрини прагматизму для вивчення професійної діяльності прокурора в контексті його значущості в суспільстві й державі видається цілком закономірним і навіть необхідним.

До того ж, цілком очевидно, що йдеться про «державницький прагматизм» як метод демонстрації корисності для держави. Тут не

слід плутати слова «державний» і «державницький», адже вони словотвірно і семантично споріднені з іменником «держава», однак різняться за значенням: державний – той, що належить державі, символізує її сутність (державними можуть бути: власність, кошти, мова, підприємство, політика, службовець, герб, гімн, прапор); а державницький – пов'язаний зі словом «державник», що означає того, кому дорогі інтереси держави, хто вболіває за її долю (державницькими вважаються: підхід, ідеологія, ідеї, мислення, сили, позиція, погляди, функція) [1, с. 215]. Тож у застосунку до професійної діяльності прокурора, основною функцією якого є підтримання державного обвинувачення у суді, тобто того, кому доручено представляти і захищати інтереси держави, доречно послуговуватися саме методом державницького прагматизму (тест на корисність для інтересів держави).

Основний методологічний посыл прагматиків зорієнтований на діяльності як сукупності прояву тих чи інших дій («прагма» у перекладі з грецької означає «дія», «практика» [1, с. 917], тому «прагматизм» майже дослівно можна вважати «філософією корисної дії»).

Результати. Ці ідеї розвинуті у напрацюваннях відомих мислителів, серед яких найбільш «придатними» для вивчення юридичної практики є «філософія життя Ф. Ніцше з його окресленням завдань науки як нової практичної розцінки культурних ідеалів, символічна логіка Ч. Пірса, соціальний біхевіоризм Дж. Г. Міда, прагматизм як нова назва старих методів мислення В. Джеймса, психологія мислення Дж. Дьюї, а також власне юридичний прагматизм О.В. Холмса – предтечі американського правового реалізму, Р. Паунда – автора теорії «дедуктивно-механічної юриспруденції», С. Франка, який вва-

жав прагматизм гносеологічним ученням, та інших, хто представляє так звану «реалістичну школу» права» [11, с. 169].

Саме Дж. Дьюї закріпив позицію, що прагматизм є найефективнішим методом вирішення соціальних проблем. Головною категорією його «інструментальної логіки» є так звана «проблематична ситуація» як «локалізація досвіду», тобто виокремлення певної частини досягнутого досвіду, що стала проблемною, і зосередження зусиль інтелекту на пошуку шляхів її пояснення, а отже, і вирішення [7].

За цією теорією професійна діяльність прокурора є однією зі сфер «локалізації досвіду». Йдеться про досвід викриття протиправності, доведення вини та покарання винного. Це невід'ємна частина загальнодержавного досвіду відновлення соціальної справедливості. Власне ця «проблемна ділянка» (представництво сторони обвинувачення) вирішується через здійснення прокурором певних процесуальних та інших дій, спрямованих на захист інтересів держави або окремої особи. Такою особою може бути громадянин України, іноземець чи особа без громадянства, якщо вони не спроможні самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист (п. 2 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» [15]). А щодо держави, то йдеться про випадки, коли порушені або є загроза порушити інтереси держави, а захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу (п. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» [15]). Тож йдеться про справді проблемні випадки (ситуації, обставини), вирішення яких доручено відповідним кваліфікованим фахівцям. Тут

знання, вміння, навички, досвід, інтелектуальні й аналітичні зусилля прокурора, задіяні для отримання певного очікуваного результату – викриття і покарання винного, – стають тими інструментами, які здатні забезпечити успіх у вирішенні ситуації, а отже, демонструють потрібність цього фахівця для суспільства. Державницький прагматизм дій прокурора цілком очевидний.

Ці ідеї традиційного прагматизму розвинули неопрагматики, зокрема Дж. Мід зі своєю концепцією «розумного контролю над соціальним досвідом», згідно з якою аналіз поведінки кожного індивіда розглядається не відокремлено, а в кожному конкретному випадку – як частина соціального акту (він називає цей напрям «соціальним біхевіоризмом»), для якого характерним є проголошення домінування впливу зовнішніх чинників на поведінку людини) [12].

Про вплив соціальних чинників на професійну діяльність прокурора йшлося у попередніх розділах. Однак у цьому контексті варто ще раз наголосити на зацікавленості суспільства і держави саме у таких (як сторони обвинувачення), а не інших (не властивих прокурорській практиці) діях. Саме така зацікавленість є формою очікуваного результату (запрограмована мета, якої треба досягти), правопорушення в такій ситуації – це соціальний стимул (чи радше подразник), який викликає певну реакцію (відповідні дії прокурора – скажімо, збір інформації, участь у розгляді справи чи у виконавчому провадженні, залучення кваліфікованих спеціалістів та експертів, подання апеляційної чи касаційної скарги тощо). Такий соціальний біхевіоризм відверто демонструє державницький прагматизм професійної діяльності прокурора.

Розвиваючись, прагматизм як суб'єктивно-ідеалістичне філософське вчення запропонував повністю «реконструювати філософію», зробивши її основним методом для вирішення тих проблем, які для людини постають життєво необхідними. Прагматизм пропонує розглядати мислення лише як засіб для пристосування організму до середовища з метою успішної діяльності. Функція думки полягає

у виборі засобів, які необхідні для досягнення мети [2].

Треба визнати, що професійна діяльність прокурора також виробила і реалізує своєрідну практичну філософію, яка тісно пов'язана з проблемами життєдіяльності держави, суспільної моралі, пізнання природи суспільних відносин і механізму управління ними. Професійна діяльність прокурора є засобом раціоналізації цих суспільних відносин через ізоляцію непотрібного елемента (правопорушника) та відновлення функціонування соціальної системи. Прокурор є одним із тих елементів цієї системи, що функціонально покликані вирішувати суспільно значущі проблеми. Від мислення прокурора (а отже, вміння вирішити правову ситуацію) залежить задоволення законних інтересів громадян або й держави загалом. Отже, державницький прагматизм і є тією практичною філософією професійної діяльності прокурора.

В. Джеймс та Ф. Шиллер також запропонували своє розуміння завдань філософії. На їхню думку, філософські міркування попередників були відірвані від проблем, які тісно пов'язані із буденним життям людини. Натомість основною ідеєю прагматизму постає філософування саме через діяльність суб'єкта і сприйняття ним світу [2]. Абстрагуючись від цього, є підстави стверджувати, що філософія професійної діяльності прокурора власне має відображати міркування про соціальне зумовлення самої прокуратури (виникнення цієї структури на потребу правової дійсності), а також про пізнавальну функцію (що відображає рівень правових відносин і якість їх регулювання), соціальну цінність (функціональне призначення) та соціальну доцільність (корисність, потрібність для держави та громадян) прокуратури.

Оскільки прокурорська практика реалізується через суб'єктів-виконавців (прокурорів), то варто звернути увагу на особистісний контекст прагматизму їх професійної діяльності. Адже кожна свідома людина, як доводив у своїй теорії В. Джеймс, завжди творчо пізнає світ, ставить перед собою визначені цілі та вперто досягає успіху. Особистість у

філософії прагматизму відзначається мобільністю, практичною кмітливістю, діловитістю, переконанням у тому, що з будь-якою проблемою можна впоратися [4; 5]. Тож особистісні характеристики прокурора є також важливим чинником у демонстрації державницького прагматизму прокурорської діяльності.

Однак при цьому треба враховувати різницю між поняттями «особистісні» та «особисті». Бо якраз особисті емоції, враження, оцінки, погляди тощо є неприйнятними у професійній діяльності прокурора. Підтвердженням цьому можна вважати нормативно закріплені вимоги щодо поведінки прокурорів: «Прокурор діє на підставі закону, неупереджено, незважаючи на приватні інтереси, особисте ставлення до будь-яких осіб, на свої ідеологічні, релігійні або інші особисті погляди чи переконання» (п. 1 ст. 21 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів [9]). Але натомість у професійній діяльності прокурора має значення його особистий зовнішній вигляд, щодо якого також встановлені певні нормативні вимоги: «Прокурор під час виконання службових обов'язків має дотримуватися ділового стилю одягу, який вирізняється офіційністю, стриманістю та акуратністю» (п. 2 ст. 20 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів [9]). Те саме стосується і манери спілкування: «У відносинах з іншими учасниками судочинства прокурор повинен дотримуватися ділового стилю спілкування, виявляти принциповість і витримку» (ст. 27 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів [9]). Загалом прокурор має володіти низкою характеристик, які можуть бути сформовані ще під час професійного навчання, а можуть формуватися упродовж усієї професійної діяльності. До таких характеристик, скажімо, належать: добросовісність і дисциплінованість (описано серед основних принципів професійної етики та поведінки прокурорів – ст. 4 Кодексу [9]); сумлінність і відповідальність, ініціативність і комунікабельність (ст. 15 Кодексу [9]); вихованість і культура поведінки (ст. 16 Кодексу [9]); коректність і пристойність (ст. 21 Кодексу [9]) тощо.

Саме такі особистісні характеристики прокурора формують комплекс його професіоналізму, що допомагає йому якісно виконувати свої професійні завдання та сприяє реалізації його функціонального призначення. Іншими словами, прокурор має бути зацікавленим у формуванні в собі таких характеристик, щоб професійно зростати і зреалізувати свої кар'єрні амбіції; як має бути зацікавлена у цьому і держава, бо від професіоналізму прокурора залежить якість судового процесу, а отже, здійснення правосуддя. Тут особиста вигода (особистісний розвиток) прокурора співпадає з інтересами держави, державницький прагматизм набуває особистісних властивостей. Це можна пояснити позицією Ф. Шиллера, який вважав прагматизм тим методом, який допомагає визначати ставлення до дійсності, знаходити вихід з будь-якої ситуації. Прагматизм є не теорією, а методом, шляхом, знаряддям для подальших дій [2].

Треба визнати, що прагматизм вже став невід'ємною частиною людської життєдіяльності, основою інтелектуальних зусиль людини: людина завжди надаватиме перевагу тому, в чому більше зацікавлена, що задовольнить її потреби, від чого вона матиме користь. Філософію прагматизму здебільшого визнають люди з аналітичним мисленням, ті, хто прагне перевести вивірені концептуальні положення у площину практичної діяльності. Мова прагматичної філософії повинна бути чіткою, ясною, виваженою, як будь-яка справа, яка логічно продумана і завершена позитивним результатом. Тож концепція державницького прагматизму професійної діяльності прокурора також має бути зрозумілою, але водночас до певної міри категоричною і безкомпромісною. Зокрема, якщо йдеться про прагматизм окремих професійних обмежень щодо прокурора, зокрема таких як необхідність додержання принципу політичної нейтральності.

Задум поєднання юридичної практики з державницьким прагматизмом дещо зумовлений вже наявною і до певної міри визнаною концепцією юридичного прагматизму.

Ідея застосування прагматизму в юриспруденції належить уже згадуванім В. Джеймсу

та Дж. Дьюї, а також представникам соціологічної школи й аналітичного прагматизму Р. Паунду, К. Левелліну, С. Франку, О. В. Холмсу та іншим ученим, які виробили і запропонували свої підходи до оцінки права та його місця у суспільному житті. Так, скажімо, В. Джеймс, описуючи прагматичну концепцію загалом, наголошує на можливості використовувати її суто в ракурсі практицизму, особливо щодо соціальних явищ і, зокрема, таких феноменів, як право і правова діяльність [4].

Особливість прагматичної методології в даному контексті полягає у тому, що вона орієнтує не лише на вивчення правової норми чи навіть юридичної практики як таких (ізолювано), а на їх соціальну значущість, тобто прагне визначити їх здатність слугувати злободенним потребам людини. Цей аспект прагматичного підходу О. Балинська та В. Яценко вважають реальним і необхідним для врахування у юриспруденції, адже його реалізація може бути втілена шляхом певної гармонізації між публічним і приватним правом, коли особисті інтереси людини повинні поєднуватися з громадянським обов'язком і навпаки [11, с. 179].

Сучасні неопрагматики, представники так званої «реалістичної школи права», висунувши тезу проти диктату нормативності права, водночас голосно задекларували його соціальну місію – як регулятора й основного чинника контролю суспільних відносин. Ці інструменталістські рекомендації Дж. Дьюї втілюються в практиці застосування методології сучасного юридичного прагматизму [11, с. 180].

Ще одним прихильником застосування у праві методу прагматизму є Р.М. Дворкін – один із провідних представників сучасної англо-американської правової думки, чий погляд продовжують впливати на філософію права, політики та моралі сучасних суспільств. Радикальні позитивісти можуть заперечувати проти доцільності застосування філософських концепцій у таких прикладних сферах дослідження, як вивчення професійної діяльності прокурора. Проте саме позиція цього мислителя може не тільки спростувати

їхні міркування, а й довести їм безпосередню користь філософії для юридичної практики. Так, на думку Дворкіна, «правова філософія – це не другорядна дисципліна, метою якої є звичайне розмірковування, радше, вона являє собою нерв, яким послуговуються розмірковуючи про право» [8, с. 53].

За Р. Дворкіним, у юриспруденції США й Великобританії існують три конкуруючі концептуальні програми реалізації, або «пошуку» права, які по-різному відповідають на запитання щодо того, якою мірою минуле визначає майбутнє; іншими словами, те, що вже є (право) вирішує те, що має настати (вирішення справи, відновлення справедливості тощо). До таких програм він відносить конвенціоналізм (що базується на висновках позитивізму), прагматизм (на основі якого сформувався правовий реалізм) та інтегральну програму (що виходить із уявлення про «право як про цілісність») [14, с. 292].

При цьому прагматизм Дворкіна дещо відрізняється від концепцій аналога його попередників. Він називає прагматизм «негативною програмою тлумачення». Це програма розуміння права, яке не визнає попереднього закріплення прав і обов'язків у нормативних текстах, що заперечує пріоритет і необхідність прийняття минулих правових рішень. Читаючи Дворкіна, сучасні українські правознавці переказують: «Прагматисти вважають, що судді встановлюють права й обов'язки, що вже начебто існують у дійсності, керуючись лише обставинами справи, навіть всупереч минулим рішенням, якщо це уявляється більше корисним для суспільства. Таким чином, для прагматиків домовленості у минулому менш значимі, ніж чесність судді і відчуття справедливості у вирішенні справ. Для прагматиків основою державного примусу є судові рішення. Визначальним чинником є здатність винесеного рішення покращити суспільний добробут. Судді виступають як представники держави, які здатні приймати рішення, що безпосередньо дають справедливі результати. У цьому сенсі державний примус виправданий завжди, якщо при цьому отримуються справедливі результати» [16]

І хоча сам Дворкін вважав прагматизм, зрештою, як і конвенціоналізм, неадекватним підходом до сприйняття права, висуваючи як альтернативу інтегральну програму, однак попередньо наведене його розуміння прагматизму якраз відображає філософію професійної діяльності прокурора (якщо сприймати його нарівні із суддею). Зважаючи на те, що Дворкін аналізує право США та Великобританії (країни із англо-саксонської правової сім'ї та прецедентною правовою практикою), то для нього цілком «неадекватним» виявляється невизнання попередньо прийнятих рішень суду, бо прецедент визнається основним джерелом права (випадок або подія, що відбулися у минулому є прикладом або підставою для аналогічних дій тепер). А для України (країни з романо-германської правової сім'ї та із домінуванням закону з-поміж інших джерел права) пріоритет обставин розглядуваної зараз справи порівняно з рішеннями у минулих справах вважається абсолютно адекватним, бо вбачається доцільність у вирішенні кожної окремої справи індивідуально. Тож користь дій прокурора полягає у тому, що він не керуватиметься минулими рішеннями суду, а чесно й неупереджено з'ясовуватиме обставини щодо конкретної справи, виступатиме представником держави, здатним приймати справедливі рішення та обстоювати виправданий державний примус. А це якраз і є проявом державницького прагматизму.

Треба зауважити, що ідеї прагматизму набули значного поширення та результативно розвиваються не тільки у правовій практиці США та Великобританії, а й у всіх сучасних цивілізованих державах світу. Правовий прагматизм, як і класичний, ґрунтується на інтелектуальному, осмисленому сприйнятті правової дійсності, на розвиненому світогляді особи, яка приймає рішення, а не на уніфікованій системі постулатів. Як показує розвиток новітньої правової юридичної думки, на цих постулатах класичного прагматизму сформувалася складна система ідей, що застосовуються у всіх сферах людського знання і досвіду [13, с. 73]. Справді, прагматизм набуває дедалі більшого впровадження, аж до

набуття загальних рис самим поняттям «прагматик», під яким розуміють людину, яка все робить тільки з точки зору доцільності, вигоди та якій не притаманні необдумані витівки. І коли в побутовому контексті це поняття має дещо негативне забарвлення (особиста вигода не завжди сприймається однозначно), то прокурор-прагматик як законний представник держави зі сторони обвинувачення уособлює виключно ціннісний аспект (державної, а отже, всезагальної правомірної вигоди). Це ще один нюанс реального державницького прагматизму.

Своєрідною реакцією на контекст цих ідей можна вважати позицію українського дослідника-прагматика С. Кравченка, який вважає, що загальний напрям прагматизму полягає у прагненні викрити правові забобони і фетиші. Визначальні принципи правового прагматизму він знаходить у твердженні О.В. Холмса про те, що не можна вважати закон легітимним тільки на підставі того, що він був прийнятий у часи Генріха IV, тим більше, якщо причини та обставини, для регулювання яких він був сформульований, давно не існують і закон застосовується виключно в чинність сліпого копіювання минулого законодавства [10]. І хоча це твердження до певної міри заперечує «романо-германський» прагматизм через пріоритет норми права над прецедентом, але саме цей контекст демонструє вагомість прагматизму в стимулюванні права до постійного розвитку і вдосконалення через урахування потреб адекватного нормативного врегулювання суспільних відносин. У своїй професійній діяльності прокурор має вміти виявляти брак (недостачу, відсутність) певної норми права, що відповідала б обставинам конкретного правового випадку, та шукати виходу через аналогію законодавчих положень і водночас виступати із законодавчою ініціативою щодо задоволення потреб соціуму. Такий контекст державницького прагматизму професійної діяльності прокурора може видатися дещо незвичним, оскільки ця сфера правозахисних функцій держави не наділена законотворчими повноваженнями, проте й категорично не обмежена можливістю бути ініціатором допо-

внення чи вдосконалення нормативно-правового матеріалу.

Фактично додержання методології правового прагматизму почало домінувати не тільки в межах юридичної практики, а й наукової правової думки. Це проявляється у підвищеній увазі науковців до вивчення конкретних фактів, явищ, дій чи подій, у прийнятті ними практичних (дієвих) рішень і рекомендацій щодо різних життєво важливих проблем, у прагненні концептуально налаштувати правосуддя на домінування принципів демократії, консенсусу і соціальної справедливості, а також у багатьох інших інноваціях і трансформаціях, що мали єдину спільну основу – практицизм (доцільність, корисність, потрібність).

У контексті даного дослідження доречно також зауважити, що прагматизм стає методологією не тільки розуміння та врегулювання правової дійсності, а навіть державотворення. «Нині в українському суспільстві спостерігаємо своєрідну конкуренцію історичних моделей прагматизму, який сповідують лідери всіх серйозних політичних сил і зміст якого кожен розуміє по-своєму та ще й інколи формулює не зовсім виразно. В результаті збентежена громадськість здебільш змушена споживати своєрідний кон'юнктурний конгломерат новітніх підходів і застарілих звичок. Потреба прагматичної і зваженої оцінки загальнонаціональних перспектив стала занадто очевидною», – так вважав О. Горенко ще двадцять років тому [3, с. 29]. Тож, якщо прагматизм вже доволі тривалий час і доволі чимало науковців визнають чи не найголовнішим підходом до налагодження й провадження державотворчих процесів, то юриспруденція аж ніяк не може бути винятком.

Співвідношення прагматизму із ціннісними орієнтаціями є проблемою багатьох (якщо не сказати, що практично всіх) сфер життєдіяльності суспільства, аналогічно як і співвідношення раціонального й емоційного, формально-юридичного та морально-етичного. Особливо це відчувається, коли йдеться про державницький прагматизм і особистісні цінності тих, хто покликаний виконувати функції держави та представляти її інтереси

(як-от прокурор). У такій ситуації дуже важливо, щоб ціннісні орієнтації як елементи внутрішньої структури особи (прокурора) були сформовані й закріплені позитивним досвідом під час соціалізації, професійної адаптації та знаходили підтвердження у процесі всієї професійної діяльності.

Аналізуючи прагматизм як фактор впливу на ціннісні орієнтації сучасної молоді в Україні, О. Чижова зауважила, що «прагматичні орієнтири на ціннісні орієнтації молодого покоління проявляються у ситуаціях, які зумовлюють подальше прагматичне життя майбутніх фахівців. Отже, прагматизм посилює вплив на ціннісні орієнтації, які забезпечують цілісність особистості молодої людини, визначають структуру її свідомості і стратегії прагматичної діяльності. Ціннісні орієнтації проявляються також через оцінки, які молода перспективна людина дає собі, іншим через її вміння приймати рішення і виходити з проблемних ситуацій, керуючись прагматичними орієнтирами» [17]. Тож прагматизм обов'язково має бути присутнім у процесі становлення молодої особи, щоб вона могла зіставити засвоєні знання зі своїми потребами, прагненнями, амбіціями, а на основі цього – визначити життєві пріоритети (приватні, соціальні, професійні, громадянські тощо).

Саме такий механізм прагматичного формування особистих цінностей властивий буквально всім людям. Тож здоровий державницький прагматизм здатний сформувати у майбутніх державних службовців відповідні цінності, орієнтовані на захист, обстоювання і збереження інтересів держави. Тільки при цьому важливо, щоб це був «правильний» державницький прагматизм, базований на національному патріотизмі, професійній відданості та максимальній незалежності.

Про ці принципи у застосунку до прокурорів написано і сказано чимало, однак акцентування, що політичну незалежність можна розглядати як чинник державницького прагматизму в їх професійній діяльності, поки не було. Проте саме цей принцип прокурорської практики – політична нейтральність – є одним

із найважливіших показників значущості прокурора у належному функціонуванні держави.

Д. Добровольський пропонує розглядати незалежність прокуратури за такими критеріями: 1) об'єктивний, який передбачає створення в державі таких умов функціонування прокуратури, що мінімізують можливості незаконного втручання; 2) суб'єктивний, який, у свою чергу, поділяється на два підвиди: а) внутрішній, коли прокурори повинні почувати себе незалежними при здійсненні покладених на них завдань; б) зовнішній, коли громадяни повинні бути переконані у тому, що органи прокуратури функціонують без незаконного впливу на їх організацію та діяльність [6]. З огляду на це можна стверджувати, що ці різні критерії незалежності прокуратури (а отже, і прокурорів) демонструють взаємозв'язок із різними типами прагматизму. Так, об'єктивний критерій цілком логічно зумовлений державницьким прагматизмом (держава, будучи зацікавленою у тому, щоб ніхто ніяким чином не впливав на професійні рішення прокурора, законодавчо заборонила це). За цією логікою, суб'єктивний критерій мав би відображати певну особистісну зацікавленість. На перший погляд, так і є, однак із суттєвою ремаркою: особистості у двох підвидах суб'єктивного критерію різні (внутрішній суб'єктивний прагматизм стосується власне прокурора, який зацікавлений демонструвати свою політичну незаангажованість і приймати рішення не залежно ні від кого, а зовнішній – усіх інших громадян (і водночас кожного з них зокрема), які хочуть бути певними в об'єктивності дій прокурора, а отже, відчувати свою захищеність від свавілля правопорушників через їх належне покарання).

Розвиваючи думку про доцільність незалежності прокуратури, Д. Добровольський доводить, що саме Генеральний прокурор відіграє важливу роль у функціонуванні прокурорської системи, а отже, питання забезпечення його незалежності тісно пов'язане з реалізацією засади незалежності прокуратури в цілому та кожного прокурора зокрема. При цьому він наголошує на прагматичній важливості гарантії діяльності Генерального прокурора щодо

незалежності (самостійності), політичної нейтральності та особистої безпеки [6]. Отже, незалежність та, зокрема, політична нейтральність (яка є одним із видів незалежності) у професійній діяльності вважається вагомим показником службової професійності Генпрокурора. Таке виокремлення принципу політичної нейтральності зовсім не випадкове. Адже Генеральний прокурор – це не тільки керівник прокуратури, це особа політична (він представляє прокуратуру у відносинах з органами державної влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, особами, підприємствами, установами та організаціями, а також прокуратурами інших держав та міжнародними організаціями – п. 1 ч. 1 ст. 9 Закону України «Про прокуратуру» [15]; до того ж, Генеральний прокурор призначається на посаду Президентом України за згодою Верховної Ради України – ч. 1 ст. 40 цього Закону [15]). Тож, навіть будучи настільки політично значущим, Генпрокурор має залишатися політично нейтральним, не надаючи переваги жодній політичній силі та водночас додержуючи загальнодержавної політики. Таке ж безапеляційне правило стосується абсолютно всіх прокурорів.

Висновки. На основі цього можна резюмувати, що саме політична нейтральність є тим критерієм, що відображає найвищий – державницький – рівень підходу до оцінки професійної діяльності прокурора, оскільки демонструє одну з особливостей прокурорської практики в умовах необхідності реальної підтримки демократичної правової держави, а також гарантує відповідний рівень ефектив-

ності й результативності служби прокурорів та системи органів прокуратури загалом.

Отже, йдеться про так званий державницький прагматизм прокурора (і прокуратури), що в умовах сучасної вкрай складної соціально-політичної ситуації в Україні вимагає від них прозорих публічних дій задля гарантування безпеки громадянам, збереження правопорядку та законності в державі. Особливість такого підходу – це чітка орієнтація на корисність результату, в даному випадку – результату діяльності прокурора та функціонування прокуратури, що передбачає активне втручання у правову дійсність із прогнозуванням імовірного напрямку подальшого розвитку подій і самої правової дійсності загалом. Практична корисність діяльності прокурора, яка задовольняє інтереси окремих громадян та / або держави (залежно від ситуації), визначає його цінність, необхідність для держави у врегулюванні певних суспільних відносин. За такого підходу професійна діяльність прокурора має бути досконалою, доцільною, ефективною, а отже, корисною. Тут професійна діяльність прокурора виступає засобом адекватного реагування на проблеми реальних правовідносин, а через це – інструментом вдосконалення правової дійсності. Державницький прагматизм професійної діяльності прокурора передбачає, з одного боку, суспільну доцільність, соціальну гармонію, конструктивну раціональність і діяльнісний (функціонально орієнтований) ефект прокуратури загалом, а з іншого боку – компетентність і професійність дій кожного окремого прокурора.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
2. Гончарук Т.В., Шумка М.Л. Основні ідеї прагматизму: істинність чи корисність. *Філософія фінансової цивілізації. Людина у світі грошей*: матеріали міжнародних філософсько-економічних читань. Львів, 2010. С. 326–332.
3. Горенко О. Державотворчий прагматизм у відкритому суспільстві. *Політичний менеджмент*. № 1. 2003. С. 29–36.
4. Джеймс В. Прагматизм / укр. пер. П. Насади. Київ : Альтернативи, 2000. 142 с.
5. James W. What is Pragmatism? / A. Blunden ed. Harvard UP, 2005. 2193 p.
6. Добровольський Д.М. Незалежність як засада організації та діяльності органів прокуратури : дис. канд. юр. наук : 12.00.10 – судоустрій, прокуратура та адвокатура. Одеса, 2017. 195 с.
7. Дьюї Дж. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук (гол. ред.) та ін. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

8. Calsamiglia A. Dworkin and the focus on integrity. Arch fur Rechts-u. Sozialphilosophie. Wiesbaden, 1994. Bd. 80. № 1. S. 52–65.
9. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів, затверджений всеукраїнською конференцією прокурорів. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text>.
10. Кравченко С.С. Взаємозв'язок теорії правового реалізму і правового прагматизму у філософії США. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 470–477.
11. Методологія сучасного правознавства: посібник / О.М. Балинська, В.А. Яценко; за заг. ред. О.М. Балинської. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 372 с.
12. Мід Дж. Г. Дух, самість і суспільство. З точки зору соціального біхевіориста. Київ : Український Центр духовної культури, 2000. 416 с.
13. Mintz J. A. Some Thoughts on the Merits of Pragmatism. Boston College School of Law, 2004. 117 p.
14. Проблеми тлумачення правових норм: посібник / автор-упорядник О.М. Балинська. Львів : ЛьвДУВС, 2021. 392 с.
15. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. №1697-VII (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.
16. Удовіка Л.Г. Інтегральна програма тлумачення права. Р. Дворкіна. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 50. С. 22–30.
17. Чижова О.М. Політичний прагматизм як фактор впливу на ціннісні орієнтації сучасної молоді в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2015. Вип. 18. С. 109–113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_022_2015_18_22.

References:

1. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrains'koi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / Compendium. and heads ed. V.T. Busel Kyiv; Irpin: VTF 'Perun', 2004. 1440 p. [in Ukr.]
2. Honcharuk T.V., Shumka M.L. Osnovni idei prahmatyzmu: istynnist' chy korysnist' [The main ideas of pragmatism: truth or utility]. *Philosophy of financial civilization. Man in the world of money: materials of international philosophical and economic readings*. Lviv, 2010. P. 326-332. [in Ukr.]
3. Gorenko O. Derzhavotvorchy prahmatyzm u vidkrytomu suspil'stvi [State-building pragmatism in an open society]. *Political management*. No. 1. 2003. P. 29-36. [in Ukr.]
4. James V. Prahmatyzm [Pragmatism] / Ukrainian trans. P. Nasady. Kyiv: Alternatives, 2000. 142 p. [in Ukr.]
5. James W. What is Pragmatism? / A. Blunden ed. Harvard UP, 2005. 2193 p.
6. Dobrovolskyi D.M. Nezalezhnist' yak zasada orhanizastii ta diyal'nosti orhaniv prokuratury [Independence as the basis of the organization and activity of the prosecutor's office]. Dissertation for obtaining the scientific degree of candidate of legal sciences. Specialty 12.00.10 – judiciary, prosecutor's office and advocacy. Odesa, 2017. 195 p. [in Ukr.]
7. Dewey J. filosof's'kyi enstyklopedychnyi slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary] / V. I. Shinkaruk (chief editor) and others. Kyiv: Abris, 2002. 742 p. [in Ukr.]
8. Calsamiglia A. Dworkin and the focus on integrity. Arch fur Rechts-u. Sozialphilosophie. Wiesbaden, 1994. Bd. 80. No. 1. S. 52–65.
9. Kodeks profesiinoyi etyky ta povedinky prokuroriv [The Code of Professional Ethics and Conduct of Prosecutors], approved by the All-Ukrainian Conference of Prosecutors. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text> [in Ukr.]
10. Kravchenko S. S. Vzayemozviazok teorii pravovoho realizmu I pravovoho prahmatyzmu u filosofii SSHA [The relationship between the theory of legal realism and legal pragmatism in the philosophy of the United States]. *Actual problems of the state and law*. 2011. Issue 60. P. 470–477. [in Ukr.]
11. Metodolohiya suchasnoho pravoznavstva [Methodology of modern jurisprudence] / O. M. Balynska, V. A. Yashchenko; in general ed. O. M. Balynska. Lviv: LvDUVS, 2018. 372 p. [in Ukr.]
12. Mead, J. G. Duh, samist' I suspil'stvo. Z tochky zoru sostial'noho bihevoirsta [Spirit, self and society. From the perspective of a social behaviorist]. Kyiv: Ukrainian Center of Spiritual Culture, 2000. 416 p. [in Ukr.]
13. Mintz J. A. Some Thoughts on the Merits of Pragmatism. Boston College School of Law, 2004. 117 p.
14. Problemy tлумachennia pravovyh norm [Problems of interpretation of legal norms] / author-compiler O.M. Balynska Lviv: LvDUVS, 2021. 392 p. [in Ukr.]
15. Pro prokuraturu [On the Prosecutor's Office]: Law of Ukraine dated October 14, 2014 No. 1697-VII (as amended). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> [in Ukr.]
16. Udovika L. G. Intehral'na prohrama tлумachennia prava R. Dvorkina [R. Dworkin's Integral Program of Interpretation of Law]. *Actual problems of the state and law*. 2009. Issue 50. P. 22–30. [in Ukr.]
17. Chyzhova O. M. Politychnyi prahmatyzm yak factor vplyvu na stinnisni oriyentastii suchasnoi molodi v Ukraini [Political pragmatism as a factor influencing the value orientations of modern youth in Ukraine]. *Scientific journal of the M.P. Dragomanov NPU. Series 22: Political science and methods of teaching socio-political disciplines*. 2015. Issue 18. P. 109-113. Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_022_2015_18_22 [in Ukr.]

УДК 347.963

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-1-10>**Шемчук Віктор Вікторович,**

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії права,
конституційного та приватного права,
Львівський державний університет внутрішніх справ
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7969-6589>

ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА

***Анотація.** У статті проаналізовано етику діяльності прокурора крізь призму дотримання ним норм моралі. Зазначено, що професійна культура – це інтегративне поняття, що відбиває досягнутий у праці рівень майстерності; означає творчо-творче ставлення до праці, здатність до прийняття рішень та їх оцінки одночасно з двох позицій – конкретно-технологічної та соціокультурної; формується на основі конструктивного об'єднання професійної та соціальної компетентності. Складовою частиною професійної культури є професійно-етична культура, яка відображає моральну складову системи професійних цінностей та особистісних якостей професіонала.*

Правила ж прокурорської етики варто розглядати як норми професійної етики, як одну з галузей етичної науки, науки про мораль. Наголошено, що прокурор повинен постійно дбати про свою компетентність, професійну честь і гідність. Своєю доброчесністю, принциповістю, компетентністю, неупередженістю й сумлінним виконанням службових обов'язків сприяти підвищенню авторитету прокуратури та зміцненню довіри громадян до неї. У разі поширення неправдивих відомостей, які принижують його честь, гідність і ділову репутацію, за необхідності вживає заходів щодо спростування такої інформації, зокрема в судовому порядку.

Сприяти йому в цьому мають керівники відповідних прокуратур. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів визначає основні принципи, моральні норми і правила прокурорської етики, якими мають керуватися прокурори при виконанні своїх службових обов'язків і поза службою. Завданнями Кодексу є передусім забезпечення компетентного й ефективного здійснення прокурорами своїх професійних обов'язків на підставі додержання принципів верховенства права, законності, справедливості, неупередженості, а також визначення морально-етичних стандартів внутрішньої і зовнішньої комунікації. Зроблено висновок, що формування професійно-моральних якостей працівника прокуратури починається з моменту вибору професії. Професійний відбір кандидатів для навчання в інститутах прокуратури дозволяє дати всебічну оцінку їхніх особистісних якостей. Цей етап має важливе значення, оскільки саме вчорашні абітурієнти після закінчення закладу вищої освіти приходять працювати до органів прокуратури як молоді фахівці.

***Ключові слова:** прокурор, етика діяльності прокурора, особисті якості, ставлення до професії, кадровий резерв, державна служба, професійна діяльність.*

Shemchuk Viktor. PROFESSIONAL ETHICS OF THE PROSECUTOR'S ACTIVITIES

***Abstract.** The article analyzes the ethics of the prosecutor's activity through the prism of his compliance with moral standards. It is noted that professional culture is an integrative concept that reflects the level of skill achieved in work; means a creative and creative attitude to work, the ability to make decisions and evaluate them simultaneously from two positions – specifically technological and sociocultural; is formed on the basis of a constructive combination of professional and social competence.*

A component of professional culture is professional ethical culture, which reflects the moral component of the system of professional values and personal qualities of a professional. A condition for the successful implementation of professional and ethical culture is mastery of the technology of ethics of professional behavior and communication. The rules of prosecutorial ethics should be considered as norms of professional ethics, as one of the branches of ethical science, the science of morality. It was emphasized that the prosecutor must constantly take care of his competence, professional honor and dignity.

To contribute to increasing the authority of the prosecutor's office and strengthening citizens' trust in it with their integrity, principledness, competence, impartiality and conscientious performance of official duties. In the case of dissemination of false information that degrades his honor, dignity and business reputation, if necessary, takes measures to disseminate such information, in particular, in court. Assist him in his disposal of the heads of the relevant prosecutor's offices. The Code of Professional Ethics and Conduct of Prosecutors defines the

basic principles, moral standards and rules of prosecutorial ethics that prosecutors should be guided by in the performance of their official duties and outside of service. The tasks of the Code are primarily to ensure competent and effective performance of professional duties by prosecutors based on compliance with the principles of the rule of law, legality, justice, impartiality, as well as defining moral and ethical standards for internal and external communication. It was concluded that the formation of professional and moral qualities of a prosecutor's office worker begins from the moment of choosing a profession. The professional selection of candidates for training at prosecutor's office institutes allows for a comprehensive assessment of their personal qualities. This stage is important, because it is yesterday's entrants who, after graduating from a higher education institution, come to work at the prosecutor's office as young professionals.

Key words: *prosecutor, etgiss of the prosecutor's activity, personnel quality, attitude to the profession, personnel reserve, public service, professional activity.*

Постановка проблеми. Людина, її права і свободи, згідно зі ст. 3 Конституції України, є найвищою цінністю. Визнання, дотримання та захист прав і свобод людини і громадянина – головний обов'язок держави [1]. Означена конституційна норма вважається вихідною у розв'язанні всіх проблем, пов'язаних із захистом прав і свобод людини та громадянина в суспільстві, в якому формується система нових суспільних відносин, оснований на ідеях гуманізму, справедливості, поваги людської гідності, пріоритету загальнолюдських цінностей та ідеалів. Закріплення і розвиток у галузевих законодавчих актах принципу пріоритету права і свободи людини та громадянина підвищує відповідальність правоохоронних органів за виконання покладених на них завдань. Насамперед це стосується органів прокуратури, покликаних забезпечувати захист прав і законних інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, а також захист особи від незаконного й необґрунтованого обвинувачення, засудження, обмеження її прав і свобод.

Діяльність прокурора з підтримки обвинувачення в суді складається зі системи різноманітних, але взаємопов'язаних дій, спрямованих на з'ясування дійсних обставин скоєння злочину та забезпечення винесення законного, обґрунтованого і справедливого рішення. Законодавче розмежування функцій обвинувачення та захисту хоч і визначає спрямованість діяльності прокурора, проте не звільняє його від обов'язку здійснювати її на основі відповідної сукупності доказів, що унеможливорює кримінальне переслідування та засудження невинної людини. У таких умовах важливого значення набуває завдання

визначення морально допустимих засобів боротьби зі злочинністю, етичних засад діяльності з викриття осіб у скоєнні злочинних діянь. Покладання на органи прокуратури обов'язків щодо здійснення відповідної діяльності з наданням їм можливості використання владних повноважень накладає на працівників прокуратури високу відповідальність не лише за суворе і точне дотримання норм права та законності, а й моральних вимог, дотримання саме норм моралі.

У цьому аспекті проблема моральних засад кримінально-процесуальної діяльності, зокрема діяльності прокурора щодо підтримки обвинувачення в суді, завжди була і є актуальною, теоретично і практично значущою. Але особливої актуальності і важливості вона набула з прийняттям Конституції України [1] та Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) 2012 року [2], що зумовили суттєві зміни в суспільній свідомості та менталітеті українських громадян щодо взаємовідносин держави і особи у сфері боротьби зі злочинністю та кримінального судочинства.

Стан дослідження. Моральним засадам кримінального судочинства у вітчизняній юридичній науці завжди приділяли значну увагу. Так, широко відомі наукові роботи А. Коні, О. Кістяківського, П. Люблінського, І. Фойницького, що вийшли наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Багато аспектів морального змісту кримінально-процесуальної діяльності висвітлювалися в дисертаційних роботах Ю. Грошевого, Л. Гуртієвої, В. А. Журавля, В. Коновалової, В. Т. Маляренка, О. Мельник, В. Нора, В. Трофименко, Т. Варфоломєєвої,

В. Гончаренка, С. Стахівського, М. Шумила та ін. Проблеми удосконалення професійної підготовки та виховання майбутніх працівників правоохоронних органів і прокуратури розглядали у своїх монографіях і статтях такі вітчизняні вчені, як: О. Бандурка, В. Долежан, В. Сухонос, Г. Яворська, О. Шандула, І. Марочкін, А. Лапкін, С. Петров, В. Кравчук, І. Билиця та ін.

Проте цілеспрямованого комплексного дослідження етики прокурорської діяльності у кримінально-процесуальній науці досі не проводилося. Крім того, більшість попередніх досліджень проведено до прийняття чинного нині КПК України, без урахування закріплених у ньому принципово нових для кримінального процесу положень, зокрема законодавчого закріплення принципів змагальності та рівноправності сторін, презумпції невинуватості, поваги до честі і гідності людини та ін. Викладені обставини зумовили вибір теми дослідження, структуру зазначених у ньому питань та схему їх висвітлення.

Мета статті. Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі чинного законодавства, досягнень філософської та правової науки, судової практики розкрити етичні засади діяльності прокурора та формування його іміджу крізь призму дотримання норм моралі.

Виклад основних положень. *1. Загально-теоретична характеристика етичних засад діяльності прокурора.* Сьогодні необхідність ґрунтовного дослідження проблем професійної юридичної етики навряд чи можна заперечити. У час, коли наше суспільство переживає важкий процес демократизації та побудови правової державності (а також з огляду на війну в Україні), особливо гостро відчувається дефіцит інтелектуальної правової культури в будь-яких галузях юридичної діяльності, починаючи з її елітарних форм – парламентських дебатів, судових суперечок, та закінчуючи елементарними, скажімо, проведенням юридичної консультації чи нотаріальної практики. Юрист, що працює в середовищі міжособистісного спілкування, крім професійних знань, просто зобов'язаний володіти і високою культурою спілкування,

діалогу, ґрунтуючись у своїй діяльності на моральних принципах та ідеологічних засадах. Внаслідок цього важливою й актуальною галуззю наукових знань є юридична етика та необхідність її ґрунтовного дослідження.

Поряд із думкою вчених, що юридична етика є застосуванням загальних понять про моральність у сфері юридичної діяльності [3], існує й думка, що вона охоплює специфічні моральні норми професійної діяльності та позаслужбової поведінки юристів [4, с. 9].

У багатьох наукових дослідженнях на прикладі різних юридичних спеціальностей (суддя, прокурор, слідчий) виявляються загальні та специфічні вимоги професійної юридичної етики, досліджуються співвідношення та взаємозв'язок моральності і законності в діяльності юриста [5, с. 146].

Безперечно, дослідники одностайні в думці, що правові й етичні норми є важливими регуляторами суспільних відносин, визначають особливі способи взаємодії людей, і в цьому їхня спільність [6]. «Право – це воля держави, зведена до закону. Мораль – це воля суспільства, закріплена в моральних нормах» [7, р. 78] – наголошують зарубіжні вчені. Незважаючи на те, що норми права офіційно проголошуються державою, а норми моралі живуть у суспільній свідомості, – мораль і право являють собою розгорнуті системи правил поведінки, що охоплюють практично всю сукупність суспільних відносин. І мораль, і право є сукупністю сформованих у суспільній свідомості норм поведінки, що відбивають соціально-історичні потреби суспільства.

«Моральні та правові норми, будучи нормами поведінки, виступаючи як елементи відносин, завжди фіксують суще і формулюють належне. Саме взаємодія належного і сущого в правових та моральних нормах надає їм здатності регулювати суспільні відносини, поведінку людей» [8, р. 307]. Перелік подібних суджень можна продовжити, але й наведених достатньо, щоб зробити висновок: по-перше, про визнання суспільного походження та призначення моральних норм; по-друге, про різницю між умовами їх застосування як засобу регулювання поведінки людей.

Стосовно кримінального судочинства єдність норм права та моралі виявляється в тому, що «вони мають загальну нормативну природу, входять у єдину систему соціальних ідеалів та є їх різновидом» [9, с. 59]. Норми кримінально-процесуального права та норми моралі формуються в межах одного і того ж суспільства, через що, як правило, не вступають в антагонізм одні з одними. Вони є регуляторами наявних суспільних відносин у сфері доказування, визначають межі дозволеного та обов'язкового в процесі збирання, перевірки й оцінки доказів [10]. Нарешті, на думку дослідників, найвищим рівнем взаємодії права і моралі є ідеологічний вплив на свідомість правника, формування його професійних якостей та установок, які відбиваються в розумінні його професійного обов'язку [11]. Тож для того, щоб у подальшому правильно формулювати висновки з питань етики діяльності прокурора, варто коротко охарактеризувати прийняте на сьогодні значення таких термінів, як етика, мораль, моральність.

Ґрунтуючись на історично сформованому визначенні, під мораллю варто розуміти уявлення про належну поведінку, а під моральністю – практичну основу самої поведінки [12]. Що ж до терміна «етика», що походить від давньогрецького слова «ethos», то вперше його запровадив Аристотель «для позначення сукупності етичних чеснот як особливої предметної галузі знання та виділення самого цього знання» [13]. Надалі воно позначало стійку природу будь-якого явища, звичай, характер. Нарешті, український термін «моральність» походить від слова «мораль», що означає, з одного боку, характер, сукупність душевних властивостей, з іншого – звичай, спосіб життя [14].

Отже, значення всіх трьох термінів є синонімічним. Але все ж таки історично склалися так, що грецьке слово «ethos» у вигляді більш раннього походження увійшло в українську мову як термін, що означає відокремлену галузь філософського знання, науку про належну поведінку в життєдіяльності людини [14]. Латинське слово «moralitas» (мораль) як

синонім грецького «ethike» з'явилося в латинській мові в IV ст. н. е., а взагалі як еквівалент аристотелівського «ethike», на думку вказаних авторів, воно походить від введеного Цицероном терміна «moralis» (моральний), що утворився від латинського «mores» (характер, що проявляється у спілкуванні). І хоча спочатку слово «moralis» у розумінні Цицерона мало означати латинський аналог згаданого аристотелівського «ethike», згодом у процесі розвитку культури, зокрема в міру виявлення своєрідності етики як галузі знання, за різними словами закріпився різний зміст: під етикою головню мається на увазі відповідна галузь знання, наука, а під мораллю (моральністю) – предмет, який вона (галузь) вивчає [14].

Термін «моральність», що з'явився в українській мові набагато пізніше, співвідноситься з позначеними термінами «етика» і «мораль». Загалом спроби закріпити за словами «етика», «мораль», «моральність» різний змістовний зміст і надати їм різний понятійно-термінологічний статус не вийшли за межі академічних суперечок. У загальнокультурній лексиці всі три слова і надалі вживаються як взаємопов'язані в середовищі фахівців будь-якої професійної галузі, зокрема й у сфері юриспруденції.

У професійній юридичній діяльності формуються норми, вимоги, правила щодо представників цієї професії, складаються вимоги до знань, умінь, навичок, формуються особистісні якості, ставлення до предмета професійної діяльності, що накладає відбиток на рівень професійної культури, або ступінь оволодіння цими нормами [15, с. 58].

Принагідно зазначимо, що професійна культура – це інтегративне поняття, що відбиває досягнутий у праці рівень майстерності; означає творчо-творче ставлення до праці, здатність до прийняття рішень та їх оцінки одночасно з двох позицій – конкретно-технологічної та соціокультурної; формується на основі конструктивного об'єднання професійної та соціальної компетентності [16, с. 76]. Складовою частиною професійної культури є професійно-етична культура, яка відображає моральну складову системи про-

фесійних цінностей та особистісних якостей професіонала. Умовою успішної реалізації професійно-етичної культури є володіння технологією етики професійної поведінки та спілкування. Правила ж прокурорської етики, на переконання В. Кравчука, варто розглядати як норми професійної етики, як одну з галузей етичної науки, науки про мораль [17].

Прокурорську етику І. Билиця визначає як вид професійної діяльності, який являє собою сукупність норм поведінки працівників прокуратури, забезпечує моральний характер їхньої професійної діяльності та поведінки поза службою [18, с. 20]. Дії та рішення прокурора повинні відповідати принципам і нормам моралі, охороні авторитету державної влади та її представників.

І. Билиця розглядає також професійну етику прокурорів у широкому та вузькому сенсі. У широкому сенсі професійна етика прокурора – це специфічна галузь професійної етики, що стосується моральної свідомості прокурорських працівників та регламентує взаємовідносини прокурора під час здійснення професійних обов'язків. А у вузькому сенсі професійна етика прокурора – це сукупність професійно-етичних принципів, на яких ґрунтується прокурорська діяльність, правил, що визначають допустимо можливу поведінку прокурорських працівників як у службовій, так і в позаслужбовій обстановці, професійно-етичних знань та характеристик особистості прокурора [19]. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів визначає основні принципи, моральні норми і правила прокурорської етики, якими мають керуватися прокурори при виконанні своїх службових обов'язків і поза службою [20]. Завданнями Кодексу є передусім забезпечення компетентного й ефективного здійснення прокурорами своїх професійних обов'язків на підставі додержання принципів верховенства права, законності, справедливості, неупередженості, а також визначення морально-етичних стандартів внутрішньої і зовнішньої комунікації [20].

Відповідно до ст. 36 Закону України «Про прокуратуру» особа, призначена на посаду прокурора, набуває повноважень прокурора

після складення присяги прокурора такого змісту: «Я, (прізвище, ім'я, по батькові), вступаючи на службу в прокуратуру, присвячую свою діяльність служінню Українському народові і Україні та урочисто присягаю: неухильно додержуватися Конституції та законів України; сумлінним виконанням своїх службових обов'язків сприяти утвердженню верховенства права, законності та правопорядку; захищати права і свободи людини і громадянина, інтереси суспільства і держави; постійно вдосконалювати свою професійну майстерність, бути принциповим, чесно, сумлінно і неупереджено виконувати свої обов'язки, з гідністю нести високе звання прокурора» [21]. Зміст присяги прокурора свідчить про наявність низки етичних якостей, таких як сумлінне виконання службових обов'язків, принциповість, чесність, неупередженість і гідність, що, втім, є лише частиною якостей, яким має відповідати працівник прокуратури.

2. Організаційно-моральні аспекти діяльності прокурора. Проблема кадрового забезпечення органів прокуратури висококваліфікованими фахівцями є актуальною через доволі велику складність та відповідальність професійних завдань, покладених на працівників органів прокуратури Конституцією України, Законом України «Про прокуратуру» [21] та які вимагають не тільки досконалого володіння спеціальними юридичними знаннями, вміннями та навичками, а й належною мірою високого рівня культурної та морально-етичної підготовки.

Такий підхід, на нашу думку, зумовлений психологічними особливостями діяльності прокурора, а саме: чіткою правовою регламентацією його праці; владним характером його повноважень; великими психологічними навантаженнями, пов'язаними із врегулюванням конфліктних ситуацій; значною кількістю контактів із представниками різних верств населення, суб'єктами господарювання, представниками органів державної влади та місцевого самоврядування; ненормованим робочим часом; дефіцитом часу для оперативного вирішення складних та нестандартних професійних завдань; процесуальною самостій-

ністю та високим рівнем відповідальності за свої дії і рішення тощо.

Положення Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів вказують, що прокурор повинен постійно дбати про свою компетентність, професійну честь і гідність. Своєю добросовістю, принциповістю, компетентністю, неупередженістю й сумлінним виконанням службових обов'язків сприяти підвищенню авторитету прокуратури та зміцненню довіри громадян до неї. У разі поширення неправдивих відомостей, які принижують його честь, гідність і ділову репутацію, за необхідності вживає заходів щодо спростування такої інформації, зокрема в судовому порядку. Сприяти йому в цьому мають керівники відповідних прокуратур [20].

Утім, деякі особливості професійної діяльності працівника прокуратури, наприклад такі, як владний характер повноважень та процесуальна самостійність в ухваленні рішень, формують систему ризиків, які можуть негативно вплинути на морально непідготовлену та професійно незрілу особистість.

Відзначимо, що формування професійно-моральних якостей працівника прокуратури починається, на наш погляд, з моменту вибору професії. На жаль, не завжди цей вибір буває усвідомленим та виваженим. Найчастіше молодь робить вибір, орієнтуючись на побажання батьків, рівень соціального престижу та погано уявляє специфіку служби в органах прокуратури. Наведені вище тенденції сприяють формуванню мотивації, спрямованої на досягнення егоїстичних потреб та матеріального благополуччя, що несумісно з роботою в органах прокуратури.

Професійний відбір кандидатів для навчання в інститутах прокуратури дозволяє дати всебічну оцінку їхніх особистісних якостей. Цей етап має важливе значення, оскільки саме вчорашні абітурієнти після закінчення закладу вищої освіти приходять працювати до органів прокуратури як молоді фахівці. Вже на етапі відбору кандидатів починається формування кадрового резерву і варто дуже уважно та відповідально підходити до цього процесу. Тому вважаємо за потрібне, аби щороку про-

курори спільно з психологом проводили профорієнтаційні бесіди з учнями 9–11 класів, щоб, з одного боку, розповісти учням про професію прокурора та інститути прокуратури, роз'яснити порядок надходження та вимоги до кандидатів, з іншого – розкрити наслідки неправильно обраної професії, щоб уберегти молодих людей від помилки.

На наш погляд, особливу увагу слід приділяти виховному процесу саме на етапі вступу на посаду молодого фахівця, оскільки моральні принципи та настанови, на яких ґрунтується професійна етика, активно формується саме в цей час. Методи виховного впливу, підібрані з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей, сприяють формуванню в молодих фахівців системи стійких світоглядних позицій, що базується на таких поняттях, як патріотизм, обов'язок, честь, гідність, моральність.

Дуже важливо виховувати молодих спеціалістів у правозахисних традиціях прокуратури, формуючи в них усвідомлення особистої відповідальності за долю України, вірність традиціям вітчизняної прокуратури щодо захисту прав і свобод людини та громадянина, служіння законності як засобу політичного, соціально-економічного та духовного розвитку Української держави.

Саме тому грамотне поєднання методів професійного психологічного відбору кандидатів для роботи в органах прокуратури, психологічний супровід молодих спеціалістів у період адаптації до професійної діяльності уможливають закласти міцний моральний фундамент професійної діяльності працівника прокуратури.

Безумовно, важливу роль у становленні особистості прокурора відіграють його індивідуально-психологічні особливості. Сьогодні у практиці кадрових підрозділів органів прокуратури недостатньо уваги приділено вивченню особистісного чинника, формуванню етичних професійних навичок спілкування. Під час просування кар'єрними сходами передусім враховуються такі фактори, як вислуга років, дисциплінарні вимоги, формальні взаємини у службовій ієрархії,

статистичні показники виконання службових завдань. Однак безперечним є той факт, що чим вищий рівень моральної культури працівника прокуратури, тим ефективніше він виконує службові обов'язки і тим відповідальніше ставиться до процесу та результатів своєї професійної діяльності.

Розвинуте моральне мислення, самоповага і повага до інших, доброзичливість, відповідальність, самодисципліна, дотримання у своїй поведінці норм етикету та інші складові професійно-етичної культури характеризують моральну зрілість працівника прокуратури.

Ключова роль у професійному становленні особистості працівника прокуратури, на нашу думку, належить періоду навчання у вищому юридичному навчальному закладі, під час якого розпочинається активне формування правової свідомості, професійної культури, морально-етичної компетентності майбутнього прокурора та закладаються основи його ефективної діяльності в майбутньому.

Тому, вважаємо, як найефективніші способи підвищення професійно-етичної культури прокурорських працівників варто назвати: моральне і матеріальне стимулювання дотримання прокурорами етичних норм поведінки з боку керівництва; облік рівня розвитку відповідних професійно-етичних якостей прокурора під час проведення професійної атестації та призначення на вищі посади; особистий приклад керівництва та досвідчених працівників прокуратури щодо дотримання норм прокурорської етики та професійного етикету; створення сприятливого морально-психологічного клімату в колективі та підтримка його орієнтованості на моральні цінності; проведення вхідного і поточного психологічного тестування стажистів та молодих спеціалістів органів прокуратури для діагностики рівня сформованості відповідних етичних навичок, а також здійснення контролю наявності позитивної динаміки в цьому процесі; створення на місцях комісій із професійної етики поведінки працівників прокуратури з відповідними повноваженнями, до складу яких увійдуть найшанованіші працівники прокуратури з бездоганною моральною репутацією; розробка

критеріїв оцінки рівня етичної компетенції прокурорських працівників тощо.

Отже, щоб підвищувати та розвивати рівень професійної правосвідомості прокурора, потрібно знати і розуміти правила етичної поведінки, їх сутність та особливості. Також потрібно враховувати низку чинників, які визначають його кількісно-якісні характеристики, те, що дозволяє запобігти професійній деформації. Саме це впливає на функціонування всієї системи правосуддя та зміцнення законності і правопорядку, а також на ефективність проведених у нашій країні правових реформ.

Висновки. Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що дотримання Кодексу етики є невід'ємною складовою позитивного іміджу прокурора. При цьому значення юридичної етики в діяльності прокурора полягає в тому, що вона чинить моральний вплив на виконання його прокурорських функцій. Моральні норми наповнюють правосуддя та юридичну діяльність у цілому гуманістичним змістом. Юридична етика, розкриваючи та пропагуючи гуманні засади правовідносин, що складаються в різних сферах життя, справляє позитивний вплив і на законодавство, і на практику правозастосування. Окрім того, юридична етика сприяє правильному формуванню свідомості, поглядів працівників юридичної професії, орієнтуючи їх на неухильне дотримання моральних норм, забезпечення справедливості, захисту прав, свобод, честі і гідності людей, охорону власної честі та репутації.

Отже, особливості професійної діяльності прокурора дуже своєрідні, адже безпосередньо торкаються прав та інтересів людей з погляду їх впливу на моральний зміст цієї діяльності. Тому його професійна етика повинна відповідати принципам і нормам моралі, охороні авторитету державної влади та її представників. Виконання державних обов'язків вимагає від представників влади підвищеного почуття боргу перед людиною, розвиненого почуття відповідальності за свої рішення, дії та вчинки. Будь-яке рішення чи дія прокурора, якщо воно / вона відповідає закону, відповіда-

тиме моральним нормам, на яких ґрунтується закон. Відступ від закону, обхід, його спотворене, хибне тлумачення та застосування аморальні по суті своїй. Вони суперечать і правовим нормам, і нормам моралі, професійної етики юриста. При цьому аморальні не тільки

свідомі порушення закону, а й неправильні, протизаконні дії та рішення, зумовлені небажанням глибоко опанувати необхідні знання, постійно їх удосконалювати, неорганізованість, відсутність внутрішньої дисципліни та належної поваги до права, його норм.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.03.2023).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 24.03.2023).
3. Гончаренко В.Д. Моральність як основоположна умова справедливого правосуддя. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 121–128.
4. Мельник О.В. Моральні засади провадження у досудових стадіях кримінального процесу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ : Київ. Нац. ун-т внутр. справ, 2006. 16 с.
5. Трофименко В.М. Співвідношення кримінальної процесуальної форми й норм моралі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер. «Право». 2015. Вип. 35, ч. II, т. 3. С. 146.
6. Сердюк І.В. Право та мораль як основні способи правового впливу на поведінку суб'єктів. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані*: монографія / за ред. О.В. Козаченка, Є.Л. Стрельцова. Миколаїв : Ліон, 2016. С. 405–420. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/6679/Sidorenko%20Pravo.pdf?sequence=1> (дата звернення: 24.04.2023).
7. Donagan A. *The theory of morality*. Chicago; London: University of Chicago Press, 1977. 268 p.
8. Darwall S., Gibbard A., Railton P. *Moral discourse and practice: some philosophical approaches*. New York: Oxford University Press, 1997. 422 p.
9. Сливка С.С. Духовні засади моральної культури юриста. *Право України*. 1999. № 2. С. 58–64.
10. Темченко В.І. Мораль у професійній діяльності ОВС. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2006. № 3(29). С. 3–8.
11. Сливка С.С. Мораль і право в умовах формування правової держави. *Вісник Львівського університету*. Сер. юрид. Львів, 1993. Вип. 30. С. 104–105.
12. Луцький Р.П. Співвідношення моралі та позитивного права з точки зору західноєвропейських вчених-теоретиків. *Науково-інформаційний вісник*. Сер. «Право». 2012. № 5. С. 33–37.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
14. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-69220> (24.04.2023).
15. Бандурка О.М. Професійна етика працівників органів внутрішніх справ. Харків : НУВС, 2001. 220 с.
16. Євхутич І.М. Мораль і право в системі соціальних уявлень та їх місце й роль у діяльності Національної поліції України: монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 212 с.
17. Кравчук В.М. Правила професійної етики у діяльності прокурорів. *Публічне право*. 2018. № 4. С. 23–29. URL: <https://www.publichnepravo.com.ua/files/32/3.pdf>.
18. Билиця І. Професійна етика прокурора як різновид юридичної етики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. № 23. С. 20.
19. Билиця І.О. Роль професійної етики в діяльності прокурорів. 2016. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/21916/> (дата звернення: 24.03.2023).
20. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів від 27.04.2017. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text> (дата звернення: 24.03.2023).
21. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 24.03.2023).

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Zakon vid 28.06.1996 № 254k/96-ВР. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»* / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (in Ukrainian).

2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] vid 13.04.2012 № 4651-VI. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»* / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (in Ukrainian).
3. Honcharenko, V. D. (2013). Moralnist yak osnovopolozhna umova spravedyvoho pravosudiva [Morality as a fundamental condition of fair justice]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Legal journal of the National Academy of Internal Affairs*, 1, 121–128 (in Ukrainian).
4. Melnyk, O. V. (2006). Moralni zasady provadzhennia u dosudovykh stadiiakh kryminalnogo protsesu Ukrainy [Moral principles of proceedings in the pre-trial stages of the criminal process of Ukraine]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv: Kyiv. Nats. un-t vnutr. sprav (in Ukrainian).
5. Trofymenko, V. M. (2015). Spivvidnoshennia kryminalnoi protsesualnoi formy y norm morali [Correlation of the criminal procedural form and moral standards]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*. Ser. «Pravo», 35, II, 3 (in Ukrainian).
6. Serdiuk, I. V. (2016). Pravo ta moral yak osnovni sposoby pravovoho vplyvu na povedinku subiektiv [Law and morality as the main methods of legal influence on the behavior of subjects]. *Kozachenk, O. V., Streltsov, Ye. L. (red.) Pravovy vplyv na nepravomirnu povedinku [Legal impact on misconduct]: aktualni hrani: monohrafiia*. Mykolaiv: Ilion, 405–420. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/6679/Sidorenko%20Pravo.pdf?sequence=1> (in Ukrainian).
7. Donagan, A. (1977). *The theory of morality*. Chicago; London: University of Chicago Press (in English).
8. Darwall, S., Gibbard, A., Railton, P. (1997). *Moral discourse and practice: some philosophical approaches*. New York: Oxford University Press (in English).
9. Slyvka, S. S. (1999). Dukhovni zasady moralnoi kultury yurysta [Spiritual foundations of moral culture of a lawyer]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 2 (in Ukrainian).
10. Temchenko, V. I. (2006). Moral u profesiinii diialnosti OVS [Morality in the professional activity of internal affairs bodies]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 3 (29), 3–8 (in Ukrainian).
11. Slyvka, S. S. (1993). Moral i pravo v umovakh formuvannia pravovoi derzhavy [Morality and law in the conditions of the formation of a legal state]. *Visnyk Lvivskoho universytetu – Bulletin of Lviv University*. Ser. yuryd., 30, 104–105 (in Ukrainian).
12. Lutskyi, R. P. (2012). Spivvidnoshennia moralitapozytyvnohopravaztochkyzovoruzakhidnoievropeiskykh vchenykh-teoretykiv [Correlation of morality and positive law from the point of view of Western European theoreticians]. *Naukovo-informatsiinyi visnyk – Scientific and informative bulletin*. Ser. «Pravo», 5, 33–37 (in Ukrainian).
13. Busel, V. T. (uklad.) (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. Kyiv; Irpin: Perun (in Ukrainian).
14. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy [Encyclopedia of modern Ukraine]*. URL: <https://esu.com.ua/article-69220> (in Ukrainian).
15. Bandurka, O. M. (2001). *Profesiina etyka pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav [Professional ethics of employees of internal affairs bodies]*. Kharkiv: NUVS (in Ukrainian).
16. Yevkhutyh, I. M. (2017). *Moral i pravo v systemi sotsialnykh uiavlennia ta yikh mistse y rol u diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy [Morality and law in the system of social ideas and their place and role in the activities of the National Police of Ukraine]: monohrafiia*. Lviv: LvDUVS (in Ukrainian).
17. Kravchuk, V. M. (2018). *Pravyla profesiinoi etyky u diialnosti prokuroriv [Rules of professional ethics in the activities of prosecutors]*. *Publichne pravo – Public Law*, 4, 23–29. URL: <https://www.publichnepravo.com.ua/files/32/3.pdf> (in Ukrainian).
18. Bylytsia, I. (2016). *Profesiina etyka prokurora yak riznovyd yurydychnoi etyky [Professional ethics of the prosecutor as a type of legal ethics]*. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnogo humanitarnogo universytetu – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, 23 (in Ukrainian).
19. Bylytsia, I. O. (2016). *Rol profesiinoi etyky v diialnosti prokuroriv [The role of professional ethics in the activities of prosecutors]*. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/21916/> (in Ukrainian).
20. *Kodeks profesiinoi etyky ta povedinky prokuroriv [Code of professional ethics and conduct] vid 27.04.2017. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»* / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text> (in Ukrainian).
21. *Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine on the Prosecutor's Office] vid 14.10.2014 № 1697-VII. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»* / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (in Ukrainian).

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 141.5(477)«18/19»

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-1-11>

Поцюрко Олег Юрійович,

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарної підготовки,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0006-1615>

СВОБОДА ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ЦІННОСТІ

Анотація. У статті з'ясовано значущість співвідношення свободи та відповідальності як філософсько-правових цінностей та категорій права. Розкрито еволюцію поглядів мислителів різних епох щодо співвідношення свободи та відповідальності на ключових етапах формування людства. Встановлено, що представники філософсько-правової думки протягом розвитку людського суспільства торкалися філософських, моральних, психологічних, правових та соціологічних аспектів проблеми співвідношення свободи та відповідальності. Стверджується, що античне право все ж продемонструвало обмежене, але конкретне та реальне усвідомлення свободи, тоді як сучасне право визначає свободу як універсальну цінність. Класична європейська філософія розкриває два розуміння свободи: свобода як пізнана необхідність, як підстава для можливостей людини; свобода як живе дихання (пульсації) саморозвитку людини в історії.

Трансцендентальний горизонт свободи схиляє нас до висновку, що свобода є своєрідною інтеграцією всіх її нерозвинених форм і модифікацій і одночасно умовою тієї цілісності, до якої прагне сучасна людина. Поява та практичне застосування юридичного закону є фундаментом того порядку, який існує у конкретній спільноті, оскільки ніхто не може безкарно змінювати закони за своєю волею.

Встановлено, що І. Кант уперше розділив людську свободу на: позитивну – свободу добра і негативну – свободу свавілля. Позитивна свобода робить можливою дію відповідно до власної системи цінностей та власних цілей. Негативна свобода є аморальною, небезпечною для людини та суспільства.

Розглянуто поняття «ступінь свободи», «міра свободи». Встановлено, що у юриспруденції «ступінь свободи» називається поколінням прав. Описано чотири покоління прав, які є ключовими для життєдіяльності будь-якої людини.

З'ясовано, що будучи мірою людського буття, свобода розвивається в таких формах: політичній, економічній, ідеологічній та правовій.

Проблема свободи необхідним чином пов'язана з проблемою відповідальності людини та виходить за межі правової категорії і зачіпає політичну, духовну, моральну та культурну сфери, оскільки передбачає спілкування вільних індивідів між собою (відповідальність за процес спілкування). Постає і водночас розв'язується проблема готовності індивіда брати на себе відповідальність за розвиток та майбутнє держави та спільноти, представником яких він є.

Ключові слова: позитивна свобода, негативна свобода, юридична свобода, право, відповідальність.

Potsiurko Oleh. FREEDOM AND RESPONSIBILITY AS PHILOSOPHICAL AND LEGAL VALUES

Abstract. The article clarifies the significance of the relationship between freedom and responsibility as philosophical and legal values and categories of law. The evolution of the views of thinkers of different eras regarding the ratio of freedom and responsibility at the key stages of the formation of humanity is revealed. It was established that representatives of philosophical and legal thought during the development of human society touched on the philosophical, moral, psychological, legal and sociological aspects of the problem of the ratio of freedom and responsibility. It is argued that ancient law nevertheless demonstrated a limited but concrete and real awareness of freedom, while modern law defines freedom as a universal value. Classical European philosophy reveals two understandings of freedom: freedom as a known necessity, as a basis for human possibilities; freedom as the living breath (pulsations) of human self-development in history.

The transcendental horizons of freedom leads us to the conclusion that freedom is a kind of integration of all its undeveloped forms and modifications and at the same time a condition of the integrity to which modern man strives. The emergence and practical application of legal law is the foundation of the order that exists in a particular community, since no one can change the laws at will with impunity.

It was established that I. Kant first divided human freedom into: positive – freedom of good and negative – freedom of arbitrariness. Positive freedom is made possible by acting according to one's own system of values and one's own goals. Negative freedom is immoral, dangerous for man and society.

The concept of "degree of freedom", "degree of freedom" is considered. It has been established that in jurisprudence the "degree of freedom" is called the generation of rights. Four generations of rights are described, which are key to the life of any person.

It was found that, being a measure of human existence, freedom develops in the following forms: political, economic, ideological and legal.

The problem of freedom is necessarily related to the problem of responsibility, and the person goes beyond the legal category and affects the political, spiritual, moral and cultural spheres, since it involves the communication of free individuals among themselves (responsibility for the communication process). The problem of an individual's readiness to take responsibility for the development and future of the state and community, of which he is a representative, arises and at the same time is solved.

Key words: positive freedom, negative freedom, legal freedom, right, responsibility.

Вступ. Проблеми визначення сутності, видів та співвідношення свободи та відповідальності, їх значення для держави, суспільства та окремої особистості постійно привертати до себе увагу фахівців різних галузей, зокрема філософії, політології, соціології, культурології, не є винятком і юридична наука.

Якщо свободу та відповідальність спочатку розглядали з позицій визначення правового статусу особи, її фізичного стану, то поступово дослідження цих категорій ускладнилося. Їх почали розглядати разом із такими поняттями, як право, закон, часто стали використовувати як синоніми суб'єктивного права.

Усі найвідоміші представники філософсько-правової думки протягом розвитку людського суспільства тією чи іншою мірою торкалися різних аспектів поєднання таких понять (філософські, моральні, психологічні, правові, соціологічні та ін.), хоч і трактували їх по-різному, відповідно до особливостей історичних умов, уявлень конкретної історичної доби, своєрідністю методологічних підходів та світоглядних установок. Однак дослідження свободи та відповідальності як правових цінностей здійснювалося за висхідною лінією, вбираючи досягнення наукової думки більш раннього часу, враховуючи спадкоємність у науці.

Вивчення свободи та відповідальності як правових цінностей та особливостей їх прояву у різних галузях права нині зумовлене

низкою причин, найбільш значущі з яких: реформування суспільства у напрямі його лібералізації (свобода та відповідальність є базовими категоріями ліберального вчення); зміцнення демократичних засад у державі (визначення меж можливого та дозволеного в контексті встановлення меж свободи); утвердження гуманістичних цінностей; звернення до особистості, її прав і свобод як вищої цінності в державі (що так само висуває на перший план проблему співвідношення свободи та відповідальності особистості).

У зв'язку з цим дослідження свободи та відповідальності як правових цінностей набуває особливої актуальності, а також наукової та практичної значущості.

Метою статті є вивчення філософсько-правового виміру понять свободи та відповідальності як правових цінностей.

Матеріали та методи. Серед дослідників, котрі займалися вивченням задекларованої проблеми, можна виділити таких як: І. Берлін [1], В. Грищук [2], А. Карась [3], А. Смілик [4], В. Шаповал [5]. Однак у їхніх працях ми не знаходимо повного висвітлення проблеми, тому виникає потреба у її більш ґрунтовному вивченні.

Методи, які використовувалися у дослідженні, такі як: аналіз, синтез, порівняння, індукція, дедукція та узагальнення.

Результати. Свобода та відповідальність є одними із найбільш містких, складних і

багатогранних понять. Наявні різні аспекти свободи та відповідальності: економічний, політичний, юридичний, моральний, духовний та інші. Відповідно, висунуто і безліч всіляких її концепцій, трактувань, визначень. Ці тлумачення нерідко залежать від того, чого хочуть від свободи та відповідальності самі їх інтерпретатори, які, як правило, наповнюють ці феномени різним змістом.

Центральною проблемою філософії права є співвідношення свободи та відповідальності. Ідея співвідношення свободи та відповідальності є багатозначною. На повсякденному рівні під свободою найчастіше розуміють нічим не обмежене волевиявлення – «що хочу, те й роблю», і несуть за це відповідальність.

Теоретично під свободою розуміють узгодженість дій з необхідністю, спосіб існування людини. В античній філософії (у Сократа та Платона) йдеться насамперед про свободу як долю, потім про свободу від політичного деспотизму (у Арістотеля та Епікура) та свободу як драму людського існування (у епікурейців, стоїків та неоплатоників).

Античне право показує, що свобода, будучи реальною, все ж залишається лише привілеєм. Воно продемонструвало обмежене, але конкретне та реальне усвідомлення свободи, тоді як сучасне право визначає свободу як універсальну цінність, яка безпосередньо включає в це визначення обмеження волі.

Розкриваючи філософсько-правове розуміння відповідальності античними мислителями, дослідник В.К. Грищук зокрема наголошує, що у Платона «відповідальність людини перед законом співвідноситься з відповідальністю перед державою, яка відповідальна за добробут громадян. Саме так Платон бачив площину проблематики соціальної відповідальності» [2, с. 12].

У Середні віки християнська теологія свободу пов'язує з Духом. У рамках християнського вчення з боку Бога вища природа людини проявляється в постаті Ісуса Христа, Бога, що прийняв людську подобу.

Християнське вчення містить позитивну концепцію волі. Якщо б не було Божествен-

ного дару (свободи) у людини, не було б тоді і гріхопадіння в історії людства.

В епоху Відродження та наступний період під свободою розуміли безперешкодне розкриття здібностей особистості.

У природно-правових концепціях Нового часу та епоху Просвітництва свобода трактувалася як абсолютна цінність як основа пізнання і права, як вихідна причина всіх природних прав людини. Підкреслювався її невідчужуваний характер, її властивість спочатку і безумовно належить особистості.

У класичній європейській філософії акцентували увагу на двох головних пунктах: розумінні свободи як пізнаної необхідності, як підстави мислення та пізнання, можливостей людини у щось вірити та бути; визначенні свободи як живого дихання (пульсації) саморозвитку людини в історії, що виступає як процес модифікації свободи.

Філософи (Спіноза, Лейбніц, Кант, Гегель) виводили поняття свободи на тлі відмінності внутрішнього і зовнішнього. Явище, яке називається вільним, містить основу самого себе (тобто є самопричинним явищем).

Вивчаючи трансцендентальні горизонти свободи, В.М. Шаповал зокрема відзначав: «Сучасне суспільство неможливо уявити без зовнішніх, формальних форм свободи. Проте вона не може вичерпуватися цими формами. Все більше звертають на себе увагу її духовні рівні вищого, «метафізичного» порядку, виразом чого є трансцендентальна свобода, котра постає тут у своєму цілісному, позбавленому фрагментарності вигляді. Така свобода виступає своєрідною інтеграцією всіх її нерозвинених форм і модифікацій і одночасно умовою тієї цілісності, до якої так прагне сучасна людина» [5, с. 8].

Як стверджує далі дослідник, метафізичний та трансцендентальний виміри свободи та співвідношення її з правом підштовхують його до висновку, що «сама догматичність юридичного закону, догматичність процедури його появи і практичного застосування є заставою того, що порядок, який існує у конкретному співтоваристві, носитиме відносно стабільний характер. Ніхто не зможе безкарно

змінювати закони за своєю волею. Тільки такий принцип дає гарантії свободі» [5, с. 37].

Своєрідним юридичним документом, де поєднується потенційна та актуальна свобода, є конституція будь-якої країни, і тут же ж постає питання про те, як потенційне перетворити на актуальне.

Кант, Гегель та їхні послідовники визначали право через свободу, припускали, що людська свобода в принципі не може бути безмежною і потребує правових форм її реалізації.

Відповідно до цього підходу право цивілізованої держави не посягає на первісне право, воно лише окреслює зовнішні межі простору соціальної свободи. Суть природного призначення свободи полягає в тому, що свобода є не просто якимсь благом взагалі, не тільки простором для самозадоволення, а й простором активності, розгортання нових можливостей людини з метою самоствердження. Тобто люди вільні в міру їхньої рівності і рівні в міру їхньої свободи.

На думку визначних філософів, місія права щодо «визначення» та «збереження» свободи не зводиться лише до встановлення обмежень для неї, вона полягає в тому, що мають бути належні правові форми та способи, правовий механізм (позитивне право), що визначає та забезпечує свободу.

Розглядаючи проблему співвідношення права і свободи, сучасна західна філософсько-правова та політико-правова думка обмежилась аналізом лише інструментальних функцій свободи, не вбачаючи тут жодного метафізичного смислу.

«Юридична» свобода є своєрідним дозволом здійснювати певні дії, не дбаючи про те, чи відповідає цей дозвіл реальним можливостям людини.

Фактична свобода зводиться до можливості робити та вибирати те, що хочеш. Отже, проблема вибору, а тому відповідальність за нього – важливий аспект свободи загалом та юридичної свободи зокрема. Проблема вибору посідає важливе місце у філософсько-правовій думці, бо його наявність чи відсутність свідчить про наявності чи відсутності свободи, відповідальності за нього. Цю про-

блему досліджували С. К'єркегор, М. Бердяєв, Е. Фромм.

Вибір людини у найвідповідальніші моменти – це завжди правовий процес. Право захищає свободу вибору, пов'язану з благом кожної людини, і обмежує свавілля, спрямоване на утиск свободи інших.

І. Кант розділив людську свободу на: позитивну – свободу добра і негативну – свободу свавілля. Позитивну свободу Кант вважав етично цінною, оскільки вона спирається на категоричний імператив. Позитивна свобода робить можливою дію відповідно до власної системи цінностей та власних цілей. Негативна свобода є аморальною, небезпечною для людини та суспільства, а тому в ім'я позитивної свободи її обмежують юридичними законами, пригнічують правовими нормами.

Внутрішня свобода – це свобода у сенсі звільнення людини від кайданів власних упреджень, уявлень та образів.

«Свобода є внутрішньою творчою енергією з боку людини – її «творчістю з себе», створенням чогось «нового, якого ще не було».

Г. Гегель розглядав право як царство здійсненої свободи, реальне її буття. «Свобода буває там, – писав він, – де панує закон, а не свавілля». Відомою є також думка І. Канта про право як сферу свободи. В забезпеченні зовнішньої автономії особистості він бачив основну мету і призначення права.

Для того щоб оцінити, виміряти свободу, філософи права використовують поняття «ступінь свободи» та «міра свободи».

Ступінь свободи – це всі ті «свободи», які існують у суспільстві, – політичні, економічні, соціальні, культурні та ін. У юриспруденції «ступінь свободи» називається поколінням прав. Право тут висловлює конкретно-історичний ступінь свободи.

Перше покоління прав – право на життя та збереження майна. Воно визначається самою природою людини і виступає, як її властивість захищати своє життя та засоби її забезпечення.

Друге покоління прав – соціально-економічні права – означає розвиток свободи людини у системі соціально-економічних та

правових відносин під кутом зору соціальної та економічної справедливості.

Третє покоління прав – право на мир, чисте довкілля, освіту та ін.

Четверте покоління прав стосується перехідного стану між життям та смертю як фінальними цінностями людства – аборти, евтаназія та ін.

Свобода як сутнісна, змістовна характеристика людського буття, що розвивається в таких формах:

політична свобода як рівність соціальних суб'єктів у відносинах з владою;

економічна свобода як рівність суб'єктів у економічній діяльності;

ідеологічна свобода як свобода слова, друку, віросповідання;

правова свобода як рівність усіх перед законом.

Міра свободи виражає єдність якості та кількості.

Для права важливо, щоб людина чітко уявляла ту міру свободи, яка не несе у собі руйнівний заряд, зло та несправедливість.

Своєю чергою громадянське суспільство та держава використовують правові засоби для позначення меж, за які зовнішня свобода соціальних суб'єктів не повинна поширюватися.

Міру свободи можна визначити, якщо ми знаємо, де закінчується свобода і починається злочин.

Свобода є неможливою без гарантій держави. Міра свободи проявляється лише у чинному праві, яке визначає становище та роль особистості у суспільстві. У цьому сенсі міру свободи людини як такої конкретної визначеності представляє юридичний закон.

Свободу особистості детермінує суспільство, його розвиненість, законодавство, культура.

Демокрит вказував, що свобода однієї людини пов'язана зі свободою суспільства.

І. Кант: «Право – сукупність умов, за яких свавілля одного є сумісним зі свавіллям іншого з погляду загального закону свободи».

Людина, яка визнає себе законним громадянином суспільства, змушена зважати на існування, потреби, волю та наміри інших людей і це зумовлює те, що вона бере на себе зобов'язання не завдавати шкоди іншим

людям способом, не передбаченим загальноприйнятими правилами, нормами, законами.

Таким чином, однією з найважливіших умов громадського устрою є умова підтримки гармонії номінальних, обмежених та зумовлених свобод усіх окремих громадян, соціальних інститутів, представлених у людському суспільстві.

Свобода вимагає від людини відповідальності (виконання обов'язків) перед суспільством. Відповідальність виступає органічною властивістю свободи. Свавілля саме тому не є свободою, оскільки не передбачає відповідальності.

Будь-яка діяльність так чи інакше пов'язана з відповідальністю. Відповідальність буває реальною та потенційною. Реальна відповідальність пов'язана з реальними діями, які здійснює людина. Потенційна відповідальність з потенційними процесами, тобто готовністю суб'єкта відповідати за будь-які наслідки своєї діяльності.

Форми відповідальності залежно від громадського буття: політична відповідальність, правова відповідальність, моральна відповідальність, екологічна відповідальність.

Розкриваючи філософсько-правове розуміння відповідальності людини, та спираючись на погляди Г. Йонаса та Т.М. Скобелевої, дослідник В.К. Грищук, серед іншого, виділяє декілька принципів відповідальності: «інтерес, страх, смирення, поміркованість, громадянськість, патріотизм, відчуття обов'язку, моральність, духовність, професійну компетентність, творчу спрямованість, працелюбність» [2, с. 141–143].

Також, розглядаючи принципи соціальної відповідальності, дослідник стверджує, що «відповідальність доцільно трактувати двоаспектно як позитивну (перспективну) та негативну (ретроспективну)» [2, с. 140]. Позитивна відповідальність дуже тісно пов'язана з юридичною відповідальністю.

Схожий поділ, щоправда, щодо свободи на фоні трагедій Другої світової війни знаходимо у праці Ісаї Берліна «Дві концепції свободи», коли він надає пріоритетного значення «негативній свободі» стосовно «свободи

позитивної» у політичному просторі відносин людини і влади [1, с. 189]. Власне, тут ідеться про забезпечення людині права вибору діяти, думати та висловлюватись як первинної та необхідної умови вільного життя людини.

Ще одним дослідником, що розглядає свободу та відповідальність крізь призму самоздійснення особи, є А.Ф. Карась, який також виділяє «негативний» та «позитивний» сенс розуміння свободи, «свобода усвідомлюється в негативному сенсі й первинно стосується «звільнення від «внутрішнього цензора» (parthesia), присутнього в емоційному стані задоволення від гордині й зневаги до іншого (hybris), а вторинно – звільнення від зовнішнього, політичного втручання в індивідуальне життя. Другою смисловою стороною свободи є позитивне самовизначення у сенсах відповідального самоконтролю, розвитку людяності й конструювання доброзичливих суспільних цінностей, стосунків і взаємин [3, с. 15].

Зважаючи на те, що людина перебуває у суспільстві, необхідним чином вона мусить вступати у взаємини з іншими, а тому проявляти власну громадянську активність, вступати у сферу відповідальності, «ключовим конструктом у здійсненні новітньої відповідальної свободи людини є громадянська автентичність, смислові орієнтири якої перевищують над всіма закладеними в минулому межами: етнічними, соціальними, класовими, культурними, релігійними й національними» [3, с. 26].

Будь-яка відповідальність тісно пов'язана зі свідомістю та рівнем культури соціального суб'єкта. Так, на правову відповідальність дуже серйозно впливають такі фактори, як вік людини, її психічний стан. На моральну відповідальність впливають совість та обов'язок; на психологічну – фактори сорому, переживання з приводу невиконаного обов'язку.

Суть природного призначення свободи полягає у тому, що свобода є не просто якимсь благом взагалі, не простір для самозадоволення, а простір активності, розгортання нових можливостей людини з метою самотворення себе в історії за допомогою засобів, не даних природою, зокрема і права.

Тобто люди є вільними в міру їхньої буттєвої рівності та рівні в міру їхньої свободи.

Розкриваючи гносеологічний вимір свободи та відповідальності, А.С. Смілик наголошує на тому, що «свобода індивіда проявляється у всіх сферах його життєдіяльності: у соціальній, економічній, політичній, духовній. Але виявляється і реалізується по-різному. Це утворює структуру свободи особи, її межі, сторони. Свободу по-справжньому починають відчувати лише тоді, коли чомусь її втрачають. В цьому випадку вона стає безцінною» [4, с. 140].

Науковець також обстоює думку про те, що «свобода та відповідальність, якщо можна так сказати, вимагають «обережного» втілення та використання, потребують високого рівня культури та правосвідомості, інакше вони легко переходять у свої протилежності» [4, с. 142].

Поняття є багатозначним, абстрактним, відносним, лінгвістично вираженим, центральним елементом якого є наявність бажання.

Для свободи як правової категорії, що відрізняє її від інших значень, характерні такі ознаки, як: можливість самостійного вибору; показник незалежності суб'єкта; наявність певних кордонів, встановлених державою; реальність (наявність кількох варіантів дії); усвідомленість вибору; є передумовою формування соціальної та правової держави.

Під свободою як правовою цінністю та категорією слід розуміти здатність і можливість незалежного суб'єкта шляхом усвідомленого самостійного вибору приймати рішення та здійснювати у встановлених правових межах один із кількох варіантів дій відповідно до своїх потреб, бажань, інтересів та поставлених цілей або відмовитися від здійснення будь-яких дій.

Вивчення свободи еволюціонувало, однак певна наступність у підходах до розгляду поняття, сутності та видів свободи простежується в роботах як вітчизняних учених-юристів, так і зарубіжних. Відмінності у підходах до визначення поняття свободи пов'язані переважно з рівнем розвитку правових знань конкретного періоду, формою держави (реаль-

ної, властивої державі, у якому проживав той чи інший мислитель, чи ідеальної, ідеалізованої ним), економічно панівною формацією. Особливістю сучасного етапу у дослідженні проблеми свободи є відмова авторів від нормативного підходу, за якого особистість асоціюється лише зі сферою високих духовних якостей та моральних максим.

Право є дієвим інструментом, що сприяє досягненню особистістю (спільнотою, суспільством загалом) стану істинної свободи, у сучасному суспільстві жоден інший соціальний механізм не здатний настільки результативно впроваджувати свободу, засновану на об'єктивній соціальній необхідності, у суспільні відносини як основний їхній принцип.

Свобода у праві як його цінність отримує необхідну опору та гарантію, а особистість – можливість задоволення свого інтересу. Без права і поза правом свобода може залишитися нереалізованою та незахищеною. Свобода особистості передбачає так само її свободу від свавілля влади, посередником між якими виступає закон, що виражає офіційну міру незалежності індивіда, його суверенітет, окреслює межі діяльності влади.

Проблема свободи (особливо свободи волі) тісно пов'язана з проблемою відповідальності людини за свої вчинки. У цьому аспекті свобода виходить за межі правової категорії і зачіпає так само моральну сферу, входячи у певну суперечність. Так, у правовому аспекті вихід людини за встановлені правом рамки свободи, а так само порушення свободи інших осіб тягне за собою застосування заходів правової відповідальності, але якщо людина поставлена в умови необхідності вчинення певних дій, закон надає свободу дій без застосування надалі правової відповідальності, що не притаманно моральній сфері.

Для свободи у публічному праві характерними є: її прояв через зовнішню та внутрішню свободу; межі зовнішньої свободи встановлюються, як правило, виходячи з прямої заборони вчинення певних дій; у низці випадків законодавство наказує, навпаки, необхідність вчинення певних дій (чим роз-

ширює зовнішню свободу особи); передбачається можливість певного обмеження свободи (насамперед зовнішньої свободи). Звернення до внутрішньої свободи у публічному праві відбувається під час дослідження обставин, що пом'якшують або обтяжують відповідальність, виявлення мотивів, визначення осудності та винуватості.

Характерними рисами свободи у приватному праві є: здатність людини діяти відповідно до своїх інтересів та цілей, спираючись на пізнання об'єктивної необхідності; відсутність політичного та економічного гніту, стиснень, обмежень у суспільно-політичному житті та діяльності будь-якого класу чи суспільства загалом; особиста незалежність, самостійність, можливість чинити за своєю волею, своїм розсудом; можливість діяти у будь-якій галузі без обмежень, заборон, безперешкодно; невимушеність, відсутність пов'язаності. Свободу в приватному праві необхідно розглядати, в основному, через свободу угоди, що укладається між сторонами.

Висновки. Протягом усієї історії розвитку людського суспільства проблема свободи та відповідальності як правових цінностей була однією з ключових. Найвідоміші представники правової думки неминуче розглядали поняття свободи та відповідальності, хоча трактували по-різному, відповідно до особливостей історичних умов, уявлень конкретної історичної епохи, своєрідності методологічних підходів і світоглядних установок. При цьому розглядалися такі питання, як роль індивідуальної свободи особистості в конституванні правової системи, проблеми підстав природного права, співвідношення права та закону, права та моральності, роль свободи в побудові громадянського суспільства.

Сучасні виклики, зокрема агресія з боку росії проти України, підтверджує значущість цінностей свободи та відповідальності поряд з такою цінністю, як життя. Водночас слід наголосити, що саме переосмислення ролі індивіда та його свободи у сучасності є ключовим у перспективі побудови здорового громадянського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Берлін І. Дві концепції свободи. Чотири есе про свободу / пер. з англ. Київ : Основи, 1994. С. 177–232.
2. Гришук В.К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини : монографія. 2-ге вид. Хмельницький : ХУУП. 2013. 768 с.
3. Карась А.Ф. Свобода і відповідальність як проблема самоздійснення особи. *Вісник Львівського університету. Серія «Філософські науки»*. 2016. Випуск 18. С. 13–27.
4. Смілик А.С. Гносеологічний вимір свободи та відповідальності як категорій права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Випуск 37. Том 3. С. 138–142.
5. Шаповал В.М. Трансцендентальні горизонти свободи : монографія. Київ : ПАРАПАН, 2010. 312 с.

References:

1. Berlin, I. (1994) Dvi koncepciji svobody. Chotyry ese pro svobodu / per. z anghl. Kyiv: Osnovy. S. 177–232.
2. Ghryshchuk, V.K. (2013) Filosofsjsko-pravove rozuminnja vidpovidaljnosti ljudyny: monoghrafija. 2-ghe vyd. Kharkiv: KhUUP. 768 s.
3. Karas, A.F. (2016) Svoboda i vidpovidaljnistj jak problema samozdijsnennja osoby. Visnyk Ljvivsjkogho universytetu. *Serija filosofjski nauky*. Vypusk 18. S. 13–27 [in Ukrainian].
4. Smilyk, A.S. (2016) Ghnoseologhichnyj vymir svobody ta vidpovidaljnosti jak kateghorij prava. Naukovyj visnyk Uzhghorodsjkogho nacionaljnogho universytetu. *Serija Pravo*. Vypusk 37. Tom 3. S. 138–142 [in Ukrainian].
5. Shapoval, V.M. (2010) Transcendentaljni ghoryzonty svobody: monoghrafija. Kyiv: PARAPAN. 312 s.

ЗМІСТ

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Кучер Віталій Орестович, Парасюк Василь Михайлович, Здреник Іванна Василівна ПУБЛІЧНИЙ ПОРЯДОК ТА ІНТЕРЕСИ ДЕРЖАВИ І СУСПІЛЬСТВА: КАТЕГОРІЇ ПРИВАТНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА.....	3
--	---

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Бондаренко Вікторія Анатоліївна, Пустова Наталія Олександрівна ПРИНЦИПИ ГАРАНТІЙ ПРАВ ФІЗИЧНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ (КОНТРОЛЮ).....	11
Гурковський Мар'ян Петрович, Єсімов Сергій Сергійович КАДРОВА РОБОТА В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ.....	19
Шопіна Ірина Миколаївна ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ.....	28

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Бурда Степан Ярославович, Приймак Іванна Володимирівна ВИКОНАННЯ ТА ВІДБУВАННЯ ПОКАРАНЬ У ВИГЛЯДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НЕПОВНОЛІТНІМИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ АСПЕКТИ.....	36
Луцький Тарас Миколайович, Газдайка-Василишин Ірина Богданівна ПРОТИДІЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ.....	42
Мовчан Анатолій Васильович, Созанський Тарас Іванович ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ СУЧАСНОЇ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ОПИТУВАННЯ СОСТА.....	49

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Барабаш Ольга Олегівна ЦИФРОВІЗАЦІЯ ПРАВОСУДДЯ У КОНТЕКСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ Е-СУД: ВИКЛИКИ ТА ЗАВДАННЯ.....	57
Войтенко Антон Борисович ДЕРЖАВНИЦЬКИЙ ПРАГМАТИЗМ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА.....	67
Шемчук Віктор Вікторович ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА.....	77

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Поцюрко Олег Юрійович СВОБОДА ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ЦІННОСТІ.....	86
--	----

CONTENTS

COMMERCIAL LAW, ECONOMIC AND PROCEDURAL LAW

Kucher Vitalii, Parasiuk Vasyl, Zdrenyk Ivanna PUBLIC ORDER AND INTERESTS OF THE STATE AND SOCIETY: CATEGORIES OF PRIVATE AND BUSINESS LAW.....	3
--	---

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Bondarenko Viktoriia, Pustova Nataliia PRINCIPLES OF GUARANTEES OF THE RIGHTS OF INDIVIDUALS AND LEGAL ENTITIES DURING STATE SUPERVISION (CONTROL).....	11
Hurkovskiy Marian, Yesimov Serhii PERSONNEL WORK OF THE NATIONAL POLICE BODIES.....	19
Shopina Iryna INFORMATION SECURITY OF DIGITAL TRANSFORMATION.....	28

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW

Burda Stepan, Pryimak Ivanna EXECUTION AND SERVING OF SENTENCES IN THE FORM OF DEPRIVATION OF LIBERTY BY MINORS: CRIMINAL-LEGAL AND CRIMINAL-EXECUTIVE ASPECTS.....	36
Lutskiy Taras, Hazdayka-Vasylyshyn Iryna COMBAT HUMAN TRAFFICKING: HISTORY AND PRESENT.....	42
Movchan Anatolii, Sozanskyi Taras CHARACTERISTIC SIGNS OF MODERN ORGANIZED CRIME ACCORDING TO THE RESULTS OF SOCTA SURVEY.....	49

JUDICIARY; PROSECUTOR'S OFFICE AND ADVOCACY

Barabash Olha DIGITALIZATION OF JUSTICE IN THE CONTEXT OF E-COURT SYSTEM IMPLEMENTATION: CHALLENGES AND TASKS.....	57
Voitenko Anton STATE PRAGMATISM OF THE PROSECUTOR'S PROFESSIONAL ACTIVITY.....	67
Shemchuk Viktor PROFESSIONAL ETHICS OF THE PROSECUTOR'S ACTIVITIES.....	77

PHILOSOPHY OF LAW

Potsiurko Oleh FREEDOM AND RESPONSIBILITY AS PHILOSOPHICAL AND LEGAL VALUES.....	86
--	----

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія юридична

Випуск 1

Коректор *І. М. Чудеснова*
Комп'ютерне верстання *Н. С. Кузнєцова*

Підписано до друку 31.03.2023 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 11,16. Зам. № 0423/222
Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.